

Darvas József

Város az ingoványon

ELŐSZÓ

Tíz esztendeje - ha nem is nap szerint -, hogy e könyv utolsó szavait leírtam. Már a második vagy a harmadik napon hozzákezdtam a megírásához, amikor a Baross utcai ház, ahol az ostrom alatt családommal bujkáltam, felszabadult, és néhány hét alatt be is fejeztem. Még a pincében, pillogó gyertyafény mellett kezdtem róni a sorokat; azt se tudtam akkor, hogy könyv lesz-e belőle vagy csupán önmagam számára valamiféle számvetés? Se praktikus írói cél, se műfaj, se gondos írói megmunkálás nem érdekelt akkor. Egyszerűen: muszáj volt írni. Úgy éreztem, nem tudnám elkezdni azt a másikat, az új, a hosszú éveken át várt, vágyott, remélt - s egyszer-egyszer már nem is remélt - életet, ha ami az ostrom rettenetes napjaiban felgyülemlett bennem, el nem mondom. A papírnak csak, önmagamnak vagy másoknak is, mindenkinek? Nem gondoltam rajta.

Így született meg ez a könyv, a „Város az ingoványon”. Pontos helyét nem is tudnám a magam írói munkásságában. Írtam regényeket, szociográfiát, színdarabot - valamikor, nagyon régen, még verseket is. Ez nem regény, nem riport, nem napló, nem is történelmi dokumentum. Mindegyikből van benne -, de ahogy most olvasom, leginkább egy szenvedélyes hangú felszólaláshoz hasonlítanám, valami nagy történelmi perben, amelynek magam is résztvevője voltam. Vádlottként vagy vádlóként? Mint tanú vagy mint bíró? Kicsit ez is és az is: népem író-fiaként...

1945 nyarán az első könyvnapon már meg is jelent e könyv; úgy emlékszem, az első - ha nem az egyetlen - írói mű volt, amely a felszabadulás után született. Nem dicsekvésként, inkább mentségként mondom ezt: részben talán a születés körülményei is magyarázzák fogyatékoságait, írói gyengeségeit. Bevallom: tíz év óta egyszer se néztem belé. Nem a mű volt nekem akkor sem fontos, amikor megírtam, hanem a gyónás szenvedélye, s a reménység, a jövő reménysége, amelynek küszöbére érkezve önmagam számára is sok mindennel le akartam számolni. Most végigolvasva úgy látom: ha ma írnam, sok mindent másképpen írnam meg. Tisztább lett azóta körülöttünk a látóhatár, sok mindent világosabban látunk, s magam is tanultam e tíz év alatt egyet-mást. Nemcsak e könyvet kezdtem lent a pincében írni; - előtte is már kissé a pincében éltünk itt, ebben az országban, hosszú esztendőkön át, és sok igazságot, összefüggést elfedett szemünk előtt e pincei homály.

De - úgy hiszem - még ebben a formájában sem minden tanulság nélkül való ez a könyv. Egy-egy élesebb és keserűbb ítélete népünk multjáról, hibáinkról, bűneinkről, mától visszanezve mintha kissé igazságtalan lenne. Semmiképpen nem akart az lenni, s én hiszem, hogy nem is az. Igaz: e tíz esztendő alatt rengeteget változott országunk, népünk; a szabadság, a szocialista építés útját járva kibontakoznak legszebb erényeink, amelyeket a mult rendszer összegázolt bennünk. Ám sose szabad elfelejtenünk azt sem, hogy milyen rettentő mélységből indultunk el tíz éve, a szovjet népek testvéri segítségével. S csak az nem felejt, aki azt is méri, honnan indult el, és csak az nem téved el, aki sose felejt!

Őszintén megmondom: örülök könyvem új megjelenésének, mert önmagam számára is mérce és emlékeztető.

1955. március 7.

Január huszadika, délután.

Közel három hét óta most vagyok kint először az utcán. Razziázó csendőrnymozók, nyilasok, srappell- és aknazáporok, szakadatlan gépfegyverzuhatok s bombát szóró repülőgépek elől volt húsz napig egyetlen, utolsó menedék a sötét, mocskos pinceodú. Nemcsak nekem, hanem egész családomnak. Feleségemnek, hűséges társamnak a bujdosásban és két kicsi gyermekemnek. Szegény apróságok, Zsuzsikám, Mátékám, nagyon hamar megismertétek a „bujdosó kurucok” keserves életét! Az egyik még csak hároméves, a másik négy és fél, s máris tízhónapos bujdosó múlt áll mögöttük. Majdnem egyeztetendő hányódás egyik országrészből a másikba, városból faluba, másik faluba s megint másik városba, itt Budapesten pedig idegen lakásból idegen lakásba. Űzöttek és kegyelemkenyéren, labancok és németek üldözöttjeként. Még most is látom elpityeredő kis szájukat, érzem szorongó hozzábujásukat, ahogy a mindig ismeretlen emberek, mindig újra idegen tárgyak ijesztésétől elrémülve, nálam kerestek védelmet. Nálam, aki szabad préda voltam mindenki számára, s csak bajt hozhattam rájuk. Most is hallom sírós kérésüket: „Édesapám, mikor megyünk haza...?”

Haza... Az otthon... Könyveim, íróasztalom s a másik szobában a két kicsi gyerekágy. Egy sötét, nedves pinceodú maradt belőle, ebben a rommálőtt, idegen házban, ahová két hónapja sodort a véletlen. Ami kevesem volt, az is elszóródott ebben a nehéz versenyfutásban, kegyetlen kópékkal a nyomomban.

Ez hát a Baross utca!... Bizonyosan az, mert hiszen itt lakom, a 41-es számú házban, lent a pincében, a betolakodóra méltán dühös patkányok között. Ez, hogy így tudom, most többet jelent, mint bármi más. Ha messziről jöttem volna ide, nehezen hinném el, hogy jó helyen járok.

Mellettünk, ennek a háznak csak a fele áll. Részegen, félreacsapott tetővel. A másik felét földig levitte a bomba. Előttem, az úttesten, óriási kráter. Mellette egy másik, harmadik. A szemközi ötemeletes házat mintha megnyúzták volna: nem maradt rajta vakolat, az üzletek nehéz vasredőnyei ronggyá tépve-gyűrve hevernek az utcán, a magasba meredő falakon tatózó lyukak, rajtuk bútorcsontok lógnak ki a járda fölé. Rajta túl, az a másik épület az első emeletig lerombolva, a harmadik földszintig, a negyedik csúnyán fölszakított gyomorként mutogatja beszakadt pincéjét, nyilván egy sereg holttesttel a romok alatt... nincsen itt ház, amelyik nem romhalmaz. Gyufaszálként széttört gerendák, szilánkokká szaggatott nehéz kapuk, kiégett lakások, omló falak... Mintha hó esett volna, néhol bokáig gázolok a tollpíhében. Sok helyen nem is a bomba ölte meg az embereket, hanem a szétszakadt dunyhák, párnák tollfelhőjétől fulladtak meg a beszakadt pincékben. Vagy a szénportól, a víztől, az égő lakások füstjétől. Rengeteg változattal aratott itt a halál, s olyan közeli az iszonyat, hogy alig mer még örülni, aki él...

A romok fölött - egészen alacsonyan, mintha az ég gerendázata is leszakadt volna - sötét, komor fellegek súlyosodnak. Mint kiterjesztett szárnyú, lomha dögkeselyűk. A Nagykörút felől füst gomolyog, szétterülve, nehéz szárnyalással. Csönd van, iszonyú csönd. Mára már elpihentek a raták és a Stormovikok, az ágyúk és az aknavető is hallgatnak, csak a Kálvin tér táján pattog néha egy-egy géppisztoly. Kezdi már húzni függönyét az este, hogy berekessze a mai felvonást, s elföldje a szörnyű díszleteket.

Állok, és hallgatom, hogyan ver a szívem. Néha ki-kihagy, s utána egy erős dobbanással szétlöki ereimbe a vért, hogy szinte belésajog a testem. Soha nem volt bajom a szívemmel. Mintha a legutóbbi napok kegyetlen emlékeit akarná megőrizni: így, ilyen rémületes sajtóval éreztük megdobbanni ott lent, a pince mélyén a föld szívével, mikor reggeltől estig, szaka-

datlanul jöttek a repülőgépek, s leszórták bombáikat. Tudtuk, hogy nem ránk vadásznak, hogy nem a békés polgári lakosságot akarják megsemmisíteni, s az volt a legszörnyűbb a rémületben, hogy éppen most kell meghalnunk, amikor küszöbünkön a régen várt szabadság. Hogy minden ágyúgolyó, minden bomba, ami közelebb hozza a milliók szabadulását, százaknak áshat tömegsírt. Ingó csónakként mozgott a pince, a csuromvíz falakból furesa módon por füstölt fel, fölöttünk omlott a ház, s mi minden bombazuhanásnál ezt éreztük: így dobban utolsót a szív, így áll meg az élet...

S íme, mégis itt vagyok, mégis élek.

Romok között, porló törmelék tetején, mint dülöngélő részeg, megyek a Nagykörút felé. Lógó drót csavarodik a lábamra, széttépett ló belébe kuszálódom, kilótt, elégett autók roncsait kerülgetem. Ezt a barikádot meg, itt a sarkon, a szomszédos beomlott ház tégláiból építették a németek, utcán összefogdosott és pincékből előhurcolt emberekkel. Napokon keresztül dolgoztak itt negyvenen-ötvenen - súlyos gépfegyvertűzben - s aztán nem kellett csak lélekzetnyi idő, hogy egyetlen bomba kétszer akkora torlaszt „építsen” az embercsinálta mellé.

A barikád tövében két német katona hullája. Az egyiket ismertem. Négyen vagy öten tanyáztak az udvarunkon, még néhány nappal ezelőtt is. Egyikük, egy csontos arcú, sötét tekintetű, nyurga legény, a végzet baglya volt. Kihabzó szájjal beszélt, beszélt, rikácsolt, és rázta az öklét: azt hihette volna az ember, hogy dühöng és átkozódik, pedig csak nyomorult, szűkülő siránkozás volt minden szava. Elmondta naponta tízszer, hogy odahaza Németországban meghalt az anyja, meghalt az apja, meghalt mindenkije, egyedül maradt a családból; ott volt Sztálingrádnál, majd lent a Krímben, harmadszor van most bekerítve, de érzi, innen nem szabadul élve... Valami állati félelem szűkölt a hangjában, ahogy mániákusan mondogatta: „Ich werde sterben...” Társa, alacsony, szőke legény, nevetve csitította. Valami hetyke, pöffeszkedő bizakodás ült kerek, vörhenyes arcán, s egyre azt bizonygatta, hogy itt vannak már a felmentő csapatok. Hitler nem hagyja fiait, a győzelem is biztos, jönnek a csodafegyverek, s pár hét múlva újra a Kárpátoknál lesznek az oroszok. Beszélt, nevetgélt, füttyörészett: hetyke kis germán kakas volt a végzet szemétdombján. S most itt fekszik a lábam előtt, és eltorzult arcán mintha a rémült csodálkozás kérdezése merevedett volna meg: hát ez is lehetséges?...

A Baross utca és a Nagykörút kereszteződése belevész a romok rettentő halmazába. Itt két vagy három napig állt a harc, s olyan ez a kősvatag, mint valami kis Doberdó. Ágyúroncsok, szétlőtt tankok, kőhalmazok, kráterek, vérbefagyott holttestek s köröskörül rombadólt házak. A „hős védők” még a szomszédos kávéházak bútorait is kihordták ide barikádnak: széttört márványasztalok, székek, padok, fotójök pokoli zsisbvására - mintha a pusztítás esztelen orgiájának terítettek volna itt dús lakomára. Amott még ég a régi dohánygyár, átizzott falai kísértetiesen világítanak az alkony felé hulló téli délutánban. Élő embert sehol nem látni, csak a halottak eltorzult arcán s a füstös, kormos romokon vet komor árnyakat a vörösen izzó, tompa világosság. Apokaliptikus kép ez: ilyen lehetett valamikor Pompeji pusztulása. Igen, ez itt új Pompeji - de hol a Vezuv?...

Odább néhány orosz katona ácsorog. Rajtuk s rajtam kívül nincs eleven lény a közelben. Talán nem is szabad kint járni az utcán? Ott megyek el előttük, nem szólnak rám. Inkább szánakozva nézik imbolygó, tétova lépteimet: lehet, azt hiszik, hogy valakimet keresem a romok között...

Amott meztelen kisfiú fekszik hason. Arca alá téve ökölbeszorított, vézna kis keze - olyan, mintha aludna, s viaszosan fénylik kőkeményre fagyott vékonyka teste. A nyilasok cipelték ki valamelyik szomszédos házból: itt lötték agyon, és vetköztették meztelenre. Míg idáig értem,

valami furcsa fásultsággal léptem keresztül a holttesteken, de most egyszerre remegni kezd az egész belsőm, s alig bírok megállni a lábamon. Szeretnék visszafordulni, és rohanni hazáig, le a pincébe, s magamhoz szorítani két kicsi gyermekemet. Még nem tudom, milyen a város többi része, de ami pusztulást ezen a rövid úton láttam, az is eleget mond Budapest apokalipsziséről. Talán nincs egyetlen ép ház sem, és több ezer a halottak száma? Nem tudom. Ám mindennél kegyetlenebb vád most az én szememben ez az egyetlen gyermek-holttest. Élet és halál, bűn és igazság, orvgyilkosok és felszabadítók: a végletek megrendítő izgalma tusázik bennem, s a törvényt keresem, hogy ítélni tudjak. Főlnézek a komorló égre - a csillagokat szeretném látni, hogy itt állnak fölöttem, örök fényükkel bizonyítva, hogy van valami mozdulatlan a világban, amihez mérni lehet. De csak az égő épületek szálló szikráit látom... Füst és felhő fedi az eget, magam vagyok itt ezzel a kicsi holttesttel, s körül a város a rémület emlékeivel szorong a föld alatt.

- Ne keress te örök mércét ítéletedhez - mondom magamnak -, hiszen minden mozdul, ledől, majd újra épül. Nézd ezt a meggyilkolt, kicsi gyereket, aki ugyanúgy öröme, reménye volt az anyjának, apjának, mint neked a tied. Keresd, hogy ki a bűnös, és úgy ítélj.

Megyek a Nagykörúton, ezen az elhagyott csatatéren. A tizenkét év előtti ködös októberre gondolok, amikor félig még gyermekként, ifjú titánkodással és szorongó, gyermeki rémülettel, feljöttem Budapestre. Akkor még Szabó Dezső volt a prófétám, s az ő szemével néztem itt mindent. A „bűnös és romlott város” volt számomra Pest, amely a tapasztalt kerítőnök rafinériájával szövö hálót, hogy megfogja, és megejtse a romlatlan, szűz falusi lelket... Az „idegen város volt”, amely vérében és szellemében egyaránt a legutolsó porcikájáig idegen mindentől, ami magyar: lenézett gyarmat számára az egész ország, s a kizsákmányolt falu összebékíthetetlen ellenfeleként terpeszkedik itt, kövérré hízott idegen kényúr módjára a Duna mentén... Úgy éreztem, még az is csúf árulás, ha gyönyörködöm szépségeiben.

Azután mégis megszerettem, és összebékültem vele. Furcsa módon én, aki a faluból, a parasztságból jöttem, a falut és a parasztságot is itt ismertem meg igazán: itt tanultam meg nemcsak kínlódó, vegetáló szegényembernek s nem is az „öserő”, a „romlatlan egészség” szobraként látni a parasztot, hanem kemény törvények parancsa szerint mozduló vagy mozdulatlan társadalmi lényként. Megismertem a reális társadalomlátást a szocialista világnézetten és a munkásmozgalmon keresztül. A romantikus ködök szétfoszlottak szemem előtt, a hazuról hozott élmények szanaszét dobált tégláiból szilárd épület épült bennem, s rájöttem, hogy mit tehetek, mit kell tennem a parasztságért, volt osztálytársaimért. Ez a nagyváros formált belőlem író, s itt tanultam meg azt is, hogy mit jelent igazán, nem magyarkodva, magyarnak lenni.

Megismertem Pestet. A neonfényes körutak után a sötét külvárosokat is, ahol tiltott szemináriumokon találkoztam kemény, öntudatos munkásokkal rozzant bérkaszárnnyák szomorú proletárlakásaiban. Megismertem múzeumait, könyvtárait, börtöneit és toloncházát. Népkonyháit, nyomortanyáit, a lumpenproletáriátus nyomorult gyülelészhadát. Zsidó, sváb és magyar polgárainak hagyománytalan, üres és ízetlen életformáját. S minél jobban megismertem, annál jobban megszerettem, vad és kibékíthetetlen ellentéteivel együtt. Tudtam, hogy például az Országház építészeti stílusának semmi köze a magyar formahagyományokhoz - de ki mertem már mondani, hogy nekem mégis tetszik. S ha holdvilágos tavaszi éjszakán megálltam a Margit-híd közepén, és hosszan elnéztem a Várhegy ódon épületeinek égre rajzolódó sziluettjét, emitt, a kivilágított pesti Dunapartot, amarra a lágyhajlású budai hegyek szétszórt fényeit, úgy éreztem, kevés szebb város van ezen a világon...

Mégis, mindvégig megmaradt bennem valami furcsa szorongás, és el-elfogott valami különös, ösztönös, majdnem állati menekülésvágy. El innen, el, míg lehet, míg nem csap rám nehéz veszedelem. Sokszor azt hittem, hogy csak a sokat megrugdalt, megalázott szegény parasztgyerek visszarémlő félelme ez, aki halálig se hiszi el, hogy neki csakugyan jár egy kétszobás, rendes lakás, villany, fürdőszoba, civilizáció s egyszer majd jönnek és elkergetik. Máskor meg, hogy a kimerült idegek tiltakozása a mindig fenyegető lebukás, börtön és megkínóztatás kísértő árnyai ellen.

De most, hogy látom itt körülöttem ezt az infernói képet, ezt a szörnyű pusztulást, most tudom, hogy más volt ez a szorongás. Mindig éreztem, hogy ingoványra épült ez a város, és ha jön egy földrengés, iszonyúan megpróbálja...

Hát, lám, jött a földrengés, nyögtek a mélységek, meginogtak a magasságok, s te így maradtál itt, összetörve, félig lerombolva, gyönyörű Budapest! Mert - ezt még egyszer el kell mondani! - ingoványra épültek hatalmas palotáid, körúti házsoraid, széles sugárútjaid, hídjaid, gyáraid.

S amit most mondok, felétek fordulva mondom, pesti dolgozók. Nyomorúságba zuhant százazrek, akik velem együtt szenvedték végig a háromhetes ostrom szüntelen rémületét, akiknek üszkös romhalmaz lett az otthona, az üzlete, a műhelye, mocskos patkány a lakótársa, beomlott pincében fulladt meg a gyereke, asszonya, németektől kirabolva maradt itt kenyerezadó munkahelye, a gyár, s akikre máris tífusz, kolera, pestis és éhínség leselkedik a romok között. Most még a szörnyű élményekből alig ocsudva gubbasztotok a pincék mélyén, sötétben, villany nélkül, víz nélkül, sokan máris eltetvesedve, százsámra összezsúfolva a fullasztó, bűzös levegőben. Talán még nem is látjátok egészen, hogy mit cselekedtek veletek, s a megmaradás öröme fölibe nő a veszteségeknek. Talán még van mit ennetek, s nem gondoltok rá, hogy néhány hét múlva már sírva, könnyörögve nyújtogatják felétek vértelenné fonnyadt kezüket egy darab kenyérért éhező kisgyerekeitek. Vagy ha már eszméltek, még csak azt kérdezhetitek magatoktól s egymástól: ki tette ezt velünk? ki a felelős mindezért?

A feleletet könnyen meglelitek: a nyilasok, a fasiszták és szálláscsináló cinkosaik. Azok, akik ránkhozták ezt a magyarság érdekeitől teljesen idegen háborút, s mikor már végigégett egész Tiszántúl, az egész Duna-Tisza köze, mikor már a gyengeelméjű előtt is világos volt a háborúvesztés, pokoli cinizmussal még feláldozták Budapestet is. Ezek fölött majd ti ítéltetek. Nem a krisztusi megbocsátás szellemével, hanem a sebzett fájdalom dühével, a becsapott, kifosztott ember kegyetlen keménységével, mert vannak pillanatok, amikor a megbocsátás erényét gyakorolni bűn.

De az eszmélés, az ítéletadás után a munka napjai jönnek. Ezt a várost újra fel kell építeni: házait, műhelyeit, gyárait, iskoláit, hídjait. Magatoknak, gyerekeiteknek, unokáitoknak. Jól vigyázzatok az alapok lerakásával, nehogy újra ingoványra építkeztek! Éppen ezért a tanulságok levonásában ne álljatok meg a közeli dátumoknál. 1944. október 15? 1944. március 19? 1941 június 26., a Szovjetunióknak átadott magyar hadüzenet napja? 1919? Nem, nem, még mélyebbre kell ásnotok, mert régebbiek itt a vétkek, és súlyosak a mulasztások. Mindent helyre kell hozni, és újra kell mérni, nehogy nemsokára újra gyermekeinkre és azok gyerekeire roskadjanak égő tetők, omoljanak bedőlt falak...

Már születésekor erre a sorsra ítéltetett ez a város!

*

Budapest, ez a Budapest, amelyik itt most félig agyonverve, ájultan és sokezer sebből vérezve hever, 1867-ben fogantatott. A Habsburgokkal kiegyezett magyar reakció volt az apja, és a milléniumi „boldog Magyarország” a szülőanyja.

A leverte szabadságharc után majd húsz esztendeig meghódított tartományként kezelte az elvakult, bosszúszomjas osztrák reakció Magyarországot. A gyarmatosítás legvadabb s egyben legprimitívebb formáját igyekezett megvalósítani: gazdaságilag minél jobban kizsákmányolni, megbocsátás nélkül büntetni, mindenütt hátraszorítani a magyarokat, és saját, idegenből ideküldött tisztviselőivel igazgatni az országot. Persze, ennek a politikának az ésszerűtlensége előbb-utóbb nyilvánvaló lett. Maga ellen ingerelte még azokat a magyar rétegeket is, amelyek annakidején egyáltalán nem helyeselték Kossuth „rebellióját”, s a passzív ellenállás frontjára szorította a magyarság legnagyobb részét. Ebből pedig semmi jó nem származhatott Ausztriára. A bizonytalan belső helyzet miatt pangott a termelés, a magyarság szabotált, s közben még az is kiderült, hogy a magyar szabadságharc hátbatámadására jól felhasznált nemzetiségek se egészen megbízhatóak az udvar szempontjából.

De a vezető magyar rétegek, a nagyrészt mindig habsburg-hű feudális főnemesek után az egyre szegényedő középnemesek is kezdték látni, hogy ez így nem lesz jó tovább.” Annál inkább, mert újra kísértett Mária Terézia és II. József jól bevált politikája: a parasztságnak ígért engedményekkel letörni a magyar urak ellenállását. A rezisztálás, a csökönyös ellenállás helyett a bölcs megegyezés szelleme kerekedett felül: a száműzött Kossuth helyett Deák Ferenc, a „haza bölcse” lett a példakép...

A königgratzi csatavesztés még engedékenyebbé tette a bécsi udvart, s a magyar úriosztály is látta, hogy itt az alkalom minél jobb alkut kötni. Így jött létre az 1867-es kiegyezés. A kiegyezés alapján elkezdődött a magyar feudalizmus restaurálása, s ha a jobbágyfelszabadítás eredményeit visszacsinálni már nem is lehetett, mindenesetre erős gát épült a parasztság további térhódítása elé. A magyar feudalizmus majdnem erősebben került ki ebből a hosszú válságból, mint amilyen 1848 előtt volt. Birtokállományából ugyan leadott valamicskét, de a megmaradtat politikailag jól alátámasztotta, és anyagilag is megerősítette.

Az ekkortájt nagy ívben felfelé tartó világgazdasági konjunktúra sodrába ugyanis most már Magyarország is bekapcsolódott. A konszolidált „gyarmatra” szívesen jött a külföldi, főleg osztrák tőke, utak, vasutak épültek, szabályozták, és hajózhatóvá tették a folyókat, s nagyarányú iparosítás kezdődött. Látszólag boldog aranykor szakadt az országra.

De csak látszólag, mert a dolgozó magyar millióknak nem sok hasznuk volt ebből a fellendülésből. A politika porondján mozgó magyar feudális réteg „kölcsonbiztosítási” alapon szemet húnyt az idegen tőke mohóságának, s az óriási arányú panamába, a szemérmetlen korrupciókba legfeljebb a kormányok buktak bele, de maga a nagyúri társadalom nyert rajtuk. A birtokaiból kikopott dzsentri a közhivatalokból épített magának új „hitbizományt” átmentve a Werbőczy-törvények, az úriszékek s a botozások szellemét. S a frissen asszimilált, német szellemű középosztály és a zsidó nagypolgárság a neofiták túlbuzgóságával utánzott mindent, amit a magyar uraktól látott.

E szörnyű félgymati kavargásban, amelyben majdnem csak a kényurak és a dolgozó, kizsákmányolt paraszt- és munkásmilliók voltak magyarok, benne volt az 1848-ban elbukott demokratikus forradalom egész tragédiája.

A parasztság érezte legjobban a feudális nyűgöt és a demokratikus átalakulás hiányát, ő kezdett hát mozdulni először. A száműzött Kossuth neve ekkor nőtt hatalmas szimbólummá a magyar parasztság számára; ebben a névben foglalta össze követelését: földet, szabadságot. Kossuth-körök alakultak mindenütt, az egész parasztság ellenzékbe vonult - az úri Magyarország úgy büntette, hogy a nemzetiségeket favorizálta, ott akarván politikai bázist teremteni. A feudális rend szorítása nem engedett, a parasztság mozgolódása mind erősebb lett, s egyre

határozottabb formát öltött az agrárszocialista mozgalmak formájában. Most már az öntudat hangján követelt földet, szabadságot, jogot, emberibb bánásmódot.

Vármegyei dzsentrionkény és csendőrterror volt a válasz. A forradalmi indulat gyúlt, sűrűsödött, zendülések törtek ki országszerte, egymásután: Orosháza, Békéscsaba, Battonya, Hódmezővásárhely, Zenta, Elemér, Nádudvar, Alpár, Topovár... A kormány kegyetlen kézzel védte a „rendet”: vérbe fojtott minden megmozdulást, s katonasággal lövett még a békés tüntetőkre is - és letörte az aratósztrájkokat. A magyar szegényparasztság úgy ünnepelte az országalapítás ezeréves fordulóját, hogy a Mezőhegyesre összegyűjtött 40000 szlovák, román, szerb sztrájktróval nézett farkasszemet...

Az úri Magyarország az „aranykorszak” fényében tündökölt, s a millénium lázában égett. A sváb Rákosi Jenő harmincmillió magyarról szavalt, tűzzel-vassal próbálták elmagyarosítani a saját nemzeti öntudatukra most ébredő nemzetiségeket, a „Magyar Birodalom” hamis és ostoba illúzióját táplálgatták - közben a megint újra kisemmizett, úri kalodába szorított parasztság százezrei útnak indultak Amerika felé... A forradalmi indulatok visszaszorultak a mélybe, s lent sűrűsödtek, furkáltak, bujkáltak, hogy egyszer megint előtörjenek.

Íme: ilyen ingoványra épült Budapest, a „Magyar Birodalom” gyarmati fővárosa, milléniumi kirakatként. Gyorsforralón készült második Bécs: a Práter helyett lett a Városliget, Stefánia úti kocsikorzójával, kocsizó dámákat kísérő úrlovasaival, vurstlijával; a Burg helyett épült a Királyi Vár, a Ring helyett a Nagykörút lokáljaival, és orfeumjaival, s Bécs kedélyes „Bürgerje” helyett megteremtette az aszfalt a pesti aranyifjút, talmi, felszínes polgárosodásával... Ez volt a „boldog békeévek” Budapestje. Élte, üzletelt, politizált, táncolt, szeretkezett, s nem akarta észrevenni, hogy süllődő földön vert tanyát. A messzi falvak, tanyák, és majorok népének mocorgása nem hallatszott ide - s különben is mire volt a csendőr, a „paraszt janicsár”, a főszolgabíró s az egész nemesi vármegye?...

Csak akkor rémült meg egy pillanatra, mikor a századforduló utáni években egyszerre előbújt a föld alól a „másik Budapest”, a gyárak, külvárosok kormos népe és ő is jogot, jogot követelt. No, de sebj! Összefogott megint a „nemzeti” feudalizmus és a „nemzetközi” kapitalizmus, s e hazafias koalíció a parasztság országhódító szándéka után visszaverte a „hazátlan bitangok” rohamát is. Hogyan? A vidéki recept itt is jónak bizonyult: belélövetni a tüntető tömegekbe. Csak akkor az egyszer nem lövöttek, s nem is kardlapoztak, amikor 1914 júliusában a háborút éltetve vonult fel a pesti utcákon a polgári csöcselék...

*

A feudális vezető szerep védelme, a feudalizmus összeszövődése a háborút pénzelő kapitalizmussal s a „Magyar Birodalom” hamis illúziója: ezek voltak azok az okok, amelyek vas-törvényszerűséggel kényszerítették Magyarországot, hogy a Habsburg-monarchia részeként s a vad porosz imperializmust, a nagyfrigyesei örökséget képviselő Németország oldalán belépjen a magyar nép érdekeitől teljesen idegen háborúba. Szóval mindaz, amin felépült az 1867-es Magyarország.

Azt mondják, Tisza István, a magyar feudalizmusnak, az úri Magyarországnak ez a szoborszerű megtestesítője az utolsó pillanatig ellenezte a háborút. Ha ez igaz, még csak jobban megerősíti a fenti tételt. Ellenezte a háborút, s a döntő pillanatban mégse tudott nemet mondani. Miért? Mert az Ausztriával való nyílt szakítással felrúgta volna az 1867-es megegyezést, a feudalizmus vezető szerepének elismerését, szóval az úri Magyarország létalapját. S különben is az Ausztriával való szakítást csak a nép nagy tömegeire támaszkodva lehetett volna megcsinálni, ez pedig a feudalizmus számára fából vaskarika. Mert a népre csak úgy lehetett volna támaszkodni, hogy az úri Magyarország kötelet köt a maga nyakára. Persze,

ez lett volna az igazi magyar, nemzeti politika, dehát az ő hazafias áldozatkészségük csak nagybirtokaik, hitbizományaik mezsgyéjéig terjed.

Ugyanúgy nem lehetett elvágni a feudalizmust a kapitalizmussal összekötő köldökzsinórt sem. Elvégre a tőke nem azért pénzelte az államot, nem azért mentette meg az eladósodott nagybirtokokat, hogy cserbenhagyják, amikor legzsírosabb üzletét, a hódító háborút akarja „lebonyolítani”.

Azután a harmadik ok: a „Magyar Birodalom” hamis álma. Az 1867-es Magyarország ezért a hazug és ostoba illúzióért a svábok súgta „harmincmillió magyarért” az erőszakos elmagyarosítással a legbűnösebb és a legszerencsétlenebb politikát csinálta a kezére bízott nemzetiséggel. Az ébredő szlovák, román, szerb nemzeti mozgalom - minden kedveskedés ellenére is - elnyomót látott a magyar államhatalomban. Pedig a háborúnak ellenszegülni s Ausztriával szakítani csak e nemzetiségekkel együtt lehetett volna. Különben ugyanaz történik, mint 1848-ban, amikor Bécs ránk uszította a nemzetiségeket. Hiszen a germán imperializmusnak mindig az volt felénk egyik fő fegyvere, hogy szembeállított bennünket a körülöttünk élő népekkel s mindig úgy sakkozott a dunamedencei kis népekkel, ahogy éppen az érdeke kívánta.

Nos tehát, ugye világos, hogy a feudális úri Magyarország nem tehetett mást, az öngyilkosság vállalása nélkül, mint hogy belevigye a magyar népet a háborúba, Tisza István előrelátó, jó politikus volt. Nyilván előre látta a háború végét, s tudta, hogy egy veszített háború is halála lesz az úri Magyarországnak. Ezért húzódozott. Dehát azzal már mindenki úgy van, hogy ha választani kell, inkább hal meg holnap, mint ma...

Ezért választotta Tisza István is a háborút, nem törődve azzal, hogy a feudális Magyarország minden napjáért ezer magyar vérével kell fizetni...

Így szüli a múlt a jelent, a jelen a jövőt, így kapcsolódnak egymásba a történelmi bűnök láncszemei, s így van az, hogy ha az ember 1945. január 20-án alkonyatkor megáll egy égő város közepén, és dühtől és borzalomtól elfulladt hangon üvölt bosszúért, huszonöt, harminc vagy ötven éve halottak is megremeghetnének tőle a föld alatt. Mert ők is felelősek!...

Íme, hát így indult el 1914-ben „Bosszút a trónörökösért! Vesszen Szerbia!” jelszóval s a pesti csőcselék háborús tüntetésével az a szörnyű lakodalom, amelyben egymillió szerencsétlen magyart vitt táncba a Halál. Akkor még az se volt, hogy „az ezeréves határokért”, „a bolsevista rém ellen”, „a nyugati civilizáció és a keresztény kultúra védelmében”, elég volt ennyi: „Bosszút a trónörökösért!” Bizony, ez is egy állomás volt azon a végzetes úton, hogy ma azt kell üvölnünk, megsebezve és halálra kínozottnak, hogy „Bosszút Budapestért!”...

*

Tisza István jól látta a jövőt: a háború csakugyan elveszett. Nem ilyen vagy olyan árulás miatt, hanem, mert a túlsó oldalon volt a nagyobb erő. S úgy látszott, az összeomlás csakugyan maga alá temeti a feudális, úri Magyarországot. De veszített háború után győztes forradalmat egy magára hagyatott, kicsi nép, éhes ellenségektől körülvéve, nehezen tud megharcolni. Így buktak el az 1918-as, 19-es magyar forradalmak is. A „Magyar Birodalom” imperialista nemzetiségi politikájáért a gyengélábon álló magyar demokráciának és a fiatal proletárforradalomnak kellett fizetnie. Az önálló állami léthez jutott nemzetiségek most Bécs biztatása nélkül is ránk rontottak, s hiába volt minden hősiesség, a ragyogó haditettek egész sora, különösen a Felvidéken, a demokratikus mezben friss és mohó imperializmust csináló szomszédnépek végül is letépertek bennünket. Persze szabotázzsal és ellenforradalmi kísérletekkel hozzájárultak ehhez a magyar reakció itthon maradt erői is, a külföldre szököttek pedig, hazafiságuk nagyobb dícséretére, összeszövetkeztek ellenségeinkkel. Ezt becsületes nevén úgy

hívják, hazaárulás - de hát ők azt tartották, hogy az az ország, ahol nem ők az urak, hanem a nép vette kezébe sorsának irányítását, nekik nem hazájuk.

A forradalom elbukott, s a mindig lenézett, bocskorosnak csúfolt román seregek nyomában visszasompolygott Budapestre a feudális reakció. De még mindig álruhában. A tömegek irtószása a régi rendszertől, a háború iszonyú szenvedéseit rájuk zúdított grófi-feudális uralomtól olyan nagy volt, hogy új embereket kellett kiállítani a színpadra, új szerepben, új kosztümökben, s amit játszottak, azt elnevezték ellenforradalomnak. Csúnya és véres játék volt ez. Elkezdődött a bosszúállás. Becsületes demokraták és jó forradalmárok százait végezték ki szadista kegyetlenséggel. Munkások, parasztek ezreit börtönözték be. A falujából, hivatalából, szolgabírói székéből gyáván elmenekült dzsentri most különítményes lett, vadászkalap helyett darutollas süveget tett, csizmát hordott, csak az úri mivolt szimbólumától, a kutyakorbáctól, a bikacsöktől nem vált meg. Azzal verte véres cafattá a kommunista parasztokat. A munkásnak, az értelmiségi forradalmárnak más járt: a bikacsököt a parasztek kapták, mint hűtlen, bitang, lázadó szolgák, akik közvetlen urukat árulták el. Mert az úr nem ver más állatot kutyakorbáccsal, csak a saját kutyáját...

Felröppent az ellenforradalom egyik fő programjaként a fajvédelem jelszava. A dzsentrifikaiban, a Héjjas Ivánokban és Prónayokban egyszerre felsajgott az eltékozolt, elmulatott idegen kézre került ősi birtok emléke, s a fajvédelem jelszava - amely mögött különben sem a magyar paraszt vagy munkás védelme, hanem egy másik faj elleni uszítás rejlett - náluk siófoki, orgoványi tömeggyilkosság lett.

Az ellenforradalom majdnem kizárólag a dzsentri és a sváb középosztály ügye volt. Tömegbázist elsősorban a módosabb parasztságban, a hivatalnok rétegben és a budai kispolgárságban talált.

A parasztságnál a proletárforradalom meglehetősen elrontotta a maga dolgát merev és egyoldalú földpolitikájával. A marxista tételek dogmatikus, helytelen alkalmazásával úgy ítélte, hogy a nincstelen paraszt az proletár, akinek pedig van valamennyi földje, feltétlenül a magántulajdon híve, tehát az ellenfél táborához tartozik, vagy a legjobb esetben semleges. Nem vette észre, hogy a sajátos magyar fejlődés következtében, az elbukott demokratikus átalakulás miatt a magyar parasztság nagyobbik része igenis progresszív erő, s szövetségesként harcbaállítható az ősi ellenség, a feudalizmus ellen. A nagyüzemi termelési formát erőltette ahelyett, hogy mindenekelőtt földet adott volna a földéhes parasztságnak.

Az ellenforradalom ezt a hibát igyekezett kihasználni, s hogy tömegbázist teremtsen magának, legalább színleg kiállt a parasztság földreform-törekvései mellett. A parasztságtól így izolált munkásság mozgalmi ellen pedig vad rohamokat vezetett. Nem elégedett meg a proletárforradalom vezetőinek legyilkolásával, bebörtönzésével, a kommunista mozgalom föld alá szorításával, hanem a munkásmozgalom másik frontját, a szociáldemokrata pártot is szét akarta rombolni. Hazaárulózott, zsidózott, nyomdát romboltatott, és - nehogy megrozsódjanak dicső fegyverei, s különítményesei el ne szokjanak a vértől - meggyilkoltatta a Népszava két munkatársát, Somogyit és Bacsót...

A feudális reakció azonban végül is elégnék találta az ellenforradalmi „színtársulat” vendégszereplését. Először is attól félt, hogy tagjai túlságosan megkedvelik a politikai színpad deszkáit, s dzsentris hebehurgyasággal még majd túlságosan sokat ígérnek el az ő birtokaikból. Aztán a háborúvesztés és a forradalmak következtében lezüllött gazdasági életet is szeretne volna már rendbeszedni, hogy megindulhasson a termelés, legyen piac, és legyen üzlet. Mert szép az ellenforradalmi hevület, a „mi fiaink” különítményes munkálkodása is szép úri mulatság volt, különösen a kommunisták karakán elintézése, no és a zsidóknak se

ártott az a kis pogrom - de végül is vissza kell térni a „munkás hétköznaphoz”, mert azért mégis az üzlet mindenekelőtt!

A gazdasági élet rendbehozásához azonban - nem lévén már Habsburg-monarchia - külföldi kölcsönök kellett volna, a külföldi tőke viszont bizalmatlanul nézte az ellenforradalom zűrzavarát: szolid, megbízható, jó üzlettársakat szeretett volna, komoly nagybirtokosokat és higgadt kapitalistákat, nem pedig handabandázó dzsentriket, egyszóval sürgősen be kellett fejezni az ellenforradalmat, annál is inkább, mert sikerrel elvégezte, amit rábíztak. A mór megtette kötelességét, a mór mehet...

Először is a külföld felé legjobb összeköttetésekkel rendelkező, részben megfélemlített, részben megsértődött zsidó nagykapitalistákkal kellett rendbehozni a dolgot. Ez nem volt nagyon nehéz: a konszolidáció angyalaiként kellett náluk megjelenni, és fülükbe sutogni a tőke szívét megbizsergető varázsszavakat: rend, biztonság, jogfolytonosság, vállalkozási szabadság... A kibékülés meg is történt. Megkötötték újra a feudalizmus és nagykapitalizmus szövetségét, a zsidókérdésben is megegyeztek a numerus clausus alapján, az egészre ráütötték a „keresztény Magyarország” pecsétjét, s úgy, ahogy volt, elnevezték „szegedi gondolat”-nak. Aztán megbízták Bethlen Istvánt, hogy ezt a megegyezést politikailag is realizálja.

Nagyszerűen választottak. Bethlen a magyar főúri rend ezer év alatt kimunkált uralombiztosító politikai rafinériájával s hozzá még egy adag erdélyi ravaszszággal látott munkához. Az ellenforradalmi társulatnak azt a néhány emberét - mindenekelőtt Gömböst és Eckhardtot - , akik túlságosan komolyan vették a szerepüket, és nem akarták belátni, hogy a függöny legördült, a játéknak vége, néhány mesterfogással kidobálta a színpadról. A parasztsággal valamivel már nehezebben ment a dolog. Nagyatádi Szabó István mögött az utolsó két év alatt komoly tömegmozgalom alakult ki, amely ugyan főleg a módosabb parasztságot - ekkor szülték a kispapát nevet - sorakoztatta, de mégis feudalizmus ellenes jelszavakkal és a földreform követelésével helyet követelve az úri politika asztalánál. Ez már komolyabb ellenfél: ravaszszággal kell leteríteni, nem nyers erővel. Gyönyörű gondolat: meg kell csinálni a magyar nagyúri rend és a parasztság „történelmi kézfogását...” S hogy még gyönyörűbb, még ünnepebb legyen ez a kézfogás, minisztert, kegyelmes urat kell csinálni a parasztvezérből. Mennyivel okosabbak lettek volna Werbőczyék is, ha bársonyszéket kínálnak Dózsának, s nem ültetik mártírként izzó vastrónra...

Nagyatádi Szabó István elfogadta a feléje nyújtott kezét, elfogadta a bársonyszéket is, és nevével, tekintélyével fedezte a parasztság felé azt a vértelen, semmitmondó földreformot, amely nem is áldozat, hanem szégyenletes könyöradomány volt a nagybirtok részéről. Sőt, ha jobban szemügyre vesszük: még üzlet is, mert legrosszabb földjeitől szabadult meg, tekintélyes váltságdíjért.

Na, ki van itt még? - nézett szét Bethlen a porondon, miközben levette kezéről a „történelmi kézfogás” falusi porát. Az ipari munkásság! A bukott forradalom után is komoly tömegező, s különben is vigyázni kell a külföld felé a demokratikus látszatokra. Természetes, hogy a „polgárilag konszolidált” Magyarországon az ipari munkásságnak is kell pártjának és érdekvédelmi szervezetének lenni - de az is természetes, hogy le kell tenni mindenféle forradalmi ábrándról és parlamentáris keretek közé kell szorítani az egész munkásmozgalmat... Így jött létre, az áruló szociáldemokrata vezetők közreműködésével, az a híres vagy hírhedt paktum, amely bizonyos szervezkedési jogot biztosított a szociáldemokrata pártnak, „ellenértékül” azonban kikötötte, hogy a párt lemond a parasztságról, s falun nem szervezkedik...

A nagy mű hát elkészült - de az alkotó nem pihent. Az így gyönyörűen restaurált uralmi helyzet biztosítására megszervezte minden idők leggerinctelenebb bürokráciáját, a minisztériumoktól kezdve le egészen a falusi jegyzőségekig. Választási, kortes-apparátussá alacsonyította az egész közigazgatást, s ennek segítségével el kezdte apróra törögetni a magyar nép gerincét. „Egységes párt”-ot csinált, amelyben minden volt, mint a jó szatóc-születben: mágnás, dzsenti, zsidó gyáros és bankvezér, keresztény kurzuseMBER, polgár és módos paraszt. Irtóhadjáratot kezdett a magyar nép, különösen a magyar parasztság és munkásság politikai gerinccsége ellen. S ebben egyáltalán nem volt finnyás.

A „politikailag éretlen” parasztság számára megcsinált nyíltválasztásos rendszerrel a legbrutálisabb, legarcátlanabb visszaélések türésevel, sőt támogatásával, a pénzen vett szavazatokkal, etetéssel-itatással, a fizetett kortesparasztok szörnyű típusának a megteremtésével, az ellenzéki parasztok elárvereztetésével, közigazgatási üldözésével, a „ha kell pénzzel, ha kell csendőrszuronnal” elvének gyönyörű alkalmazásával iszonyú pusztítást végzett a magyar nép öntudatában. Sunyító, lapuló, korbáctól féltő és krajcárra sandító szavazóhaddá igyekezett alacsonyítani a magyar nép tömegeit. „Jó lenne már egy kis választás, innánk egy jót, meg jönne egy kis pénz falura” - mondja Móricz Zsigmond Bethlen-időkben írt novellájának egyik faluszéli rongyosa. Íme: idáig süllyedtek sok tízezren, százezren abból a népből, amely nemrégiben még Kossuthra és az agrárszocializmusra esküdött, s odaállt a csendőrszuronyok elé. Mert a csendőrpofon, a szurony és puskatus vagy megfélemlít, vagy megkeményít, de a kortespénz, a korrupció elaljasít...

Gondolsz-e arra, te városodban földönfutóvá, országúti rongyossá, éhező koldussá tett pesti munkás, dolgozó polgár, hogy szerencsétlenségedben ennek a korszaknak minden bűne is benne kiált? Gondolj erre is és ne felejts! Az, hogy a magyar nép egy része később politikai szajhaként odafeküdt a nemzetveszejtő fasiszta „koreszme” alá, s hogy nem volt sem tisztánlátása, sem öntudata, sem bátorsága igazi érdekeit képviselni, az jórészt az úri Magyarországot újjáépítő Bethlen-rendszer bűne.

De bűnrészes ez a rendszer még másban is. Nemcsak a magyar nép korrumpálásában, a munkásmozgalmon belüli spiclirendszer kiépítésében, jó szocialisták és kommunisták bebörtönöztetésében, halálra kínzásában, kivégeztetésében. Kezdeményező volt mai tragédiánk más alapokánál is.

A „poraiból megélemedett főnixszként” kiemelkedő feudális reakció külpolitikai vonatkozásban a revíziós álmok felkeltésével és állandó dédelgetésével tovább folytatta a 67-es Magyarország „magyar birodalmi” imperializmusát. Csak éppen a név változott itt is: „Magyar Birodalom” helyett lőn „szent-istváni Magyarország...”

Ahelyett, hogy okos és reális külpolitikával az utódállamokban élő magyar kisebbségek érdekeit védte volna, a revíziós propagandával csak rontott a helyzetükön. Magyarokodó középosztályunk olcsó irredentája naponta megszagatta ruháját, s hamut szórt fejére, úgy gyászolta a trianoni magyarságot. Azt hirdette, s utóbb már hitte is, hogy a trianoni határokon túl börtön jár a magyar szóért, a magyarnak ott „az itala könny, a kenyere sár”. Nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a tagadhatatlanul saját fajtájának kedvező csehszlovák vagy román földreform is aránylag több földet juttatott a magyar parasztságnak, mint az itthoni, s hogy a nem kicsit sovíniszta csehszlovák demokrácia több jogot, több szabadságot, nagyobb kenyeret biztosított a magyar munkásnak, mint a „szegedi gondolat”.

S amikor szegény Móricz Zsigmond egyik felvidéki körútja után nem erről, hanem csupán arról mert szót ejteni, hogy ott azért élnek a magyarok, sőt dolgoznak is, nem csupán gyászolnak, és egy „uj arcú”, reálisabb magyarságú fiatal nő fel, mint az itthoni, országos

vihar fogadta a szavait. Kikiáltották hazaárulónak, vármegyei határozatok tagadták ki a magyarságból ezt a mindenkinél töményebben magyar, nagy szellemet.

A világháború előtt „harmincmillió magyar”-ról álmódzó középosztály most az irredenta gyászködébe merült, Rákosi Jenőjét is megtalálta Herczeg Ferenc személyében, megtoldva egy Urmánczy Nándorral, s amikor Angliában akadt egy újságkirály, aki néhány jó szót ejtett a revízióról, már ott látta annak a fiát a „szentistvánivá” növő Magyarország trónján... Csak azt nem volt hajlandó meglátni ostoba romantikája ködén át - mint „harmincmillió magyart” álmódó elődje -, hogy mindenek előtt az itthon élő tízmilliónak kellene emberi életet biztosítani...

Bár éppen az is volt a célja a hivatalosan sugallt, dédelgetett revizionista propagandának, hogy elterelje a figyelmet a belső problémákról. Az egyre sürgetőbben dörömbölő reformok el-sikkasztására kitűnő eszköznek bizonyult a trianoni gyász, az irredenta mögé rejtett imperia-lizmus. Demokratikus átalakulás, föld és jog helyett irredenta szavakat adni a tömegeknek, s minden reformkövetelésre gyászos arccal és az „ezeréves határok” felé mutatva mondani: „Trianon!”, nem is volt kényelmetlen.

Így lett az elmúlt magyar politikai rendszer központi, szinte egyetlen problémája a revízió. Innen aztán már szinte törvényszerű volt az út: esztendők múlva az ország szekerét odakötni a hitleri rendszerrel ismét a legvadabb imperializmus útjára tért Németországhoz, és rohanni vele a szörnyű pusztulásba. Ahelyett, hogy kerestük volna a körülöttünk élő népekkel a megbékélés útját, és összefogtunk volna a mindnyájunk függetlenségét veszélyeztető germán imperializmus ellen, engedték, hogy sakkfigurák legyünk a kezében, s kijátszhasson bennünket egymás ellen. Például úgy, hogy először kettéosztotta Erdélyt, aztán titokban odaígérte az egészet nekünk is, a románoknak is, és kaján örömmel figyelte, hogyan küld mindkét „licitáló” százezreket meghalni a Don mellé s a Dnyeszteren túlra...

Mi giccses irredenta szobrokat állítottunk a pesti Szabadság térre, ahelyett, hogy a dunamedencei kisépek szabadságharcainak emeltünk volna ott nemes, szép emléket, és rávésztük volna Ady felejthetetlen verssorát: „...magyar, oláh, szláv bánat mindigre egy bánat marad”. Akkor most nem heverne romokban a tér körül az egész városrész.

*

Lillafüredi „Palotaszálló”, a szegedi Dóm tér, Balatonfüreden a halbiológiai intézet, komoly népoktatás és demokratikus kultúrpolitika helyett az egyetemi oktatás egészségtelen túlméretezése, hortobágyi, bugaci és mezőkövesdi idegenforgalom: potyemkin építkezések, hivalkodó „kultúrfőlény”, a magyar elmaradottság egzotikumává, sőt cirkuszi produkcióvá való lealázása - mindez nagyon jól summázza a bethleni reakció szellemét. Egy új milléniumi kor, hazug és hamis csillogással s leöntve a trianoni gyász kötelező szólamaival. A „neobarokk” világa ez, amely a születési és hivatali tekintélyek bizantinikus elismerésével, a „méltóztassal kegyeskedni” szellemének megteremtésével a rendiség új formáját, új stílusát alakította ki - természetesen a régi tartalommal. Lovaspólók a Vérmezőn, fényes vadászatok, nagyúri multságok, lillafüredi tündérpaloták, svábhelyi „kacsalábonforgó várak” a vad népnymor ingoványa fölött, amelyekre mind rá lehetett fogni, hogy a nemzet érdekében valók. Mert ezzel tudjuk majd idecsalogatni a külföldieket, akik mindnyájan harcos hirdetői lesznek a magyar igazságnak... Korrupciók és csúnya panamák, amelyek eltussolása szintén a nemzet érdekében való volt. Mert mit szólnának külföldön, s hová lenne trianoni gyásznak komor méltósága, ha kisülne, hogy itt egy szörnyű siberhad, közvagyonot tékozló sötét társaság garázdálkodik? Még a hírhedt frankhamisítás közönséges büntetéseiből is nemzeti hőöket

csinált ez az elaljasított közszellem: derék hazafiakat, akik így akartak bosszút állni Trianonért...

Jól is ment itt minden, a remekül megszervezett közigazgatással féken lehetett tartani a népet, mindaddig, míg az 1928-ban kezdődő világválság föl nem fakasztotta a gennyedő sebeket.

De ez ellen már nem sokat ért a bethleni ravaszság. A hazug „kultúrfölény” több tízezer állástalan nyomorgó diplomást, munkanélküli szellemi proletárt zúdított az ország nyakába; a kihűlt kéményű gyárak környékén, a sivár külvárosi tájakon a munkanélküliek százezrei csatangoltak, elvadulva, lerongyolódva, éhesen, persze munkanélküli segély nélkül, mert - mint mondták - az zülleszt, korrumpál; a falvakon milliószám maradtak a földmunkások, napszamosok kenyér és kereset nélkül, vad versenyfutásban letiporva egymást még az itt-ott adódó ötvenfilléres napszámért is. A termelési költség alá süllyedt búzaár a birtokos parasztság jelentős részét is magával rántotta a pusztulásba: nem bírták fizetni a beruházásra fölvelt kölcsönöket, a kíméletlenül behajtott adót - szinte szakadatlanul pergett a dob, és egymásután hullottak proletársorsba a kisgazdák. A csendőr mellett a végrehajtó lett a falu legismertebb és leggyűlöltebb figurája...

Mi volt minderre az orvosság? Szellemi szükségmunka, népkonyhai moslék, falusi ínségmunka, nagybirtokot mentő boletta és a mindennekfölött való rend s a végrehajtó védelmében a pacsai csendőrsortűz...

Ám hiába a közigazgatás minden terrorja, a forradalmi hangulat talajtűzként terjed, s a megfélemlített és agyonkorrumpált nép a nyomorúságtól üzve nekibátorodik. A szociáldemokrata párt újra hatalmas tömeget mozgat, a föld alá szorított és mártírok ezreit adó kommunista mozgalom befolyása óriásian megnő, a polgári sajtó vészharangkongásaitól kísérve egymásután „leplezik” le az értelmiség és a diákság kommunista „összeesküvéseit”. Újra megjelennek - Milotay szavait idézve - „Marxék falun” s a szegényparasztság mozgolódása néhol forradalmi méreteket ölt. Balmazújvároson csendőrök sortüze szórja szét a tüntetők ezreit.

A világméretű zajlás fenyegető moraja, az egyetemes gazdasági „földrengés” rémülete bizonytalanná, kapkodóvá teszi a honi reakciót is. Még görcsösen próbálgatja régi eszközeit, statáriumot hirdet, és kommunistákat akasztat - de már érzi, hogy mindez nem elég. Új szólamok kellenek, új arcok és új fegyverek - a régi rend érdekében. S megcsinálja a forradalmi válságba jutott kapitalizmus törvényszerű útját: a fejesugrást a fasizmusba - de még ezt is az úri Magyarország módján...

Az ország népünnepélyi újjongása közben megbukik Bethlen, ez a „neobarokk” kényúr, és a szürkereakciós Károlyi rövid szöszmötölése után jön Gömbös. Vele az „alkotmányos” fasizmus. Az ellenforradalom „radikalizmusának” üstökös-fénye kíséri, s a forradalom kísértetétől halálra ijedt középosztály, hivatalnokréteg és kispolgárság üdvivalgása fogadja. S persze a nagybirtokosság és a tőkés osztály csendes bizalma is, hiszen a politikai kulisszák mögött már mindent tisztáztak.

Ennek a tisztázásnak az eredménye, hogy Gömbös a nyilvánosság felé is „revideálja” álláspontját a zsidókérdésben, ami lényegileg nem más, mint megnyugtató gesztus a jórészt zsidó nagykapitalizmus felé. Aztán kilencvenöt pont semmitmondó szózuhatagával úgy elkeni a magyar kérdés alfáját és omegáját, a földkérdést, hogy a feudalizmus is megatódva rebegetheti a bibliai szavakat: „ez az én szerelmes fiam, akiben én gyönyörködöm...” A radikális jelszavak, a „helyiérdekű forradalmiság”, a szónoki túlzások nem ártanak, sőt éppen ezek kellenek most a tömegeknek: így lehet kifogni a szelet a forradalmi vitorlákból.

Nem a szó a fontos, hanem a tett. A tettek körül pedig nincs semmi baj. Nem nyesegeti ő - ahogyan ígérte - még a „kapitalizmus túlkapásait” sem, és hajlandó belátni, hogy a földkérdéshez nem lehet úgy hebehurgyán hozzányúlni.

Annál inkább a baloldali mozgalmakhoz. Első dolga szétverni a szegényparasztság szocialista szervezeteit, bezárni a népköröket, irgalmatlanul kiverni „Marxékat faluról”. Az indok, Bethlen rideg cinizmusától eltérően, már jellegzetesen fasiszta szólam: nem lehet megengedni, hogy a hazafias magyar parasztságot megfertőzze a nemzetközi marxizmus... Az ipari munkásságot is a hazafiatlanság vádjával próbálja terrorizálni, felosztatással fenyegeti a szakszervezeteket, és minden eszközzel támogatja Martonék „hazafias”, sztrájk törő, munkásáruoló Munkaközpontját.

Hitler uralomrajutása és a nemzetközi munkásmozgalom átmeneti veresége s ennek európai kisugárzása, lényegesen megkönnyíti a dolgát. Különben is a rokonlelkek boldog sugárzásával fordul azonnal Hitler felé, szóni kezdi a Németországhoz fűző külpolitikai szálakat, s hátralévő néhány évét a két még féltékenykedő vetélytárs, Mussolini és Hitler összebékítésének s a „Berlin - Róma tengely” kovácsolgatásának szenteli. Ő az, aki először mondja ki nyíltan halálos ítéletünket: „Magyarországnak Németország oldalán a helye!” A belső gazdasági fasiszálás eszközein, az egykezeken keresztül gazdaságilag is mind erősebben hozzákapcsolja Magyarországot Németországhoz, hogy ebből a „kapcsolatból” aztán teljes kiszolgáltatottság legyen.

Legszívesebben ugyanazt csinálta volna, mint Hitler. Revideálás ide vagy oda, fajvédő hévvel leszámolni a zsidókkal. S nemcsak odadörögni a szocialistáknak a parlamentben, hogy „önök el fognak tűnni a politikai életből!”, hanem meg is csinálni ezt, jó német recept szerint: orvgyilkosságokkal, börtönnel és internáló táborokkal. Nemcsak népgyűléseken hangoztatni, hogy „elég egy okos ember az országban”, hanem valóban felrúgni még a látszat-alkotmányosságot is, és az „egy párt, egy vezér” elve alapján odarúgtatni a magyar nép élére. De mert mindezt nem tehetette, s hiúságtól és féktelen hatalomvágytól sarkalva - hogy helyén maradhasson - sokmindenben megalkudott, különös nosztalgiával terjesztgette itt a németimádatot. Talán a sváb „vér” szólalt meg benne? Torz jelkép, hogy nem is itthon, hanem kint Németországban halt meg...

Szabó Dezső írta meg róla, halála után - nem éppen kegyeletes búcsúztatóul - legtalálóbban az igazat: középszerű jelentéktelen ember volt, nagy hanggal s még nagyobb törtetéssel; csak azért őrzi meg nevét a történelem, mert sikerült egy nagy dolgot véghezvinnie: a német szövetséggel a pusztulás szélére juttatni Magyarországot...

Talán nem is sejtette akkor még Szabó Dezső, hogy milyen végzetesen igazat írt.

Persze, mindenben nemcsak Gömbös volt a bűnös. Bűnrészes az egész feudálkapitalista reakció, amely a magyar nép forradalmi megmozdulásaitól megijedve, hatalma védelmében mentő figuraként szerephez engedte ezt a kártékony politikai pojacát. S Gömbös nem egyedül jött vissza a politikai süllyesztőből: szárnyai alatt hozta, és új életre melengette a bethleni idők alatt megdermedt egész ellenforradalmi, különítményes társaságot. A „dacos téglahordó” Marton Béla, a szocialista- és zsidófaló Endre László, a Mecsér Andrások s a nemzet többi sírásói, a nyilasok útcinálói, a németek szállásmesterei, mind mögötte sompolyogtak vissza a politikába. Újra a titkos és féltitkos társaságok szabad vadászterülete lett a politikai élet: a svábokból lett „ébredő magyarok”, a Germániából szalajtott „turániak” s a szabadkőművesek titokzatosságával konspirálgató „etelközi” dzsentrik sötét táborai szövögették hálóikat. A bethleni idők nagyvonalúan, szinte zseniálisan kitervelt panamáit után újra a múltszázadvégi

tiszaeszlári pör feudális dzsungelének és a különítményes esztendők betyárvilágának homálya áradt szét a közéletben.

Egy esetet, a hírhedt Surgoth-ügyet, érdemes külön is elmesélni, mert ott sötétlett benne az egész gömbösi korszak.

Surgoth Gyula az ellenforradalmi idők vérengző törvényszéki elnöke volt, aki - még a látszólag törvényes formákat is megkerülve - sorra küldte akasztófa alá az 1918-1919-es forradalmak harcosait. Hálából aztán képviselőseget kapott, s egész családját magas állami pozíciókba helyezte. Így került be a fivére is, Surgoth Jenő a földművelésügyi minisztériumba, ahol Gömbös ideje alatt - ugyanis Gömbös legszűkebb környezetéhez tartozott - nagy karriert futott be. Keze alatt azonban hatalmas összegek tűntek el, amelyeknek egy részét elmulatta, más részét pedig a szintén „fajvédő” Vay László debreceni főispánnak juttatta politikai célokra. A sikkasztás kipattant, a bíróság elrendelte Surgoth Jenő letartóztatását - de ő hirtelen eltűnt... A rendőrség nyomozott, nyomozgatott, persze eredménytelenül. Dehát az aktákat valahogy le kellett zárni. A lapok egyik nap tehát azt a hírt kapták „illetékes helyről”, hogy Surgoth Jenő holttestét Szentkirályszabadja községnél kivetette a Balaton... Gyönyörű heppiend: a bűnös bűnhődött, s most már nem firtathatja senki a nagyszabású sikkasztás sötét és kusza politikai hátterét...

Igen ám, de a sors furcsa játékot produkált. Egy nappal a „Surgoth-hulla” megtalálása előtt egyik szomszéd faluból eltűnt a zsidó szatócs. Felesége, mikor meghallotta, hogy holttestet vetett ki a Balaton, átment Szentkirályszabadjára, és meg akarta nézni. Az orvos azonban, aki megállapította a hulla személyazonosságát, „véletlenül” ismerte Surgoth Jenőt, sőt a társaságához tartozott - tehát megnyugtatta az asszonyt, hogy semmiesetre sem az ő férje a halott, hanem kétségtelenül Surgoth...

Másnap híre terjedt, hogy a halott szeméremtestén olyan fogyatékoság van, ami zsidóknál szokott lenni. Az „ébredő magyar”, a különítményes Surgoth csak nem volt tán zsidó? Az orvos - aki, mondom, csak „véletlenül” ismerte Surgoth Jenőt - azonnal megmagyarázta ezt a felette furcsa tüneményt: éhes halak rágcsálása okozta a „csonkítást”... A zsidóasszony mindenesetre nem tekinthette meg a hullát...

Hogy a lelkek végképpen megnyugodjanak, s ne rontsák felelőtlen suttogások a hivatali tekintélyt, elrendelték a hivatalos agnoszkálást. Nem kisebb szaktekintélyt szemeltek ki erre, mint Orsós professzort, a későbbi hírhedt „katyni szakértőt”. Persze, az szintén „merő véletlen” volt, hogy Orsós ugyancsak Surgoth baráti köréhez tartozott, s ugyancsak „ébredő magyar” volt. A hullában, természetesen, ő is azonnal felismerte Surgoth Jenőt...

Nem volt más hátra, mint gyorsan föld alá dugni a szerencsétlen halottat. A falunak volt „hivatásos” sírásója, de nem vele végeztették el a hivatalos szervek a temetést, hanem egy „véletlenül” odakerült csavargóval, aki elvégezte szomorú munkáját, és eltűnt a községből. Néhány hét múlva azonban ennek a „sírásónak” a holttestét húzták ki a Balatonból. Bizonyára „véletlen szerencsétlenség” érte, vagy részegen bukkott a vízbe...

Mindegy: fő, hogy többé senki nem kereste Surgoth Jenőt. Hová lett? Hová tűnt? A titkos társaságok bizonyára megőrizték áldozatkész bajtársuk emlékét...

Íme: a Borgiák korának sötét árnyai lengték be az egész magyar közéletet. Obskurus kis középosztályi összeesküvések, orgoványi bajtársi körök szédült kakasai, vidéki stílusú kalandorok szállták meg a politikai és szellemi élet fő frontjait. Antal István egyik nap még a becsületesen jóhiszemű Bajcsy-Zsilinszkynek fogadott örök hűséget, másnap pedig már a Gömbös-kormány sajtófőnöke lett. Kolozsvári-Borcsa Mihály, ez a vicinális képességű újságíró, máról-holnapra sajtóhatalmassággá rukkolt elő. Milotay István, a selyemfiúból lett

legitimista vezércikkíró, egyszerre Hitler, az új nap és sápadt holdja, Gömbös felé kezdte fordítani napraforgó arcát, s Gömbös hitlerdicsőítő kijelentései után elkezdődött a tervszerű sajtófertőzés is...

A titkos társaságok nyüzsgálása nem egyetlen jele volt a magyar társadalom egyre jobban kiütköző bomlási folyamatának. Lent a mélyrétegekben is elkezdődtek a kóros folyamatok. Ijesztő számban szaporodtak a szekták: a megcsalt és egészséges feltörekvésében kegyetlenül letört szegényparasztság „néma forradalmának” jelei. A becsapott, politikai és társadalmi mozgalmakból kivert vagy kiábrándult szegénység a bibliás jóslatok misztikus világába menekült: a pünkösdösök, ördögűzők, szombatosok, reszketősök, magtalanok önkínzó szertartásaiban élte ki tehetetlen lázadását, s a túlvilág misztériumába menekült az evilági pokolból. Tömegek tódultak oda, ahol nemrégiben még csak néhány beteglelkű ember élte ki torz vágyait, s a faluszéli roskadt házakban és a szikes puszták szomorú tanyáin ezrek rángták a bomlott lelkű szegénység szörnyű vitustáncát. „Prédikátorok” és „táltosok” járták a falvakat: próféták után áhítozott a nép, s mert reális politikai és gazdasági mozgalmait mindig szétverték, most babonás révülettel vértette fel magát a csendőrpofonok, puszkatus-verések ellen.

Alig van realistább, ridegebb emberfajta a magyar parasztnál - de most menekülni kezdett a homály, a titkos szertartások, borzongató esküvések világába, még a politikai mozgalmak terén is. Itt nőtt nagyra Tiszántúl egyes vidékein a Böszörményi féle „kaszás-keresztes mozgalom”. Böszörményi Zoltán, ez a zavarosfejű politikai kalandor, ez a kisstílusú magyar Rasputin, a tiszántúli mezítlábas szegénység ezreit mozgatta meg, szervezte be, eskettette fel halálos esküvel, s a forradalmi indulat már bajnétoakat, rohamkéseket kovácsolt, kaszákat egyenesített a Körösök vidékén, mikor lecsapott rájuk a hatóság.

Kevés megrendítőbb képet láttam, mint a békési tárgyaláson, mikor százszámra ítélték el ezeket a szerencsétlen, megtévesztett parasztokat. Aszott arcú, csonttá soványodott, nyomorúságtól agyongyötört, toprongyos emberek álltak sorra a bíróság elé, s riadt értetlenséggel várták, hogy mi történik velük. Nem értették, mi a bűnük. Hiszen nem akartak ők mást, csak amit az urak újságja Hitlert dicsőítve annyit emlegetett: utánozni a német „forradalmat”. Agyonvern a zsidó földesurakat, bérlőket, és hát persze, úgy melleleg a nemzsidókat is, hiszen azok még sokkal többen vannak...

Ők szegények, komolyan vették azt, amit se Hitler, se magyar majmolói nem gondoltak komolyan: a forradalmat. Ezért kellett bűnhődniök.

Amit a bethleni rideg reakció terrorja nagyjában már elvégzett, azt a gömbösi korszaknak a terrort izgékony, hamis és mérgező jelszavakkal megtévezett uralma szép sikerrel egészen befejezte. Sikerült eltörni a magyar nép öntudatának a gerincét, sikerült teljesen megzavarni történelmi tájékozódását, sikerült benne elhomályosítani Rákóczi és Kossuth képét, sikerült hatékony ellenmérgekkel legyengíteni ellenálló erejét, sikerült politikailag majdnem teljesen atomizálni - úgy, hogy amikor a hitlerizmus szellemi imperializmusa megkezdte itt bent a hódító hadjáratot, előkészíteni a gazdasági, politikai s katonai hódítás útját, alig volt ellenállás.

Igaza volt Szabó Dezsőnek, Gömbös csakugyan csinált valami nagyot: sikerült tönkretennie Magyarországot.

Ezért kapott szobrot hú segítőtársaitól.

S ezért robbantotta fel szobrát, intő jelnek a végső katasztrófa előtt a magyar demokrácia, a kommunista párt néhány bátor harcosa, 1944 október 6-án, halála évfordulóján.

Ami Gömbös után következett, az már a nekilódult szekér egyre gyorsuló rohanása volt lefelé a lejtőn, bele az országveszejtő szakadékba. Darányi, Imrédy, Teleki: mind úgy kaptak fel egymásután a bakra, hogy majd ők megfékezik a száguldást, legalább is a minden szélsőségtől irtózó konzervatívoknak ez a reménykedése kísérte vállalkozásukat - de a vége az lett, hogy mindegyikük még jobban közévágott a lovaknak.

Németország európai hatalma nőttön-nőtt: a hitleri imperializmus már mutogatni kezdte fenevadkörmeit. Iszonyú erkölcsi terrorjával óriási fölényrel nyerte meg a saarvidéki szavazást, egyszerűen felrúgta a rajnai demilitarizált zónára vonatkozó nemzetközi megállapodást, az angol és francia reakció csöndes asszisztálásával, a „be nem avatkozás” gyilkosan hazug jelszava alatt segített vérbe gázolni a fiatal spanyol demokráciát. A „vérmítosz” vérgőzös mámorával megvadította a határain kívül élő „népi németeket”, hogy így előkészítse a hódítást, és 1938 márciusában lerohanta Ausztriát.

Most, hogy a határainkra ért, még erősebb lett a germán szuggesztíó. „Népi németjeink”, a svábok egy részében megmozdult az ősi germán vér, sőt nagy százalékban németből asszimilálódott középosztályunk egy jelentős hányadában is feszengetni kezdett az árja öntudat: mégis csak jó lenne egy ilyen népközösség tagjának lenni... Nyíltan és rejtetten is, csak belül a lelkekben, megkezdődött a disszimilációs folyamat.

Középosztályunk, kispolgárságunk egy részének Hitler-rajongása óráról-órára nőtt: kiben az újra ébredő faji öntudat, kiben meg dzsentri és kispolgári szíveket magdobogató hőstett, a zsidóüldözés, az antiszemitizmus emelt oltárt eme nagyszerű férfúnak... S mert mindezt még párosítani lehetett az irredenta álmokkal, hogy majd a versaillesi láncokat szaggató erős és hatalmas Németország oldalán mi is széttéphetjük a trianoni bilincseket, hát ez már majdnem sok is volt a középosztályi kebleknek!... Zagyva középosztályunkról, amely mindig azt hirdette magáról, hogy a „nemzet gerince” s a nemzet „történelmi öntudatának a hordozója”, kiderült, hogy idült egyensúlyi zavarokban szenved, nem tud tájékozódni, s hogy történelmi öntudata nem ér tovább, csak a zsidóktól elvehető pozíciókig. Eddig jelentős részében hű és jó cseléd volt, kiszolgálta a néppel szemben a magyar reakciót, de most, hogy egy nagyobb és hatalmasabb urat látott feltűnni a határokon kívül, hűtlenkedni, renitenskedni kezdett.

Az egymásután alakuló s a horogkeresztet nyilaskeresztté „magyarosított”, úgynevezett nemzetiszocialista pártok kezdetben ebből a középosztályból és a kispolgárságból szedték tagjaikat. Volt katonatisztek, csendőrtisztek, a rendi időket visszasíró vármegyei urak, lecsúszott grófok voltak a szinte naponta szaporodó nemzetiszocialista pártok vezetői, s a háttérben láthatatlan sűgőként ott ültek a Gömbös által felelős kormányzati helyekre beemelt régi, kipróbált ellenforradalmi elemek, a Milotayak, az Antal Istvánok, Mecsér Andrások, Rajniss Ferencek és Endre Lászlók. Csak a sokkal nagyobb frázisforradalmár demagógiával dolgozó Szálasiék tudták meg-megmozgatni az öntudatlan lumpenproletáriátust és a mindenféle radikális jelszóra reagáló, megzavart ösztönű, öntudatlan szegényparasztság helyenként kisebb-nagyobb tömegeit is. Szálasiék sokáig nem is voltak „szalonképesek” a grófi-dzsentri-kispolgári nyilasok szemében, mert jó, jó, a tömegnek nagyokat kell mondani, de azért nem szabad a tűzzel játszani. Még Hitlerék is csak az utolsó pillanatban vették őket elő - bár előbb nem is volt rájuk szükség, hiszen a hivatalos magyar reakció is jól kiszolgálta őket. Szolidabb, biztosabb üzlet volt a „törvényes” ellenforradalommal együtt dolgozni...

A nyilas terjeszkedéssel, a mind hangosabb áradikalizmussal szemben a feudális reakció, imígyen találta meg a receptet: „kifogni a szelet a vitorlákból...” Ami szó szerint, ezt jelentette: ha ti szítjátok az antiszemitizmust, mi is szítjuk; ha ti dicsőítitek a hitleri Németországot, mi is dicsérjük, ha ti tengelybarát külpolitikát követeltek, mi meg is valósítjuk - csak éppen a gyepelőt nem adjuk ki a kezünkől, bárha a pokolba vigyen is bennünket a szekér...

A reakció okosabb, bethlenista „csáklyás” szárnya ugyan - főleg azért, mert tele volt nagykapitalista érdekeltséggel, s félt a német gazdasági imperializmustól - nem nézte jó szemmel ezt a „szélkifogást”, de attól, hogy befolyásával segített volna létrehozni egy széles néptömegekre támaszkodó demokratikus frontot, még jobban iszonyodott. A néppel együtt, a nép igazi érdekeit képviselő pártok kifejlődését segítve a nyilasok ellen? Azt már nem! Inkább akkor már próbáljuk meg ezt a „szélkifogós” politikai játékot, s próbáljuk megértetni Hitlerékkal, hogy nincs itt szükség nyilascégéres fickókra, hiszen nálunk is jó kiszolgálást kaphatnak...

Jellemző, hogy Bethlen is, aki pedig a feudálkapitalista reakció „baloldalán” állt Gömbössel és utódaival szemben, még ő is hosszú időig, egészen a legutolsó évekig, a német szövetség nótáját fújta. Miért? Azért, hogy így alkudni lehessen Hitlerékkal: ne szóljanak bele a magyar belügyekbe, magyarán szólva, ne hergeltessék a népet a nyilasokkal az uralkodó rendszer ellen... Mert a hitleri fasizmus a német imperializmus régi módszerét használta, persze még jobban tökéletesítve: a Habsburgok a jobbágyságot, a parasztságot mozgatták a nemes urak ellen, ha nem akarták egészen beadni a derekukat, Hitlerék pedig a nyilasokat. A recept, látjuk, most is bevált: a reakció beadta a derekát, s alkudozni kezdett.

S Hitlerékkal lehetett alkudni. Jó, nem háborgatjuk uralmatokat, csak egy darabot adjatok ide a nemzeti függetlenségből... Persze, a nyilasokat azért titokban tovább támogatták, hogy alkalomadtán újra lehessen velük zsarolni.

Az alkuban természetesen az is mindig benne volt, hogy a baloldali demokratikus vagy demokratikus színezetű pártokat tűzzel-vassal irtani kell. Bár ez egészen fölösleges volt, hiszen a magyar reakció eddig is minden tőle telhetőt megtett. De most, nehogy a nyilasok besúghassák, s nehogy „rossz fiú” legyen a németek szemében, igyekezett önmagát is felülmúlni. Darányiék, miközben a nyilasok vitorláiból igyekeztek „kifogni a szelet”, „belügyi nyomozók” néven szadista csendőrök szörnyű hadát zúdították az országra.

Ezek a középkori inkvizitorokat is megszégyenítő nyomozókülönítmények azután végigjártak minden falut, minden várost, s mint a véredek szimatoltak a kommunisták után. Ha nyomára bukkantak valamilyen kommunista szervezkedésnek, iszonyú kínzásokkal igyekeztek vallo-másokat kicsikarni, hogy felgöngyölíthessék az egészet. Ha nem találtak ilyent, hát csináltak: a marxista könyvek olvasását is szervezkedésnek minősítették, s egy-egy kézről-kézre járó könyv útját követve derék, tanulmánygó, öntudatos parasztok, munkások százait szedték össze a nagyobb falvakban, vidéki városokban és persze Budapesten is.

A régi vallatási módszerek kedélyes „pirospecsenyés” játékká törpültek szadista találékony-ságuk mellett. A gumibotokkal cafattá vert talpak, összetört herék, levert vesék, köröm alá vert szögek, az akasztások és őrlő villanyozások s más, nyomdafestéket nem tűrő, raffinált kínzások „nyomozási” módszere volt ez. Egyszerre nagyon megszaporodott azoknak a gyanúsítottaknak a száma, akik „óvatlan pillanatban” kiugrottak az emeleti ablakon, vagy ahol ilyen nem volt, „néhány percre magukra hagyva” felakasztották magukat... Mert akiket annyira összetörtek szadista örületükben, hogy már nem is mentek emberszámba, azokat így intézték el. S persze a bíróság előtt ártatlan arccal esküdtek, hogy a vádlottak közül senkit egyetlen ujjal sem bántottak, azok minden kényszer nélkül tettek vallomást - és természetesen a pártatlan és független bíróság ezeket az esküket el is fogadta...

S mit csináltak a legális baloldali pártok? A szociáldemokrata párt tömegei a vezetők opportunistá, áruló politikája miatt az óriási fizikai és erkölcsi terror következtében egyre jobban lemorzsolódtak, a vidéki szervezetek sorra megszűntek, a hősiesen kitartó emberek szűk szektákká szorultak össze, magánházaknál találkozó, olvasgató kis csoportokká, hogy

azután mint illegálisan szervezkedő kommunistákra csapjon le rájuk a belügyi nyomozók hódércsapata. Megmaradni, fönntartani a kereteket, átvészalni a súlyos idöket: ez lett a megalkuvó, szembekötö jelszó.

A Független Kisgazdapártot is nyomta a terror. A helyes az lett volna, ha a párt paraszt-tömegei és a szociáldemokraták munkástömegei politikai szövetségben, demokratikus frontot alkotva szembeszálltak volna a szélsőjobboldali viharral, s ne a megmaradás, az átvészelés opportunistá taktikáját választották volna, hanem a harcot. Eckhardték azonban annyira féltek a „baloldali” bélyegtöl, mint a pestistöl s - csodálatos sakkihúzás! - a kormányt támogatták a nyilasok elleni „harcbán”... Még az ellenzéki ségröl is lemondtak, hogy ne zavarják a kormányt ebbéli „munkájában”.

Nem csoda, ha így még a meglévö paraszttömegek is elkedvetlenedtek, félrehúzódtak, vagy éppen elmentek a radikális jelszavakkal handabandázó nyilasokhoz. Öket elsősorban a föld érdekelte volna. S már az se hatotta meg öket, hogy Eckhardt - politikája csödjét látva - újra elkezdte hangoztatni a földreform szükségességét, s kijelentette: „Ha pedig a kormány az általam javasolt 3 millió hold kiosztásának előkészítéséről szóló törvényjavaslatot egy éven belül nem terjeszti a parlament elé, visszavonulok a párt vezetésétöl...” Nagyon okosan, nem hitték el, hogy majd a feudális reakció 3 millió hold feláldozásával honorálja Eckhardt kormánytámogató, „lojális” ellenzéki ségét. Hiszen éppen arról volt szó, hogy ne kelljen feláldozni egyetlen holdat sem...

Mint népünk életének legsúlyosabb és legdöntöböráiban mindig, a magyar irodalomnak ezekben az idökben is volt egy olyan, szinte reflex-szerű mozdulása, ami megmutatta legalább a beteg test lázas vergödését, rémlátomásos vízióit és görcsös életakarátát. A magyar irodalom általában nem vizsgálótt jól ezekben az esztendőkbén. A növekvö zürzavarban, a hullámgyürük módján terjedö eszmei és politikai tévelygésben, mintha a szellem is elvesztette volna mágnesei érzékenységét: vad rángásokkal táncolt ide-oda az iránytűje. Az égtájak örök rendje, észak és dél, kelet és nyugat, igazság és hazugság, emberiesség és embertelenség: mind-mind elvesztették igazi jelentőségüket, s az idegen test, a hitleri fasizmus nagy vonzása és taszítása megbontotta a szellem mágnesei vonalainak egyensúlyát. Hova lett Petöfiék nyílt és félreérthetetlen kiállása a haladás ügye mellett és Adyék jóslásos tisztánlátása a feudális dzsungel leselkedö veszedelmei között? Hosszú éveken keresztül a „politikamentes irodalom” elefántcsont tornyába húzódtak a legjobbak, s mikor a magyar világ rengése kiriasztotta onnan öket, „Új szellemi front”-ot csináltak, és Gömbössel hittek földreformot, társadalmi átalakulást, szellemi felfrissítést végrehajtani - új Magyarországot építeni...

Árulás, megalkuvás, tévelygés a ködbén: ez jellemezte mindenekfelett az irodalmi életet. A munkásosztály sorai közül ugyan felnöött a kor legnagyobb, legigazabb, legforradalmibb magyar költöje, József Attila - de hányan tudták, ki ö valójában?

Ám azután mégis jöttek írók, néhányan, a magyar élet mélységeiböl, a szikes tiszántúli puszták széliröl, zsellérkunyhókböl, faluszéli viskókböl, a dunántúli majorok megkövesedett jobbágyvilágából, söt a haláltánc révületében már a fasizmussal ölelkező középosztály menekültjei is, akik az örök égtájakat keresték. Vagy ha nem is keresték, akarva-akaratlan hozzájuk igazodtak, s bár néha tétovázva és bizonytalanokodva, néhol mellékutakra tévedve is, de mégis a helyes irányba törtettek.

Ezek voltak a falukutatók.

Szinte anakronizmus volt, hogy amikor körös-körül a határokon kívül és a határokon belül, a politikai és szellemi életben egyaránt a fasizmus jelentette a legnagyobb divergáló eröt, a „koreszmét”, ezek az írók egészen más csapásokon indultak el, s az agrárdemokrácia

majdnem elfelejtett öröksége felé tájékozódtak. Nyilas párt helyett demokratikus programot valló „Márciusi Front”-ot csináltak, s a germán szuggesztióval és az újrahevülő magyar imperializmussal szemben a szomszéd kis népek megbékélésének gyér lángjait élesztgették.

Voltak persze romantikus túlzásaik és homályos vagy éppen helytelen elvi megállapításaik is. Nemcsak azért, mert a közös programot adó írói tábor a legheterogénebb elemekből tevődött össze, hanem azért is, mert az egyes írókban is a legellentétebb szemléleti elemek keveredtek. Forrongó, kereső emberek voltak a legtöbben, mégpedig olyan korban, amikor sűrű „októberi köd” ülte meg az egész világot. Amikor forradalmi álruhát öltött a legbarbárabb, legsötétebb reakció, s vele szemben nem egyszer az addig gyakran reakciónak hirdetett alkotmányvédelem és hagyománytisztelet sáncai közé szorult a progresszió, a haladás szelleme. Ami természetesen nem menti, csak magyarázza az egyes írók félreecsúszásait.

Legfőbb tragédiájuk az volt, hogy legtöbben nem ismerték, nem is akarták megismerni, „túlhaladottnak” tartották a munkásosztály forradalmi világnézetét. Enélkül pedig e korban már lehetetlen volt következetesen, tévedés nélkül a haladás ügye mellett állni.

Történelmi szerepük akkor lett volna még komolyabb, ha a ködben kóválygó s jórészt már el is tévedt értelmiségnek zavartalanul tiszta fényt tudtak volna gyűjtani. Ha egyik részük látszólag a bal- és jobboldal között elhelyezkedve, a „harmadik oldal” jelszavával nem segítette volna akaratlanul is a fasiszta fertőzést, s ha másik részük éles kritikával, kemény kiállással hatni tudott volna ezekre, megőrizve a tábor egységét és határozott demokratikus jellegét.

De azok, akik mindvégig tiszták tudtak maradni a fasizmus szennyes áradásában, mégis csináltak valami komoly és szép dolgot. Akkor, amikor a politikai és szellemi „baloldal” fogyó sereggel s egészen szűk területre összeszorítva védekezett, a „jobboldal” pedig tengernyi erővel rohamozott, ha nem is tudtak felmentő sereget hozni, parasztokból, értelmiségiekből, diákokból mégis összetoboroztak egy bátor segítő csapatot... S hogy az egész magyarság mégse hódolt be egészen a hitlerfasizmusnak, hogy az elmúlt esztendőkből mégis voltak itt függetlenségi megmozdulások, és nagy seregek helyett legalább hősöket mégis tudott adni a belső ellenállás, nekik is részük volt ebben.

A reakció szimata jó, és ösztöne éber. Már akkor megpróbálta lehetetlenné tenni ezeket az írókat, amikor még pályájuk elején állottak - előre látva útjukat. Könyvelkobzás, vádlottak padja, börtön, verés: kinek-kinek kijutott belőle közülük vagy ez vagy az. Hogy azután 1944. március 19. s október 15. sötét korszakában hajszolt vad legyen mindegyik.

*

„1938 a miénk!” - ordították a német pénzen készített nyilas röpcédulák milliói. A bakon ülő feudál-kapitalista reakció fenekedve csördítgette ostorát, az úgynevezett „baloldali” sajtó gúnyos fitymálódás mögé rejtette ijedtségét - pedig 1938 csakugyan az övéké volt, a nyilasoké. Sikerült az ajtónyílásba becsúsztatni a lábukat, hogy azután hónapról-hónapra, évről-évre jobban tágítsák a rést, amin aztán - a teljesen kitárt ajtón át - végül is beronthat az országpusztító náci áradat.

„Kifogni a szelet a vitorlákból.” Ugye, ez volt a jelszó? Nos, a zsidókérdés szelét fűjták legjobban a nyilasok. Engedni is ott lehetett legjobban, mert mit fáj a nagybirtoknak és a nagytőkének néhány ezer vagy tízezer kis-zsidó kirúgása a hivatalokból? Megcsinálták hát az első zsidótörvényt. Persze, elvégre vagy van ezeréves alkotmányunk, vagy nincs - szigorúan „alkotmányos alapon” és szépen elnevezve a „gazdasági élet egyensúlyát biztosító törvény”-nek. Nem volt nagy konc, de egy darabig elrágódhattak rajta az éhes farkasok.

Tragikomikus vonás is vegyült ebbe az igazán drámai színjátékba, ami a magyar zsidóság szörnyű megpróbáltatásaiban az első felvonást jelentette. Az az Imrédy Béla terjesztette be a törvényt, akiről később magáról is kiderítették, hogy zsidó származású.

Magyar földön különben, úgy látszik, mintha pünkösdi tüzes nyelvekkel szállna le a hatalom ihlete minden miniszterelnökre: ez a száraz és hidegfejű bankember, aki a legmaradibb pénzügyi politikával őrizte az államháztartás egyensúlyát, most egyszerre a lelkek „csodálatos forradalmáról” kezdett beszélni, zengő és széles szárnyalással. Pedig ellenforradalomnak sem volt se csodálatos, se új mindaz, ami történt: a nyilasellenes szólamok ködfelhője mögött megint bevett egy erődöt a hitlerizmus. A „csodaszarvas” szökellve rugtatott előre - ám nyomában nem az ősmagyarok kicsiny csapata haladt, vadúzó szenvedéllyel, hanem a német imperializmus, hideg számítással, zsákmányra éhesen...

S egyelőre még csalóka kitérőkkel.

A szudéta kérdéssel napirendre került a Felvidék ügye is. Hitlerék ajánlatot tettek a magyar kormánynak, hogy amennyiben a „békés” fenyegetés, a fegyvercsörtető zsarolás nem lenne eredményes, együtt támadják meg Csehszlovákiát. Az óvatos magyar reakció félve topogta körül az egész kérdést: fegyveres konfliktusba semmiesetre sem akart belemenni, és kifelé sandítgatott, Anglia meg Franciaország felé, hogy ugyan milyen visszhang fogadja Németország „népi” zsarolását?

Pedig hiába volt itt már minden mérlegelés, óvatoskodás: húsz év irredentáját, revíziós propagandáját, belső reformok elsikkasztására mákonyozott imperialista álmát lehetetlen lett volna megtagadni, éppen most, amikor végre lehetőség nyílt valamelyes revízióra. Persze, meg lehetett volna fordítani a közhangulatot, de csak úgy, ha leszámolunk mindennel, ami húsz évig, sőt ezer évig volt: az egész úri Magyarországgal, s új alapokon rendezzük belső és külső viszonyainkat. Dehát gyermeteg dolog lett volna ilyet várni a feudálkapitalista reakciótól.

Csörgetni kellett hát a fegyvert ha félve is s amikor 1938 forró őszének kríziséhez közeledő háborús láza a müncheni egyezmény „kinyíja” nyomán lecsökkent, az új győzelemmel megint meghatalmasodott Németország lábszára mellé húzódva mi is kinyújtottuk kezünket a nekünk járó részért. Így következett el az első bécsi döntés, így kaptuk vissza Felvidék egy részét. Az országgyarapítás láza elragadott szinte mindenkit, mámorba szédülve ünnepelt az ország - bizonyosan agyonverték volna azt az ünneprontót, aki aggályoskodva felteszi a kérdést: mit kell majd fizetni mindezért?

Mert általános volt a hiedelem, hogy semmit nem kell fizetni: Hitler az igazság bajnoka, s a múlt háború egymillió magyar halottjáért akar kárpótolni, legalább részben. Legfeljebb azért dörmögtek a vérmesebbek, hogy „egyelőre” nem adta vissza az egész Felvidéket. Jellemző, hogy még a legális baloldal is csak úgy merte a németellenesség húrjait pengetni, hogy új nótát szerzett: nem az „adomány” árát firtatta, hanem az ajándékot kicsinyelte és Pozsonyt, meg Ligetújfalut emlegette...

„Ha lúd, hát legyen kövér!” - gondolta ez a baloldal, legalább is egy része. Ez a logika szülte Eckhardt Tibor „Magyar Nemzet”-ben megjelent hírhedt cikkét, amely azt az egyességet kínálta Hitleréknek: adják nekünk Ruszinszkrét is, és mi ugródeszkrátul biztosítjuk a Szovjetunió elleni intervenciós háborúban...

Hitlerék azonban egyelőre nem fogadták el az alkut, s a Felvidékért se követeltek mást, „csak” a magyarországi németiség „népi német” alapon való szervezkedésének elismerését. Szóval a nyilasok mellett a „Volksbund”-ot: még egy falovat Trójában. A nemzeti függetlenség újabb megnyirbálását. S később Kárpátaljáért meg Erdélyért, megint nem követeltek többet, „csak”

az „antikomintern paktum”-hoz való csatlakozást, még több szabadságot a nyilasok és a „Volksbund” számára, szélesebb teret a németbarát propagandának - mindezt azért, hogy majd, ha szükségük lesz rá, belülről nyújthassák be a számlát. Kormányaink a két bécsi döntéskor „bianco csekklapokat” írtak alá. Az ujjongó, hozsannázó magyar közvélemény nem is sejtette, hogy 1944 március 19-én és 1944 október 15-én majd kitöltik ezeket a csekkeket, s egy feldúlt, kifosztott ország, milliónyi halott, sebesült, elhurcolt magyar és a félig elpusztított, szörnyű szenvedéseken keresztülment főváros lesz a fizetendő ár...

*

Imrédy „csodálatos forradalma” nagyon hamar odakanyarodott a nyilas mozgalmak mellé - új kocsis kellett tehát megint a bakra, visszafogni a rohanó lovak száját. Teleki Pál volt ez az új kocsis, akiben a humanista tudós bölcsessége és a feudális magyar földesúr maradisága, reakciós szemlélete keveredett, párosulva valami e korban eléggé ritka keresztényi puritánizmussal. Legmélyebb élménye mégis az úri Magyarország volt, példaképe a művelt, népén gondos apaként uralkodó főnemes: katedrát és kastélyt összeházasítva, vezetni, tanítani, s - mindenekelőtt - ha kell, fenyíteni a gyermeki népet - ez volt a felfogása. Olyan volt, amilyen két-háromszáz évvel előbb lehetett volna egy jobbérzésű magyar nagyr...

Részt vettem annak a „Táj- és népkutató kiállítás”-nak az előkészítésében, amelyet 1938 őszén az ő nevében rendeztek tanítványai. A kiállítás, falukutató hévvel, valóságos tüntetés volt a feudális Magyarország ellen, s országos botrány kerekedett körülötte. Ő akkor könnyekkel szemében tagadta meg tanítványait - győzött benne a feudális úr.

Így ült föl az ország szekere is, hogy a közben kitört világháború lángoló tüzei között óvni próbálja a nemzetet, s ami egy volt ezzel az ő szemében, a régi rendet. A második bécsi döntést még ő segítette kierőszakolni, de aztán rádöbbsent, hogy ennek a sok „országgyarapításnak” nagy lehet majd az ára. S ami a legfontosabb: ő az angol orientációnak volt a híve - talán látta is, hogy Hitler elveszíti a háborút; nem akarta hát a rendszert teljesen elkötelezni. Utolsóul Bácska felé lehetett még jóvátenni Hitlerék segítségével Trianont - tehát, nehogy újabb ajándék kínálkozzék, Teleki sürgősen örök-barátsági szerződést kötött Jugoszláviával.

Ám hiába: a lejtő közepén, gyorsuló rohanásban nem lehet megállni. Néhány hónappal a szerződés megkötése után máris itt volt a német ajánlat: átengedni a német csapatokat, s Németország oldalán megtámadni Jugoszláviát - Bácskáért... 1941 április 5-e volt ez a nap, s a lapok szűkszavú jelentést közöltek: „Széki gróf Teleki Pál, Magyarország miniszterelnöke, pillanatnyi idegzavarában öngyilkosságot követett el.”

Néhány óra múlva már német tankok százai, autók ezrei kezdtek özönlenni lefelé, dél felé, a Duna budai partján: megindult a pokoli német hadigépezet, legázolni a jugoszláv nép szabadságát. Főnt zúgtak a repülőgépek, lent dübörögtek a tankok, a nehéz teherautók, a motorizált tüzérségi osztagok, a germán szobrok hideg büszkeségével ültek rajtuk a német katonák: olyan volt az egész, mint egy megelevenedett Ufa-filmhíradó. A német legyőzhetetlenség legendájával agyonpropagandázott pesti nép kendőt lobogtatott, éljenzett és tapsolt - nem is sejtette, hogy jövendő gyilkosait ünnepli...

Főnt a Várban pedig ott feküdt a ravatalon Teleki Pál. „Pillanatnyi elmezavar?” Azt is suttogták akkor, hogy a németek gyilkolták meg. Egyik sem volt igaz. A német ultimátum villámfényénél meglátta azt a szörnyű szakadékot, ami felé menthetetlenül rohan az ország, az általa is védett, sőt támogatott feudális osztály bűnös önzéséből: ez adta kezébe a fegyvert. Nem volt cinikus politikus, nem tudott megalkudni a végzettel - inkább a halálbamenekülést választotta. Talán abban is reménykedett, hogy megállítja a készülő tragédiát?

Mint nagyon sok másban, ebben is tévedett. Temetése napján már ropogtak a magyar fegyverek lent a Délvidéken. Hiába volt a kormányzói szózat mentegetőző, kenetteljes álokoskodása, hogy nem a jugoszláv nép ellen, csak fenyegetett magyar testvéreink védelmében szálltunk hadba. Vérbe mártottuk kezünket, s fejünkre vontuk az akkor még idők méhében vajúdo ítélet haragját...

Az szinte már magától értetődő is volt, hogy amikor néhány hónap múlva a hitleri Németország orvul rárontott a vele megnemtámadási szerződést kötött Szovjetunióra, uraink elsőként jelentkeztek társul a rablóhadjáratához. Mit számított az, hogy szomszédaink között a Szovjetunió volt az egyetlen állam, amellyel szemben még Trianon címén sem volt semmiféle területi követelésünk? Elvégre van „ideológiai háború” is: szent háború, új kereszties hadjárat a „bolsevista vész” ellen... Ürügynek pedig ott a németeknél megrendelt kassai bombázás...

Bárdossyék befelé, a kulisszák mögött, azzal magyarázták a nagy sietséget, hogy „meg kell előzni a románokat és a szlovákokat, ezzel biztosítsuk velük szemben magunknak Németország jóindulatát”. Valóban ez volt az ok? Valóban ezért volt, hogy a magyar reakció, amely eddig mindig csak Hitlerék s nyilas bérenceik noszogatására tett egy-egy lépést, most virgonc fürgeséggel fejest ugrott a háborúba? Dehogy! Ez volt az a háború, amely egészen a szájaíze szerint készült! Az épülő, hatalmasodó Szovjetunió, a dolgozók szabad hazája hús éven keresztül kísértette, megzavarta még az álmát is - fürgén ugrott hát segíteni most, amikor azt remélte, hogy Németország megsemmisíti ezt a „kísértetet”. Nem kellett Hitlerék sürgetése, nem kellett a nyilasok sarkantyúzása: a Szovjetunió elleni háború „szent és nagyszerű” ügyében egységes volt az egész magyar reakció, s még azok sem akadékoskodtak, akik különben - anyagi érdekeik védelmében - aggályoskodva próbálták óvni a németekkel szemben a nemzeti függetlenséget.

Elindultak hát a hadak kelet felé, segíteni a szövetséges Nagy Német Birodalomnak megsemmisíteni a „Sátán birodalmát”, az „Antikrisztus hazáját”. A propaganda újra elővette a „Nyugat bástyája Kelet ellen” bűnös és ostoba szólamát. „A keresztény kultúra és a nyugati civilizáció védelmében, a bolsevista barbárság ellen!” - harsogta teleszájjal, és a legvadabb hazugságokat regélte a szovjetbeli állapotokról, miközben a németek a legszörnyűbb barbárság földjévé tették a virágzó Ukrajnát.

Sajnos, a német barbarizmus hű segítő társat lelt a magyar hadsereg egyes egységeiben. Hadseregünk az elmúlt hús esztendőben az ellenforradalmi szellem főfészke volt, s jó alanya a fasiszta hitlerista fertőzésnek, még az elállatiasodott szenvedélyek tekintetében is. Itt van előttem egy könyv, „Hadinapló” a címe, a Vitézi Rend Zrínyi csoportja adta ki 1942-ben mint pályadíjjal jutalmazott művet. Az egyik napló jegyzet írója, Kristóf Sándor szakaszvezető azt írja le igen részletesen, hogy szakaszával hogyan segített a németeknek egy ukrain faluban lemészárolni a zsidókat. Elmondja, milyen gyönyörúsége tellett a szökni próbáló asszonyok és gyerekek lelövöldözésében, s a végén hálát ad az Istennek, hogy részt vehetett a „zsidó-bolsevista mótely” kiirtásában.

Ebben a példában nem is az a legszörnyűbb, hogy ilyen állati „gyönyörökbe” sodort a propaganda és a német barbárság példája katonáink közül többeket. Valószínűleg történtek tucatjával még szörnyűbb dolgok is. De az, hogy a Vitézi Rend ezt az írást kiadta, sőt pályadíjjal jutalmazta, az elaljasodásnak olyan foka, amit csak az ért meg, aki ismerte, és szenvedte a huszonöt esztendő magyar ellenforradalmát. Az már alig enyhít a dolgon, hogy a Kállay-kormány később elkoboztatta ezt a könyvet.

A vér szaga átszállt a Kárpátokon is, s a Szovjetunió elleni „szent háború” jegyében immár teljesen az országra szabadított hitlerista propaganda idehaza is dicső tette serkentett egyeseket. 1942 januárjában lent Délvidéken a hírhedt „újvidéki eset” mutatta meg először, hogy milyen gennyes góccokat termelt a nemzet testében a fasiszta fertőzés. Hogy a „szentistváni gondolat” jelszavába bújtatott magyar imperializmus milyen aljas ösztönöket szült, amint összeházasodott a hitlerizmussal.

1942 januárjában a belügyi nyomozók szadista csoportja lent vadászott a Délvidéken, kommunisták és szerb „csetnikek” után. Százakat fogtak össze, kínoztak halálra, s Bácska szerb falvaiban feszültségtől volt terhes a levegő. Egyik nap azt jelentették az óbecsei határvadászok, hogy szerb csetnikek lőttek a magyar csendőrökre. Igaz volt-e ez, vagy nem, ma is vitás. Mindenesetre a német származású Feketehalmy-Czeidner Ferenc altábornagy, a szegedi hadtest parancsnoka, megindította a „büntető-expedíciót” Bácska ellen.

Először az úgynevezett Sajkásvidéket „fésülték át”: Zsablyán, Gyurgyevón, Csurogon és Szentivánon kerestek csetnikeket. Gyanús volt minden szerb, és - ha már benne voltak a dologban - eleve gyanúsnak tekintettek minden zsidót. Ki is végeztek ezekben a falvakban, mindjárt ott a helyszínen, mintegy háromszáz embert. Szerbeket és zsidókat. Töltényspórolás és szuronykímélés szempontjából baltával: úgy fejezték le az áldozatokat...

De nem elégedtek meg ennyivel. Azt mondták, Újvidékre is beszivárogtak a csetnikek - tehát ott is elkezdtek a razziázást. A lakosságnak nem volt szabad elhagynia a lakását, s csendőrök, katonai járőrök járták végig az összes házakat. A leitatott emberek iszonyú vérengzést vittek véghez. A gazdag szerbeket és zsidókat ott a lakásukban lemészárolták, családotól együtt, s utána mindenükből kirabolták. A többieket kivitték a Dunastrandra, a férfiakat és nőket félmeztelenre vetköztették, kizavarták őket a Duna jegére, s mind-mind, a gyerekkocsit toló asszonyokat is, a csoszogó öregeket is, agyonlődözték. Aztán lékeket vágtak a Duna jegén, s begyömöszölték a holttesteket. Mintegy háromezeröt száz embert végeztek így ki, két nap alatt...

Emlékszem, jöttek-jöttek a hírek, egész Budapest tele volt a szinte hihetetlen borzalmak elszuttogott híreivel, az emberek óriási többsége elítélte ezt a gáztettet, de - örök szegényenül az elgyávított magyar közéletnek - senki nem akadt, aki a nyilvánosság előtt szót mert volna emelni ez ellen az egész nemzetet véres mocsokba tipró örület ellen. Nem akadt képviselő, aki a parlamentben, s nem akadt pap, aki a szószékről odakiáltotta volna a világnak: a magyar nép nem azonosítja magát ezekkel a szörnyű büntettekkel, s nem vállal semmi közösséget a Feketehalmy-Czeidnerekkel, a Grassi Károlyokkal, Zöldi Mártonokkal és tömeggyilkos társaikkal. Csak az „őrültségig vakmerő” Bajcsy-Zsilinszky Endre juttatott el tiltakozó emlékiratot a kormányzóhoz, de a nyilasok és Rajnissék őt is megfenyegették, hogy kiirtják, mint „hazaárulót”...

Odáig züllött a hivatalos magyar közszellem, hogy nemzeti hősként lehetett ünnepelni örült gonosztevőket, tömeggyilkosokat, és hazaáruló volt az, aki szólni merészelt ellenük. Még Kállay is csak azzal próbált védekezni a világsajtó támadásai ellen, hogy jogos önvédelemnek mondta a délvidéki „büntető expedíciót”, erősen túlzottnak minősített minden adatot, s csak azt ismerte el, hogy „lehetek esetleges túlkapások, amik sajnálatosak és elítélendők, de a felgyúlt szenvedélyek sodrában nem mindig elkerülhetők...” Diplomátikus mondatfűzésekkel védekezett, ahelyett, hogy vádbeszédet mondott volna a magyar nép nevében a tettesek és felbujtóik ellen. Dehát akkor meg kellett volna azt is mondani, hogy kik felelősek a „felgyúlt szenvedélyekért”, s Hitlerék és magyar bérenceik mellé a saját maga feudális osztályát is oda kellett volna ültetni a vádlottak padjára.

Szigorú vizsgálatot ígért és - salamoni ítélettel, a hírhedt „hintapolitika” gyönyörű szemléltetőjeként - az egyik főbűnöst, Feketehalmy-Czeidnert szép csöndben nyugdíjazták, a másikat pedig, Grassi Károlyt vezérőrnaggyá léptették elő...

Csak jó másfél esztendővel később, 1943 őszén kezdték el újra bolygatni az újvidéki ügyet: akkor, amikor már nem az igazság, de külpolitikai érdek is így követelte. Volt ebben valami cinikus, ördögi számítás: a jóérzésű emberben inkább a felháborodás ébredezett, semmint a reménység, hogy a bűnösök talán mégis elveszik méltó büntetésüket. Csúnya játék volt ez: politikai számítások ravasz rubrikáiba írni az erkölcs s az emberiség örök törvényeit.

Kállay látványos színjátékot rendeztetett a parlamentben is és a felsőházban is, a „nemzet lelkiismerete felháborodik” címmel - de természetesen még most is csak zártkörű előadást, meghívott közönség számára, elsősorban a külföldi sajtónak! -, s a szónokok elmondták, amit másfél évvel előbb kellett volna elmondaniok. Ravasz László református püspök például a magyarság egyik legnagyobb csatavesztésének mondta az újvidéki eseményeket, és - sajnos - nem túlzott...

Nagy keservesen elkezdődött a pör. Az is kiderült közben, hogy a fővádlottak nemcsak tömeggyilkosságok felbujtói, hanem rablók, sikkasztók és tolvajok is egyben, mert a szerencsétlen áldozatoktól az „államkincstár javára” összeszedett rengeteg pénzt, ékszert és egyéb értéket maguk között osztották szét, jól megszolgált vérdíjként. Mégse tartóztatták le őket, hanem szabadlábon védekezhetek, mert „tishti becsületszavukat” adták, hogy nem szöknek meg, s mert elvégre is nem lehet holmi börtönhistóriákkal rontani a hadsereg, a tisztikar tekintélyét... Gyilkosság, lopás, sikkasztás és tishti becsületszó: csak az úri Magyarországon férhettek ezek ilyen szépen össze, ahol a tyúktolvaj napszámost mindig összeverték, összebilincseltek a csendőrök, de a nagyúri gonosztevőknek börtön helyett „idegszanatórium”, vádirat helyett orvosi bizonyítvány s bilincs, börtönőr helyett becsületbeli fogadalom dukált. Mert az igazi urak között soha nem is voltak gonosztevők, csak megtévedt vagy pillanatnyi elmezavarban félrelépett emberek. S mert az „igazi urak” között mindennél nagyobb biztosítékot jelent a becsületszó...

„Feketehalmy-Czeidner „úr”, Grassi „úr” és a többi „urak” ugyan - becsületszó ide vagy oda - az ítélet elől Albrecht főherceg autóján kiszöktek Németországba. De azért nem veszítették el a becsületüket, és senki se kérte tőlük számon tishti becsületszavukat, mikor 1944 március 19-e után mártírokként, üldözött nemzeti hőökként tértek vissza az országba, hogy Sztójayék, majd különösen Szálasiék alatt még nagyobb lelkesedéssel rendezzék tovább azt a szörnyű, véres színjátékot, amelyből lent Újvidéken tartották a főpróbát. A nemzet, a szerencsétlen magyar nép becsülete beszennyeződhetett miattuk, de az övék nem vesztetett el!...

*

A magyar függetlenség maradékának az ügye hát kupec-alkudozások tárgya lett. Ott állt egymással szemben a két alkudozó fél: Hitlerék és a magyar feudálkapitalista reakció. S mellettük a német zsoldban álló beugrató „alkusz”, a magyar szélsőjobboldal, a titkos vagy nyílt nyilas társaság: rálicítálással ugratni, denunciálással fenyegetni és zsarolni a kormányt.

Minden nemzetét féltő, népe sorsáért aggódó, haladó szellemű és becsületes magyarnak ez lett legégetőbb gondja: hogyan lehetne végét vetni ennek az országveszejtő alkudozásnak? Hogyan lehetne megmenteni a nemzeti függetlenség még el nem adott maradékát, s visszaszerezni azt, amit már elprédáltak uraink a politikai közkótyavetyén? Hogyan lehetne megakadályozni azt a vak és esztelen rohanást, amely most, hogy Hitlerék rablóhadjáratainak részesei lettünk, bizonyosan pusztulásba viszi az országot?

A felelet szinte önmagától adódott: a nemzeti függetlenség és a szabadság követelése mögött felsorakoztatni minden fasisztaellenes, németellenes, háborúellenes erőt. Olyan tömegmozgalmat teremteni, amelynek ereje lesz a németekkel való szembeszegülésre szorítani a hivatalos politikát, esetleg új, a magyar önállóság útjára visszakanyarodó kormányzatot állítani a régi helyére, s emellé állani szilárd támaszul...

Mondom, a felelet önmagától adódott - de mit ér a legokosabb, leghelyesebb terv is, ha nem lehet megvalósítani? Könnyű kiadni a jelszót, hogy „harc a nemzeti függetlenségért” - de kik harcoljanak, s hogyan? Hogyan lehet ilyen tömegmozgalmat teremteni abban az országban, ahol csak a nemzeti függetlenség elárulói beszélhetnek, írhatnak, uszíthatnak szabadon, ahol hosszú esztendőök féktelen németbarát hitlerimádatot terjesztő propagandája agyonfertőzte a tömegeket, s vad lármájával és ordító színeivel süketté és vakká tette őket! Mondd ki a szót, hogy „függetlenség”, s máris ezer eltorzult arc vicsorog, s ezer torok üvölti feléd: „zsidóbérenc hazaáruló vagy! idegen érdekek, zsidó-bolsevista-plutokrata ágensek eszközéül adtad oda magad!” S a tömeg, a szerencsétlen, elvakított tömeg - bár se a te, se az elleneid szavát nem érti - már kész is megkövezni. Mondd ki a nevet, hogy „Kossuth”. Csak az ellenség érti, hogy mit akarsz vele mondani, nem tudsz vele megmozdítani új szabadságharcra kész ezreket, tízezreket, de a nyilas lapok - például Pálffy Fidél a Magyarországon - nyíltan gyalázzák Kossuth és a többi nemzeti hősök emlékét. „Nemzeti függetlenség?” „Szabadság?” „Emberiség?” Szavak, üresen kongó, visszhangtalan szavak, értékük devalválódott, aranyfedezetüket elsikkasztották, s a szó szoros értelmében külföldre síbolták a belső bitangok. Nem is lehet mérlegelni, hogy mi a helyes, mi a helytelen, mi igazság és mi hazugság, mert a jelszavak fétisekké váltak: elég rámondani valakire, hogy „zsidóbérenc”, s máris eleven halott, bélpoklos; elég valamiről kinyilatkoztatni, hogy „zsidó ügy”, s máris népellenesség és hazaáruló, aki odaáll melléje...

Mégis, nincs más út, mint új életre kelteni azt, ami már-már tetszhalottá vált népünkben: a magyar szabadság és függetlenség harcos hagyományait. Irgalmatlanul nehéz vállalkozás, mert kétfelé kell küzdeni. Az „új jelszavak célszerűségét” könnyen érzékelő baloldali szektánsoknak (mert sajnos ilyenek is vannak) meg kell magyarázni - amit pedig magyarázattal olyan nehéz elintézni -, hogy itt nem „taktikáról” van szó. S nem is új jelszavakról, hanem arról, hogy a baloldalnak, különösen a kommunista és szocialista munkásságnak történelmi hivatása hazaáruló uraival szemben büszkén és nyíltan vállalni a szabadságharcos hagyományokban élő hazafiságot. Fasiszta fertőzöttségű értelmiségünk és a német maszlaggal elkábított, közömbös tömegek felé pedig a régi eszmények, a nagy történelmi példák felmutatásával kell bizonyítani, hogy mi is hát a magyar érdek és ki az igazi ellenség...

A küzdelem az egyik fronton, a baloldal felé, sokkal könnyebb és sokkal eredményesebb volt. Annál is inkább, hiszen a csírázó új függetlenségi mozgalom elindítói éppen a baloldal emberei, mindenekelőtt a kommunisták közül kerültek ki, s még a hivatalos hazafiság vad üldöztetésétől a nem egyszer szűken értelmezett „nemzetköziség” merevségébe húzódott baloldali munkásság is hamar feloldódott a szabadságharcos eszmék forróságában. Emlékszem, már a háború előtti esztendőben is hosszú és szenvedélyes vita folyt az egyik polgári lap hasábjain a hazafiság, helyesebben a „patriotizmus” és a munkásság viszonyáról. Cikkeimre rengeteg levelet kaptam baloldali munkásoktól, a legtöbbről a magyar munkásság történelmi szerepének öntudata sugárzott. Ha addig nem is tudtam volna, ezek a levelek bizonyosan meggyőztek volna arról, hogy a „hazátlan bitang” és „hazafiatlan” baloldali munkásságnak döntő szerepe lesz az igazi és szabad magyar hagyományok szellemében épülő új ország megteremtésében...

Így történt az, hogy az új függetlenségi mozgalom első megmozdulását, a híres és nagy viharokat kavart „koszorúzási ünnepélyt”, a baloldal egy része kezdeményezte.

1941 október 31-én néhány haladó szellemű író, művész és tudós, a demokratikus pártok képviselői, néhány diákegyesület vezetői, többezres tömeg jelenlétében megkoszorúzzák a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírját. E néma tüntetéssel, a nagy halottak emlékét ébresztve, akarták ébreszteni a magyar nép történelmi öntudatát, hogy nyílják ki végre a szeme, s lássa, mit tanít a múlt, és mivel fenyeget a jövő, az örök ellenséggel, a némettel való cimborálás. A többezres tömeg túlnyomó nagy részét munkások tették: öntudatos, baloldali munkások. Az értelmiségből csak néhány szellemi vezető jött el s néhány száz diák. A közömbös tömeg se mozdult. A német hadsereg diadalai tetőpontján állott, Moszkva felé nyomult előre, itthon Budapesten javában zsidózott, a „Marikám” dallamán érzelgett, és a közeli győzelem hitében édelgett az egész középosztály, vele a formátlan milliós tömeg nagyrésze. Csak párezer munkás és néhány száz diák s értelmiségi akadt, aki a zord világ árnyékában, a lelkileg széthullott, önmaga pusztulásán öntudatlan kéjjel lelkesedő magyarság jóra mozdíthatatlan tengerében, fegyveres rendőröktől és ólálkodó detektívektől körülvéve emlékezni, s emlékeztetni mert.

Volt abban valami tragikus jelkép, hogy az a mozgalom, amely meg akarta menteni a magyarságot a pusztulástól, temetőben bontott zászlót...

Az öntudatos szélsőjobboldal, természetesen jó szimattal azonnal megérezte, hogy miről van itten szó. Picike láng volt még csak ez a temetői mécses, de máris félrevert harangokkal kongatott és tűzvészt kiáltott rá. Sajnos, talán nem is lett volna komoly visszhangja a koszorúzásnak, ha maga az ellenség nem visszhangozza - akár durva támadások formájában is - a tüntető szándékot. Lapjaiban, az Új Magyarországtól kezdve a Virradatig mindegyikben, hatalmas sajtóhadjáratot kezdett - sőt még a katolikus klérus lapjai is beálltak ebbe a támadó frontba - és fenyegetett - árulkodott, denunciált, hazaárulózott, s természetesen zsidózott és kommunistázott. Megszólalt még a „nagyágyú” is, Milotay: „Októberi mécsesek” címmel írt hatalmas vezércikket, s az 1918-as forradalmat tetemrehíva rémített, hogy „új október” jön, ha nem tiporják el irgalmatlanul azokat, akik mécseseket gyűjtenek Kossuth és Táncsics sírjánál.

„Nyílt tüntetés nagy német szövetségünk ellen” - ordították a nyilas újságok, s rendőri nyomozást követeltek a „felbujtók” ellen. Hetekig zúgott a nagy sajtóvihar, a személyi hajsza, a „népfrontos szovjetügynökökre” való nyílt és burkolt célozgatás; Rajnissék még a parlamentben is interpelláltak, vizsgálatot követeltek a „Magyar Népfront” ügyében, hazaárulást emlegettek, ők, a nyílt hazaárulók - közben pedig igyekeztek „átértékelni” a történelmet. Már nem elégedtek meg azzal, hogy a nép lelkében elhomályosították, elködösítették a régi, igaz eszményeket, hanem igyekeztek meg is hamisítani azokat.

De óvatosabban, mint Pálffy Fidél „testvér” tette. Nem döntöttek szobrot, hanem próbálták átmázolni „korszerű” színre. Nem tagadták Kossuth történelmi nagyságát, csak éppen azt bizonygatták, hogy ma ő is Németország oldalán látná Magyarország jósorsát, s ha élne, a Dunakonföderáció, a kis népek német imperializmus elleni összefogása helyett egészen bizonyosan az antikomintern paktumhoz és a háromhatalmi egyezményhez csatlakozást ajánlotta volna Darányinak, Imrédynek, Bárdossynak... Táncsicsot ellenben még ők sem kímélték, mert a „vörös” színt mégis nehéz lett volna átmázolni - „zöldre”. Elmondták hát mindennek: bogaras vén bolondnak, vallásgyalázó, istentelen, papok ellen uszító anarchistának - egyszóval mindent rákentek, amitől borzadva menekül minden jómagyar és jókeresztény középosztályi lélek. Csak éppen azt nem sütötték rá, hogy zsidó volt...

Annyit mindenesetre elért ez a sajtóvihar, hogy az óvatosakat elriasztotta, a közömbösöket jórészt távoltartotta - de maga a függetlenségi mozgalom tovább épült, erősödött. Karácsonyra megjelent a Népszava „függetlenségi” száma, amelyben Szekfü Gyulától kezdve Bajcsy-Zsilinszky Endrén keresztül Erdei Ferencig s jómagamig a haladó magyar szellem igen sok képviselője felsorakozott. Ez a tüntető szellemi felvonulás megint nagy vihart kavart.

Ma már meg lehet, s a teljes igazság kedvéért meg is kell mondani, hogy a „koszorúzással” kezdődő függetlenségi mozgalom mögött ott állt a földalatti magyar kommunista párt. Sőt, kezdeményező és vezető szerepet játszott. Huszonöt év rengeteg szenvedése, halálos üldöztetése, sok-sok vesztesége után is élt, s hatni tudott, hiába hirdette nem egyszer a reakció, ha sikerült néhány száz embert elfogni, hogy „végleg felszámoltuk a magyarországi kommunista mozgalmat”. Nagy üldözöttsége egyben a legnagyobb szabadság is volt: minden napipolitikai taktikázás, opportunizmus nélkül értékelhette a belső és külső eseményeket, nem kellett óvatos sandítással mellékszempontokra figyelnie, s megalkuvás nélkül, a legteljesebb igazságot kimondva szolgálhatta a magyar nép igazi érdekeit. Hiszen nem is alkudozhatott: élet vagy halál volt a tét.

A kommunista párt kezdeményezte már az októberi koszorúzást is: egy kicsiny, de öntudatos tábor adott indítást sok olyan embernek, akikben talán élt a szabadságharcos kiállási vágya, a magyar nép sorsáért égő aggodalom, hogy valamit mégis kellene tenni, szólni a vak halálmars ellen, de vagy tétován, bátortalanul álltak, vagy nem tudták, merre induljanak. Akik kijöttek oda, azon a ködös októberi napon a Kerepesi temetőbe, írók, újságírók, tudósok, pártvezetők, sokan nem is tudták, hogy ki irányította oda a lépteiket. Ha tudták volna, talán el se jönnek... A Népszava karácsonyi száma is úgy készült, hogy néhányan már előbb tudták, ki mit ír majd a lapba, mint maga a szerkesztő... S mikor 1942 januárjában a Savoy kávéház különtermében először ültek össze írók, újságírók, művészek, tudósok, hogy a függetlenségi és szabadságharcos szellem ébresztésére megalakítsuk a „Történelmi Emlékbizottságot”, megint csak sokan nem sejtették, hogy ki hívta őket oda? Emlékszem, többen furcsállották is, hogy mit keres közöttük, s milyen joggal irányítja a szót az írói és tudósi tervezgetésekről a politikusabb kiállítás sürgetésére szegény Földes Ferenc, aki azóta nyomtalanul eltűnt valahol az ukrainai halálmezőkön?

„Földalatti aknamunka” volt ez? Hát, ha aknamunka a helyesen felismert nemzeti feladatok szolgálatában minél többet cselekedni, az életet is kockáztatni, s minél több számottevő embert s rajtuk keresztül minél nagyobb tömegeket megmozdítani, akkor az volt. Örökre büszke lehet erre az „aknamunkára” a kommunista párt.

A függetlenségi mozgalom eléggé jelentékeny tömegeket mozgatót már. A demokratikus szellemű lapokban, folyóiratokban sorra jelentek meg a cikkek, cikksorozatok szabadságharcaink élő örökségéről, a függetlenség eszméjét hordozó nemzeti összefogásról, a parasztság, munkásság, értelmiség szabadságharcos szövetségéről. „Irodalmi est”-ek címén valóságos függetlenségi tömegtüntetések zajlottak a Zeneakadémián, a Vigadóban s egyebütt. A munkásszervezetekben új élet pezsdült, a vidéken egymásután alakultak újjá a szétvert vagy szétzüllött Kossuth-körök. A történelem zord és kegyetlen időjárása is enyhébbre fordult. A német hadsereg rohama elakadt Moszkva előtt, a hat hétre tervezett „oroszországi séta” súlyos háborúvá vált, a hitleri hadsereg először talált igazi ellenfélre, sőt már kezdett derengeni a háborúnak az a sorsdöntő fordulata, amelyben éveken keresztül csak kevesen és csak titkon hittek.

1942. március 15-én a „Történelmi Emlékbizottság” megkoszorúzta Petőfi szobrát. A szociáldemokrata párt vezetősége elárulta, cserbenhagyta az ünnepséget; - hazug ürüggyel távol akarta tartani a munkásságot. A Népszava azonban hiába figyelmeztette a szervezett

munkásságot, hogy a koszorúzási ünnepségen ne vegyen részt, mert „nyilas provokációtól lehet tartani”. Mikor mi, az Emlékbizottság tagjai odaértünk a szoborhoz, percek alatt több-ezres tömeg zárkózott körénk. Tízeseivel, huszasával sétáltak eddig a munkások a környező utcákban s lent a Dunaparton, és egyszerre, szinte adott jelre, megszállták a szobor körüli teret. Az ólálkodó detektívek - éppen elegen voltak! - belefűltek a tömegáradatba. Jelszavak szálltak, és dübörögve zengett a tömeg: „Rabok tovább nem leszünk!” „Éljen a független, demokratikus szabad Magyarország!” „El Németországtól!” „Hozzátok haza honvédeinket!” „Le a háborúval!”

Csodálatos és megrázó élmény volt többezres tömegkórus zúgó hangján, szabadon szárnyalni hallani azt, amit eddig csak sorok közé, sejtető negyedmondatokba rejtve írhattunk meg, sőt legtöbbször inkább csak azzal mondtunk el, amit elhallgattunk... S most márciusi szél kapta fel, vitte a magasba, utcák, terek, házak verték vissza a szabad magyarság öntudatos szavait. Hosszú esztendő sötét lidércnyomásától szabadult a lélek, oszladoztak bennünk a nemzethalál kísértő rémei, s már hinni kezdte az ember, hogy mégis feleszmél majd saját sírásójává bolondított népünk és elindul Kossuth és Petőfi útján...

Sokan és sokat írtak, szóltak már az írástudók, a szellemi emberek felelősségéről. Mióta író lettem, nekem is egyre égő s nagy-nagy feszültségeket szülő problémám. A l'art pour l'art, az öncélú irodalom eszmei vállalása sose kísértett. Sokkal mélyebbről jöttem, sokkal több nyomorúságot, kínt, szenvedést s jóra, szépre sóvárgó szegénységet láttam, és magam is sokkal több iskoláját jártam ki a földi rossznak, semhogy valaha is feledni tudnám az igazság keresését az önmagáért való szépségért. De sokszor küzdött bennem a kérdés: meddig terjed a szellem emberének felelőssége? Hol az a mezsgye, amelyen megállhat, s azt mondhatja: ez eddig az én portám, az én birodalmam; művelem, ahogy tudom legjobb tehetségem és egész becsületem szerint - ami pedig ezen kívül van, nem az én gondom, fájdalmam és örömöm...

Ez a márciusi tüntetés sok mindenre megfelelt nekem.

Olyannak éreztem, olyannak láttam a Petőfi teret azon a kicsit csípős márciusi délelőttön, mint valami felgyúlt világosságot a tömény sötétségben. Köröskörül pokoli tervszerűséggel megszervezett, európai méretű, vad betyárvilág, a hitleri rablóhadjárat tömegszörnyűségei, közelebb, a mi házunk falai között az újvidéki ezrek elhaló halálhörgése, elbolondított száz-ezrek felelőtlen s gonosz hiszékenysége, tudatosan kegyetlen hóhérok vagy hóherrá heccelt, öntudatlan tömegemberek garázdálkodása, s mindenütt nehéz, ólmos sötétség. Még ebben a nagyvárosban is, ahol mindig mozdult valami jószándék, s mindig szava kélt az igazságnak, a szürke utcákban, a homályos bérházakban, mint sűrű, nehéz köd mindent megül a hideg kriptahangulat, a didergő félelem, az ostoba közömbösség, s száz szószéket is kap a felelős vagy felelőtlen nemzetárulás. Csak ez a tér, csak ez sugároz valamelyes fényt, mint súlyosan gomolygó októberi ködben egy hirtelen felgyúlt reflektor... De mégis fény ez, vigasztaló és útmutató! Íme, mit tud felvillantani néhány író, néhány szellemi ember s párezer öntudatos, hívő harcos találkozása! Nem is fontos, hogy melyik vonzotta ide a másikat - itt vannak együtt a szellem és a hitvalló tömeg, az acél és a kovakő, s pattannak a fényes szikrák. Nézd az embereket, az egyszerű munkásokat: mintha pünkösdi tüzes nyelvek szálltak volna rájuk, szólni mernek, szólni tudnak hangosan, szépen, tisztán, olyan nyelven is, amit szinte elfelejtetett velük a sokesztendő, parancsolt némaság! S nézd ezt a néhány író: felszabadultak, megbátorodtak, s a lelkes mosoly az arcukon új dalok érlelő melegét sugározza! Hát lehet, és szabad valahol mezsgyét húzni? „Az író ne politizáljon! Az író önmaga egy külön világ, a saját belső alkotmánya és törvényei szerint!” Micsoda ostoba és bűnös és hűtlen sáfár minden szellemi

ember, aki nem jött el ide, aki fél az igazságot sóvárgó tömegektől. A szellemnek is bűnös és hűtlen sáfára, mert elutasítja a közösség termő forrását...

Minden kézben ott volt a „Történelmi Emlékbizottság” füzet, a „Petőfi útján...”, minden mellett ott fénylett a Petőfi-jelvény.

„Menjünk a Kossuth-szoborhoz!” - süvítette valahol egy hang s a hatalmas tömeg megmozdult, és áradni kezdett az Országház felé. Útközben egyre nőtt, egyre dagadt, szinte már szétfeszítette a szűk utcákat; valahonnan botokra feszített vászonlepedők kerültek elő, rajtuk a szabadság és függetlenség jelszavai: ott lengtek a tömeg fölött, mintha most írta volna betűiket az ezreket átforrósító szabadságvágy.

Mikor a menet elért a Ferenc József térre, a Főkapitányság elé, rendőrök százai rohantak ki a kapuk alól, gumibotokkal estek neki a tömegnek, az elől menetelő csapatokat bekerítették, és vad dulakodással beterelték a rendőrség udvarára. A hátul jövők kicsit megtorpantak, elkezdtek szétszivárogni a környező utcákba, de aztán újra összeverődtek, mégis elmentek a Kossuth-szoborhoz, s viharozták a szabadság, a fasisztaellenesség, a háborúellenesség jelszavait: többezren munkások, diákok, polgárok.

Győzelmes nap volt ez, mert ha nem is hozott új márciust, új Petőfit, Kossuthot, s nem hozott Táncsicsot börtönéből kiszabadító, forradalmas tömegeket, legalább sok-sok esztendő nyomasztó barlangötétjébe villantott vigasztaló, reménykeltő, tiszta fényt, és az utcákon, ahol a nyilas népámítás hazaáruló jelszavai tobzódtak, hangot adott az igaz magyarság követeléseinek. Kint a Don partján százezer magyar katona nézett szembe az értelmetlen halállal - de itt a Duna partján legalább elkiáltotta sokezer torok, hogy legyen vége ennek a bűnös vérpazarlásnak...

Akkor egy pillanatra azt hittük, hogy talán mégis vissza lehet fordítani a végzetet...

S talán lehetett volna is, ha a függetlenségi mozgalom ezrei mellé felsorakozik a többi ezer, tízezer, százezer. De nem sorakozott. Az egész magyarság nagy vizsgatétele volt ez a mozgalom s a vizsga sajnos, rosszul sikerült. Még az se lehetett vigasz, hogy a mozgalom szellemi sugárzása csak kevesekhez ért el, s hogy csak ezrek és nem százazrek tudtak róla, érezték szándékát, értették célját. Vigasz és fölmentés helyett inkább ítélet volt ez - amint ítélet volt az előbbi és későbbi próbálkozások sikertelensége is -: leengedett a tömegekben a magyar öntudat húrja, s nem rezonált a talán nagyon halkán, bizonytalanul és bátortalanul, de mégis felbúgó hangra...

Még a munkásság öntudatos része rezonált legjobban. A parasztság nagy tömegei, számtalanszor megcsalva, régi eszményei hamis cimkéje alatt rászózott politikai programokkal sokszor becsapva, az öntudatosodás útjáról a csak önmagáig néző vegetálás mélységébe visszaverve s a kenyér mellé az antiszemizmus és a német hadidicsőség „Magyar Futár”-os cirkuszát kapva, nem emelte föl a fejét Kossuth és Petőfi nevére. Elfelejtette már - alaposan elfelejtették vele uraink! - a régi március értelmét, s az új márciusi szellem ébresztésében a hozzá eljutó kicsiny jelekből bizony csak az ünnepi kokárdát látta nagy többsége... Földre szegzett tekintettel csinálta a maga napi dolgát, háborítatlan örömmel fogadta, amit - milliók szörnyű szenvedése árán - a háborús konjunktura juttatott neki, a pontrendszer elleni felhördülésekben csak a maga kis veszteségeit látta, s nem azt, hogy a tőle elvett élelemmel az őt is talpa alá tipró fenevadat táplálják uraink. Csak akkor döbrent belé egy-egy pillanatra az iszonyú tragédiákat görgető világ rémülete, ha a behívó vagy a halálcédula képében az ő küszöbét is átlépte a háború - ám ezt is úgy fogadta, mint elháríthatatlan természeti csapást, jégverést, dögvészt vagy pusztító aszályt. Nem ő tehetett róla: mindig visszaverték minden

mozdulását, ha öntudatos társadalmi tényező próbált lenni, s ha mégis nevelték, „öntudatosították”, alacsonyabb ösztöneit szolgálták ki...

S az értelmiség, a középosztály, amely a „nemzeti öntudat” hordozójának hitte, és hirdette magát mindig? Túlnyomó többségében hű cselédje, jó kiszolgálója volt a reakció magát mentő és országveszejtő mesterkedéseinek. Sőt talán még az volt a „jobbik” elem, amelyik csak hű, engedelmes szolga volt, és csak a parancsokat hajtotta végre, mert egy része hitte, és lelkesen hirdette a hitleri fasizmus „missziós küldetését”. A revíziós álmok részben beteljesültek, s titokban még abban is lehetett reménykedni, hogy majd a „győzelem után” mindenütt a Kárpátok ormaira repül fel a magyar lobogó... A középosztályi szíveket mindig megbizsergető antiszemitizmus új pozíciók s egyéb „juttatások” formájában gyümölcsöket is termelt a középosztály egy részének... Ki merne hát kételkedni a német győzelemben, a „mi győzelmünkben”? Csak a defetista hazaárulók... S mert egy olyan „zsidó-bolsevista-plutokrata” világban, ami egy meg nem történhető német vereség után következne, nem lenne érdemes élni, hát ilyesmire még gondolni sem szabad. Inkább minden erőnket meg kell nekünk is feszítenünk a győzelem érdekében: ne legyünk csak számító haszonlesői mások áldozatának...

Függetlenségi mozgalom? Igaza van Milotaynak, igaza van Rajnissnak: zsidó taktika, bolsevista manőver! Lám, milyen erélytelen a kormány, hogy egyáltalán tűr ilyen átlátszó kísérletezéseket. Vagy nem is erélytelenség ez, hanem kétkulacsosság: kell ide még negyedik és ötödik zsidótörvény is, hogy a zsidóbefolyást teljesen ki lehessen küszöbölni a kormányból és a háttérből még mindig dirigáló arisztokráciából. Szabad engedni, hogy hazaáruló bitangok Kossuth és Petőfi neve mögé rejtőzve bizalmatlanságot kelthessenek a magyarság iránt nagy német szövetségünkben?

Így mondta ezt Milotay és Rajniss és vele az értelmiségnek nevezett középosztály egy része. Azé a középosztályé, amely a „nemzeti öntudat” hordozójának hitte, hirdette magát, de még saját osztály öntudata sem volt sohasem: mindig csak átvett és közvetített, eszmék „láncolójaként”, és hamis védjeggyel ellátott, veszedelmes portékát...

De volt az értelmiségnek egy olyan csoportja is, és ez sem vizsgázott jobban, amely veszedelmet látott a német imperializmusban. Németellenes, de ugyanakkor antiszemita is volt ez a tábor, s a magyarság sorsát „két pogány közt”-i vívódásnak látva, a „harmadik út”-at választotta, legalább is jelszavaiban. Ami a valóságban azt jelentette, hogy nemcsak szívesen nézte németek és németbérencek egyik „pogány” elleni irtóhadjáratát, vagy mindenesetre nem tett ellene semmit, hanem passzív magatartásával a függetlenségi mozgalomból való félrehúzóásával tulajdonképpen a szélsőjobboldali eszmék térhódítását segítette az értelmiségen belül is. Mert hiába jelentette ki különböző ankétokon és táborozásokon, hogy a magyarság fogalmába a szocialista ipari munkásságot is beletartozónak tudja, és hajlandó a vele való összefogásra, ha a zsidókérdés állandó előtérbetolásával eleve lehetetlenné tette a jelszavakon túli összefogást. Mert a zsidókérdés ürügyén nem kevesebbet követelt az öntudatos munkásságtól, mint azt, hogy mondjon le világnézete alapvető tételeiről... Hiába vallotta magát szocialistának, ha hirdetett „magyar szocializmusa”, vagy „minőségszocializmusa” valójában még mindig a dolgozó tömegektől való irtózást és a középosztályi vezető szerephez való görcsös ragaszkodást jelentette, és nem tudta magát rászánni a jelszavakban talán kevésbé radikális, de realisabb demokratikus frontba való beállásra. S hiába hirdetett a „germán szellem” térhódításaival szemben valami romantikus „keleti orientációt”, ha középosztályi létét féltve, felhördült arra a gondolatra, hogy a német szellemi, sőt fizikai hódítással s az ebből eredő országpusztulással szemben csak egy menekvés van: átállani a Szovjetunió oldalára...

Így hát aránylag kevesen voltak azok a magyar értelmiségiek, akik a hazaáruló Milotayék „hazaárulást” süvítő vádjait s a „harmadik utas” középosztályi aggodalmakat egyként félretolva, rá mertek lépni az egyetlen helyes útra: Petőfi útjára.

A kommunista párt erjesztő ereje nélkül még ezek sem jutottak volna el ide.

De maga a reakció is megijedt a lassan mégis tömegmozgalommá növekvő függetlenségi megmozdulástól, s a nyilasok, a szélsőjobboldaliak hisztérikus követeléseire és a németek nyomására, no meg nem utolsó sorban saját megnyugtatójukra is, nekiláttak szétverni, irgalmatlanul. Mint - ki tudja hányadszor? - ezer esztendő alatt minden népi megmozdulást.

Pedig ekkor már Kállay Miklós ült a miniszterelnöki székben, akit éppen azért ültettek a németeket jó cseléd módjára kiszolgáló Bárdossy helyére, hogy visszakanyarodjék a nemzeti függetlenség óvatos restaurálásának útjára. Persze, nem a nemzetféltés gondja súgta ezt a döntést, hanem az, hogy a reakció okosabbik fele már kételkedni kezdett a német győzelemben. A szovjetországosi villámháború nem sikerült. Moszkvát nem bírták elfoglalni a németek, sőt a téli hónapokban a Vörös Hadsereg indított hatalmas ellenoffenzívát. Kállay tehát elkezdte hintapolitikáját.

Szívesen hasonlították maguk között ezt Martinuzziék s Telekiék régi erdélyi politikájához, amikor a Habsburg- és az oszmánbirodalom ütközőjében Erdély őrizte a független magyar gondolatot, kétfelé alkudozva, de a magyar érdeket el nem adva. Hamis és hazug hasonlat! Nem a magyar függetlenség őrizéséről volt itt szó - azt már régen eladták - hanem azon spekulált az óvatos reakció, hogy a készülő csődtömegből hogyan menthetné ki a maga tőkáját: az úri Magyarországot. Uraink minden lovat megültek, megnyergeltek, míg csak ki nem dögölt alóluk. Ellenforradalom? Jó, csak mi csináljuk! Liberalizmussal megkeresztelt konszolidáció? Jó, csak mi csináljuk! Fasizmus? Jó, csak mi csináljuk! Visszakanyarodás a demokratikus látszatok felé? Jó, csak mi csináljuk! Függetlenségi mozgalom? Jó, csak mi csináljuk! Talán még kommunisták is hajlandók lettek volna lenni, ha ők lehettek volna a kommunisták...

Kállay még a függetlenség és szabadság jelszavát is a szájára merte venni, s Antal István, ez a minden megnyergelt ló mellett hünen kitartó szellemi „istállófiú” már azon törte a fejét, úgy tárgyalgatott jobbra-balra, hogy majd ő csinál egy hatóságilag engedélyezett függetlenségi mozgalmat.

Régi törvény azonban - Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Kossuth példái örök figyelmeztetők -, hogy függetlenségi politikát még Magyarországon, ezen a csodálatos feudális szigeten is csak a nép nagy tömegeire lehet építeni. Csak Kállayék nem akarták ezt belátni. Pedig szinte készen kínálkozott, hogy aki valóban szembe akar fordulni a németekkel s itthoni labanc hadaikkal, az engedje tovább nőni, rügyet fakasztani és tovább lombosodni a szépen indult népmozgalmat. De az úri Magyarország még mindig jobban félt a tömegektől, a néptől, mint az országveszejtés végzetétől.

A hinta tehát először balra lendült.

Újra munkába léptek a belügyi nyomozók s a katonai defenzív osztály különítményei, és elkezdődött az embervadászat. A függetlenségi mozgalom vezetőit, mindenekelőtt a kommunistákat - derék, öntudatos munkások százait -, összefogdosták, s az Andrássy-laktanyában, azután kint Soroksáron, Csillaghegyen hónapokig folyt a nyomozás. Az 1919-es ellenforradalom szadista örületének árnyai jártak újra közöttünk. Nyomorékká vert, kínzásokkal tébolyba kergetett emberek fetrengtek a vallató pincék kőpadlóin, naponta tűntek el mellőlünk a jóbarátok, ismerősök - nem lehetett tudni, hogy kik vitték el s hová -, és minden este úgy kellett lefeküdni, hogy ma éjjel talán a mi házuk előtt is megáll egy titokzatos autó...

Százakra rúgott már az elhurcoltak száma, s aki visszakerült, az nem beszélt; bújt, rejtőzött az „evilági” emberek előtt - csak űzött, eszelős tekintete, éveket öregedett arca és rokkanttá tört teste árulkodott, hogy a szenvedések óperenciáin járt...

Mondjátok, pesti dolgozók, szocialisták, és kommunisták, régi harcosok! Emlékeztek még ezekre a hónapokra? 1942 májusára, júniusára s júliusára, amikor egymásután tűntek el mellőletek, a gyári munkapadtól, a műhelyasztaltól, az íróasztaltól munkatársaitok, barátaitok, elvtársaitok?

S ti is emlékeztetek vissza, közömbös vagy félrevezetett százezrek, akik számára nemcsak szörnyű szerencsétlenség, de egy kicsit megérdemelt büntetés is az átélt sok-sok szenvedés! Akkor talán nem bántátok, hogy összeszedik ezeket a „veszedelmes kommunistákat”, akik „ki akarták szolgáltatni az országot a zsidók és a bolsevisták vérbosszújának”. Legtöbben pedig észre se vették, süketen és vakon meg se hallottátok, meg se láttátok, hogy mi omlik szenvedésbe és az inkvizíciók korát megszegyenyítő kínokba kerülöttetek. Kint a fronton, a Don mellett, ezer kilométerre a szülőföldtől, fagyban és vérben, tetvesen és éhesen, szégyenteljes áldozatul odadobva pusztult kétszázezer fiatal magyar. Hónapokkal előbb még búcsúztatta őket a kormányzó, a miniszterelnök, a pap, a sajtó, a rádió, vérszagra sárló honleányi lelkesedés, az egész „nemzeti közvélemény”, hogy Európa és a magyarság védelmében új Szent Mihály lovagokként mennek legyőzni a hétfejű vörös sárkányt... Most pedig már úgy „kalkulált” velük a „függetlenségi” reakció, hogy az a kétszázezer ember hadd vesszen az „ügy” érdekében: sorsukra hagyja őket, nem küld segítséget, utánpótlást, új csapatteket - egyszóval függetlenségi politikát csinál, persze anélkül, hogy összevesszen vagy éppenséggel szembeforduljon a németekkel... Itthon pedig zajos békebeli életet élt Budapest, ragyogott a város, égtek a transzparensok, a háború új gazdagjaival tele voltak a lokálok, egymást érték a kívánsághangversenyek, szálltak az émelygős háborús slágerek, százezrek falták a szemükkel a Magyar Futár ocsmány és hazug képeit, s százezrek sütögették kicsi vagy nagy pecsenyéjüket a messzi orosz föld égő városainak tűzénél. Emlékeztetek vissza!

Azok tudták, hogy mi lesz mindezért az ár, akiket a kőpadra és bitófára hurcoltak. Schönherz és társai azért kerültek akasztófa alá, s azért haltak meg „hazaárulókként”, alig párezer embertől meggyászoltan, utolsó szavukkal is a független, szabad Magyarországot éltetve, hogy ne dőljön romba fényes városotok, ne fosszák ki gyáraitokat, és ne maradjanak kormos falak házaitek helyén. A Vida Ferencek és a többi százak azért jutottak - az iszonyú kínzások után szinte szanatóriumnak érezve a börtönt - Szegedre, Vácra, Balassagyarmatra, Sopronkőhidára, életfogytig tartó fegyházra ítélve, együtt legalább tízezer éves büntetéssel a vállukon, hogy ne legyen háborúk országútja ez a szerencsétlen ország, ne haljanak éhen a gyerekeitek, s ne pusztuljon el értelmetlenül egymillió magyar. Ezért áldozták fel fiatal életüket, hagyták ott öreg szüleiket, asszonyukat, gyerekeiket.

Most itt van körülöttetek minden pusztulás, amitől ők óvni akartak benneteket, s a halál és a szenvedés, amit akkor rájuk mértek a becsületes szándék büntetéséül, most egy egész ország s különösen egy nagyváros egész népére szakadt rá. Nem mondom, hogy büntetésül, mert sokan voltak, vannak itt ártatlanok, bár Sodomában se volt mindenki bűnös - mégis elpusztította az Úr...

Arra gondolok, hogy éveken át mit szenvedtek, nem is csak a bebörtönzöttek, hanem itthon maradt hozzátartozóik is! A kenyérkereső nélkül maradt öreg szülők, feleségek és kicsi gyerekek. Mert azok közül, akikért meghaltak vagy börtönbe kerültek a függetlenségi mozgalom harcosai, a közömbös százezrek és milliók közül csak nagyon kevesen nyúltak a zsebükbe, segíteni. Most csak arra a kőbányai munkásasszonyra gondolok, akinek férjét és legnagyobb fiát vitték el, s ítelték sokasztendei börtönre, ő pedig itt maradt beteg, három

kicsi gyerekekkel, egyetlen fillér és egyetlen betevő falat nélkül. Micsoda iszonyú küzdelmet folytatott csak azért, hogy ki ne dobják a lakásából, hogy gyerekeinek enni tudjon adni, hogy az egész télen fűtetlen szobában ő is el ne pusztuljon betegségében, árva sorsra hagyva kicsinyeit... S micsoda nagy küzdelmet folytatott a földalatti munkássegély, hogy a sokszáz rászoruló mellett neki is tudjon juttatni valami segítséget. Sokszor voltam nála, láttam állati kínlódását a megmaradásért - de sírni és férjét vagy fiát hibáztatni sose hallottam...

Nem tudom, pesti százezrek, hogy rátok s veletek együtt rám és enyéimre is milyen jövődő vár, még mennyi szenvedés. Most még csak füstölgő romokat, temetetlen holttesteket lát az ember, feljövén a pince sötétjéből, s messzebbre nemigen tud nézni - de talán már az eddigi szörnyű lecke is megtanított benneteket arra, hogy azokban, akikről akkor nem tudtatok, vagy nem akartatok tudni, hősokeket és mártírokat lássatok. Schönherz Zoltán szavai a bitófa alatt: ezek jelentették az igaz hazafiság hitvallását népünk éjszakájában...

A honvédvezérkar főnökének különbírótsága tehát - ez a látszatalkotmányt is megcsúfoló, magyar- vagy magyarnyelvű Haynaukból álló véstörvényszék - nagy iramban irtotta a jó magyar hazafiakat. De a hadsereg, az ellenforradalmi szellemeknek ez a megingathatatlan fellegrára, a nyilas eszmék fő tenyésztelepe, nemcsak ezzel szolgált a németeknek. S nem is csak azzal, hogy titokban, a hintapolitikával próbálkozó kormány tudta nélkül, új hadosztályokat dobott a keleti frontra. Még külön „szorgalmi feladatokat” is végzett, hogy méltó legyen a „nagy szövetséges” elismerésére.

A kormányzót, akire felesküdt, „vén csákyás”-nak tartotta, a kormányt pedig zsidóbérenc társaságnak. Katonás, stramm és nyílt kiállást szeretett volna - persze az ellenforradalmifasiszta szellem vonalán - nem holmi diplomáciai, külpolitikai, többfelé kacintgató köntőrfalazást. Voltak tiszték, akik még búsongó kurucok módján gyászolták az áruló Ocskay... akarom mondani Horthy-vezért, a siófoki hőst - a fiatalabbak azonban már titokban Hitlernek fogadtak hűséget, vagy legalább is Szálasinak. Vagy minden hűségfogadalom nélkül is ezekre a fényesebb csillagokra néztek. Feketehalmy-Czeidner, Grassi és Zöldi Márton: ezek voltak nekik a „snájdig gyerekek”, s hozzájuk akartak méltók lenni...

Nem mondom, hogy az egész tisztikar így gondolkozott, de igen nagy része ilyen volt.

Nem szerette a civil-kurázsit, a polgári óvatosságot, s főleg nem a problémázó, aggályoskodó, mérlegelő politizálást. A szolgálati szabályzat ellenvetést, sőt gondolkodást sem tűrő, kijelentő mondataiba gyömöszölte bele az egész zajló világtörténelmet. Háború van. A háborút a demoplutokrata bolsevista világszövetség csinálta, a világhatalomra törő zsidóság felbujtására. A judeomarxista-plutokrata-bolsevista szövetség Magyarországot is tönkre akarja tenni. Tehát, mi is résztveszünk a háborúban, az igazságért küzdő Németország oldalán. Vagy győzünk, vagy meghalunk. De nem halhatunk meg, tehát csak győzhetünk. Nincs helye semmiféle köntőrfalazásnak. Minden erőt ki kell dobnunk a frontra, egyben le kell számolni a belső ellenséggel. A zsidósággal s a demoliberalis, szociáldemokrata és egyéb álarcban jelentkező kommunizmussal. Nem kell hát a zsidótörvény komédiája. S főleg nem kell semmiféle szentimentalizmus vagy humanizmus. Különben is a humanizmus szintén zsidó találmány: arra találták ki, hogy elpuhítsák vele a nemzsidó népeket, s így könnyebben hajthassák azokat uralmuk alá. Úgy kell csinálni, ahogy Hitlerék csinálták odahaza, aztán Lengyelországban és kint Ukrajnában. Ki kell irtani az egész zsidóságot.

Úgy azért mégse lehetett csinálni, legalább is egyelőre még nem, ahogy Hitlerék csinálták. Elvégre mégis csak volt alkotmányos forma, s nem lehetett egyszerűen felrúgni. Viszont gyönyörű mód adódott az „alkotmányos forma” adta lehetőség kihasználására. S hadseregünk fasiszta, tehát a humanizmust „elvből” elutasító része alaposan élt is vele...

Mi volt ez az „alkotmányos” lehetőség? Az, hogy a zsidókat és általában a megbízhatatlan elemeket munkaszolgálatra lehetett behívni... Nos, a „lehet”-től a „kell”-ig könnyű hidat építeni, s az már megint csak forma kérdése, hogy a munkatáborokból haláltáborok legyenek, csak utat kell engedni az egyéni vagy szervezett szadizmusnak, a beteges kegyetlenkedésnek és a személyes bosszúvágnak...

Így indultak el, 1942 koratavasán, Ukrajnába a „halálmarsok”. Nagykátára, Jászberénybe és a többi bevonulási központokba rengeteg zsidót, szakszervezeti vezetőt, szociáldemokrata pártfunkcionáriust és az üzemi parancsnokok szerinti „megbízhatatlan egyént” hívtak be. Nemcsak zsidókat, bár szívesebben vették azt, ha a valóság és a fasiszta elmélet fedi egymást - tudniillik, hogy zsidó és kommunista, zsidó és politikailag megbízhatatlan elem, egy és ugyanaz. Elvégre Göbbelsék bölcs és okos emberek: bizonyosan nem szeszélyből s nem is véletlenül fedezték fel a judeomarxizmus fogalmát!...

Nem számított, hogy a behívottak voltak-e katonák vagy sem, besorozták-e őket valaha vagy sem? Olyan csekélységre sem néztek, hogy valaki fizikailag alkalmatlan, esetleg súlyos beteg, vagy már régen túlhaladta a katonai korhatárt. Néhol ugyan nehéz pénzért meg lehetett menekülni, de legtöbb helyen a bevonulási központ vezetői „puritánok és idealisták voltak”: még a pénz se számított nekik, csak az „eszme” szolgálata s a kegyetlenkedő hajlamok kielégítése volt számukra fontos. Ehhez pedig nem kellett se katonakönyv, se sorozási bizonyítvány, se fizikai alkalmasság és katonai korhatár: zsidók és megbízhatatlan elemek kellettek csupán.

Sietve összeállították a „különleges munkásszázadokat”, besorozva a sántákat, bénákat, szervi betegeket is, mondván, hogy úgymint, hol hálnak meg. Azaz nem is hálnak, hanem döglenek, mert zsidó és kommunista csak megdögölhet. Különösen, ha valaki egy személyben mind a kettő...

Ezeket a munkásszázadokat a legtöbb behívóközpont vezetői egyenesen pusztulásra szánták. Mert, csodálatos véletlen folytán, majdnem minden ilyen központ vezetésére olyan emberek, olyan katonatisztek kerültek, akik „hazafias kötelességük” magaslatán állva teljes meggyőződéssel, humanista finnyáskodás és érzelgősség nélkül vállalták a nagy programot: a belső ellenség irtását. Aminthogy az is pusztán véletlenségből adódott, hogy ezek a vezetők majdnem mind német származásúak voltak, Murai-Metz Lipóttal és társaival egyetemben...

A keretlegénységnek elindulás előtt meg is mondták, hogy a rájuk bízottakból senki élve haza ne kerüljön. Ezt biztosítandó, lehetőleg úgy is válogatták össze a keretlegényeket, hogy megfeleljenek a beléjük helyezett bizalomnak.

S legtöbbször nem is csalódtak ezekben a bizalmi emberekben. A kipróbáltan szadista hajlamú őrmesterekből, a valóban nem humanista és nem érzelgős bűnözőkből összeállított kíséret már az úton kirabolta, és félmegtelenre vetkőztette ezeket a szerencsétlen halálraítélteket. Kint Ukrajnában pedig elkezdődött a módszeres kínzás és a tervszerű irtás. Aknaszedésre zavarták a szerencsétleneket a legvadabb ellenséges tűzben. Ellopták az élelmezésre kiutalt pénzt, nem adtak nekik enni, s étlen dolgoztatták, amíg csak össze nem estek. A legkisebb szabálytalanságért is kikötés járt és golyó. S aki még a következő télre is megmaradt, e makacsságáért azzal büntették, hogy a lerongyolódott ruha, a leszakadt civilcipő helyett semmit nem adtak neki, hanem a szakadt rongyokban, fagytól elüszkösödött, csonkká rothadt lábbal kizavarták a negyvenfokos fagyba. Ha elájult, és összeesett, hideg vízzel locsolták fel - arról persze nem tehetvén, hogy a megfagyott víztől azonnal jéggé-csonttá fagyott a szerencsétlen halálraítélte is. Aztán úgy fertőtlenítették, hogy a mosakodás és ruhaváltás lehetősége nélkül tömegesen flekktifuszba esettek barakjait egyszerűen felgyújtották, és az égő fákyaként szaladgáló nyomorultakat lelődtették, mint a nyulakat...

A háború örületét így tetézték még külön szörnyűségekkel.

Akik itthon voltunk, s mégse fogadtuk el a szolgálati szabályzat világnézetét, sőt a humanizmust, az emberiességet se minősítettük zsidó találmánynak, dideregve és - megvallom - kicsit hitetlenkedve is hallottuk ezeket a kerülő utakon hazakerült irtóztatós híreket. De később bebizonyosodott, hogy mégis csak megfertőzött bennünket a humanizmus, ha nem akartuk elhinni, hogy emberek ilyeneket elkövethetnek, mert minden szörnyűségről kiderült, hogy csakugyan igaz volt...

Ezalatt pedig idehaza folytatódott a hintapolitika.

Kállay a függetlenségi törekvés bázisául hiányzó tömeget diplomáciai sakkhúzásokkal, kulisszák mögötti ravaszkodásokkal próbálta helyettesíteni. Ám kevés sikerrel, mert komoly szó s főleg komoly cselekedetek helyett csak kacérkodó szemhunyorításokkal igyekezett megnyugtani a nyugati nagyhatalmakat szívbeli vonzalma felől. A németek s hű kiszolgálóik, Imrédyék, Rajnissék, Milotayék és a nyilasok jószímatú kopókként figyelték minden lépését. Lassan ő is olyan tragikomikus helyzetbe került, hogy a hatalom - legalábbis a látszólagos hatalom - birtokában éppen olyan konspirációs, összeesküvő politizálásra kényszerült, mint az utasítására szétvert, kíméletlenül eltiport mozgalmak. Egy nagyarányú maffia volt már az egész magyar politikai élet.

Legtöbb minisztere - rajta és Keresztes-Fischeren kívül talán az egész kormány - a németeknek kémkedett. Azaz nem is kémkedett, mert teljesen nyílt volt a játék a beavatottak számára. Inkább afféle politikai bujóciska volt ez már: halálos és véresen komoly bujóciska, mert egy egész nemzet sorsa volt a játékban a tét. Pártja legnagyobb része nyíltan Imrédyékkel és a nyilasokkal cimborált. A hadsereg vezetői nyíltan szabotáltak: miközben ő azon ravaszkodott, hogy hogyan lehetne legalább a határokig visszahozni katonáinkat a keleti frontról, Szombathelyiek újabb ezredeket dobtak ki az ő tudta nélkül. A minisztériumokban mindenütt ott ültek a németek ügynökei - mind magyarok vagy magyar nevű svábok, persze, a dzsenti ivadékokból és az úri középosztályból. A külügyminisztériumban például Tasnádi Nagy Andrásnak, a képviselőház elnökének a lánya, aki minden kezeügyébe kerülő diplomáciai titkot elárult a németeknek. Sőt, mint 1944. március 19-e után kiderült, még a kormányzó személye mellé beosztott fődetektív, a kommunistafaló Hain Péter is fizetett Gestapo ügynök volt...

De „valódi” német besúgó is éppen elég akadt az országban. Úgy látszik, Hitlerék még igazán hű magyar szolgálókban se bíztak egészen, mert - was sicher, ist sicher: ami biztos, az biztos! - saját embereikkel is elárasztottak bennünket. Mintegy tizenötezer birodalmi német élt ekkor nálunk, főleg Budapesten: gazdasági szakemberek, a zsidók helyére beszivárgó vállalkozók, megbízottak, újságírók, turisták - valójában mind idevezényelt vagy alkalmilag felhasznált kém. Hiába volt Kállay minden óvatossága: a nyugati hatalmak felé tett röpke kacsintások se maradhattak titokban.

Furcsa, felemás helyzet volt ez. A nem bennfentes magyar közvélemény szentírásként fogadta Kállay új és új nyilatkozatait, hogy „a végső győzelemig kitartunk nagy német szövetségünk mellett”, vak hittel, kétkedés nélkül olvasta az irányított sajtó németbarát cikkeit - viszont a németek már tudták, hogy valami nincsen rendjén, s hogy az a szerelmes fogad egyre-másra hűséget, aki közben már mással kacérkodik... Hiszen nemcsak a diplomáciai titkok, hanem a társaságokban forgó pletykák is kijutottak Himmlerék fülébe - Budapest pedig igazán pletykás város volt mindig: még ami a legtitkosabb ajtók mögött történt a politikában, arról is többszáz vagy több ezer ember tudott már órák múlva...

Brunhof úr, a német diplomáciai testület sajtófőnöke, egyben SS-vezető, volt a magyarországi német kémszervezet atyamestere. Egyben a magyar belpolitika egyik fő méregkeverője is. Imrédyék, a nyilasok, a kormánypárt szélső jobbszárnya, mindent vele tárgyaltak meg, s nemcsak politikai értesüléseiket közölték vele, egymással versengve elismerő kegyeiért, hanem tőle kapták az utasításokat is. Brunhof úr volt a nagy karmester, az ő intésére zúgott fel a képviselőházban a „felháborodás vihara”, vagy hangzottak el a különböző bizottságokban hazaárulás számba menő felszólalások.

Hosszú keze mindenüvé elért, sokezer fülével mindent meghallott, sokezer szemével mindent meglátott: tulajdonképpen ő, aztán a német követ s rajtuk keresztül Himmler vagy Hitler volt már az igazi úr ebben az országban, vagy legalább is az a német szuggesztívó, amely szinte már moccanni sem engedte az óriáskígyó bűvöletébe esett nyulat... A minisztériumoknak, a magyar kormányzati szerveknek az a kisebbik fele, amelyik Kállay mellett állott, mint mondtam, szinte már összeesküvők módjára konspiráló társaságként volt kénytelen dolgozni, abban az országban, amelyet állítólag magyarok, magyar érdekek szerint kormányoztak. Mert senki nem tudta, hogy a portástól fölfelé az államtitkárig, sőt a miniszterig, az ismerteken kívül ki még német besúgó...

Még így is megtörtént például az, hogy a svájci magyar követséghez küldött titkos utasítások nem Genfben, hanem - Brunhof úr kezeibe jutottak. Máskor meg a stockholmi követség egészen kiforgatva, meghamisítva kapta meg a külügyminiszter utasításait. Ponyvaízű kémhistóriák tucatjai történtek meg a valóságban. A Gestapo már a saját szakállára nyomozott. Még „tisztelte” ugyan annyira a magyar függetlenséget, hogy nem tartóztatta le a szerinte gyanús elemeket, de szorosán együtt dolgozott a belügyi és főleg a katonai nyomozó szervekkel - ez a szoros együttműködés pedig, tudjuk jól, a nácizmus szótárában a német érdekek teljes kiszolgáltatásának követelését jelentette.

Imrédyék és a nyilasok már nyíltan és szabadon üzték a hazaárulás nemes mesterségét. Nemcsak Brunhofnak s a német követnek, vagy egyenesen Himmlernek jelentették Kállayék manőverezéseit, hanem már a parlament nyílt színe előtt s a különböző bizottságokban is hangosan vádaskodtak, és beszéltek olyan dolgokról, amelyekért egy valóban magyar érdekek szerint kormányzott országban kémvád, hűtlenségi per és halál járt volna. S az volt a legszomorúbb, hogy a magyar közvélemény nagyrészenek vagy eltompult a belső ítélete észrevenni a németbérenc harsogások igazi értelmét, vagy pedig éppen hazaárulás helyett nemzetmentő riadót hallott ki belőlük...

Ilyen viszonyok között ugyan miben hittek Kállayék? Azt remélték, hogy időnként a mellényzsebből előhúzott hűségnyilatkozatokkal be lehet kötni a németek szemét, s húzni lehet az időt, míg majd csak történik valami csoda? Talán a hadseregben hittek? Nem tudták volna, hogy a tisztikar nagyobb része nyilas vagy legalább is német bűvöletben él? Azt várták, hogy majd az angolok és amerikaiak - de Isten ments, hogy az oroszok! - egy szép napon a levegőből megszállják Magyarországot? Vagy csak a nagyúri osztály hagyományos szerencséjében bíztak: ezer esztendeig eldöcögünk, talán most se döglik ki alólunk a ló... Egy bizonyos: a népben, a paraszt és munkás milliókban nem hittek - ezektől féltek, még jobban, mint a németektől.

1942 decemberében Antal István propagandaminiszter értekezletre hívta össze az írókat Lillafüredre. A kormány több tagja, maga Kállay miniszterelnök is résztvett a tanácskozásokon. Ott volt Szombathelyi vezérkari főnök, s előadást is tartott. A nemzet sorsdöntő kérdéseiről, jelenről, jövőről, háborúról és békéről esett szó, viszonylag szabad légkörben. Nos, a kormányférfiak reakciós korlátoltságánál, koncepciótlanságánál és rövidlátásánál csak

az írók túlnyomó többségének gyávasága, szolgai meghunyászkodása, sőt hízelgő törleszkedése volt vigasztalanabb.

Kállay a nyírségi vadászó, adomázó és parasztutáló dzsentrí üres fölényességével ült az írók között, s mint hű íródeákoknak vagy éppen iskolás gyerekeknek, szerette volna tollbamondani a leckét. „A magyarság érdeke azt kívánja tőletek...”: így kezdte mindig a leckéztetést, s utána elmondta, hogy hát szerinte mit is kíván tőlünk a nemzet érdeke. Hiába próbálkoztunk néhányan a kérdések komolyabb, felelősségteljesebb boncolgatásával, mindenekelőtt onnan elindítani a szót, hogy egy politikai rendszer, egy uralkodó osztály érdekét talán mégse lehet azonosítani a nemzet, az egész magyarság érdekével... Hogy az író talán mégse veheti tudomásul úgy a tényeket, a tételeket, ahogyan a politika eléje adja: nem veheti tudomásul, hogy „ezt a háborút végig kell harcolnunk”, hogy „mindennél fontosabb most a belső egyensúly, a belső rend biztosítása, mert ha 1918 anarchiájával kell küzdeni a döntő pillanatban, mindent elveszítettünk...” Nem is válaszolt kérdéseinkre. Nem akarta érteni, vagy valóban nem értette, hogy mire célzunk?

Valami furcsa, szinte korlátolt makacssággal hajtogatta, hogy a szociális és társadalmi kérdések feszegetése, a földreform, a nemzeti függetlenség, a háború problémáinak a megvitatása egészen fölösleges. Sőt nemcsak fölösleges, hanem egyenesen káros is. Mert zavarja a politikus terveit... A németekről nem mondott se jót, se rosszat, a függetlenségi mozgalmat „idegen érdekek aknamunkájának” bélyegezte, s egyre csak a „döntő pillanatot” emlegette, amikor „imponáló egységben ütőképes hadsereggel kell itt állanunk, hogy megvédhessük, sőt megjavíthassuk határainkat”. Írói aggályoskodásnak, sötétenlátásnak mondta óvatos megjegyzéseinket, hogy talán majd másokon is múlik a sorsunk, mint rajtunk, s az út, amin az ország halad, nem feltétlenül jó... „A mi háborúnk”, a „mi külön háborúnk”, mondta többször is, majd cinikus mosollyal ellegyintette a kérdéseket, mintha ezt mondta volna: bízzátok csak rám, ti zöldfülűek! Aztán, megunva az aggályoskodást, joviális és pajtáskodó hangba burkolt fenyegetéssel befejezte az egész vitát.

Szombathelyi vezérkari főnök már ravaszabb és taktikusabb volt. Úgy mutatta, hogy ő megértőbb az író egyéni szabadsága dolgában. Ő is egyre azt az - úgylátszik babonájukká vált - „döntő pillanatot” emlegette, s minduntalan azt ismételte, hogy nem lesz semmi baj, megnyerjük a „mi külön háborúnkat”, ha semmi és senki nem zavarja itt bent a rendet, a fegyelmet, az egységet s a bizalom légkörét. Nem követelt az írótól fenntartás nélküli támogatást, háborút dicsőítő verseket, csak azt kérte - persze igen nyomatékosan -, hogy aki nem tud helyeselni, az most inkább hallgasson, természetesen a „magyarság érdekében”. S szomorúan jellemző volt, hogy az írók nagy többsége meghatódva tapsolt ennek a nagylelkűségnek: örült, és ünnepelt, hogy egy katona nem szólást, hanem hallgatást parancsolt a szellem harcosainak...

Emlékszem, este, a viták után kint sétáltam a Palotaszálló körül. Sütött a hold, féhéren csillogott a hó, körül a hegyek óriási, mesebeli süvegcsukrokként állottak, s itt lent a völgyben a szálloda rokokócsipkés, tornyos épülete olyan volt a hideg tisztasággal csorduló holdfényben, mint valami tündérvilág kastélya. Bethlenek jól kiválasztották, hogy mit, hova és hogyan építsenek? Úgy éreztem magam, mintha mesevilágban járnék, távol az élet kegyetlen törvényű, vaskos valóságától.

Budapestet már megbombázták, a milliós fővárost, az ország szívét már megcsapta a pusztulás hideg szele - itt még elsötétítés sincs, fényesen ragyognak az ablakok. Nincsen itt semmi baj, a problémák, amelyeket néhányan súlyos teherként cipeltünk ide, nem is problémák. Lám, az ország felelős vezetői milyen könnyedén leemelték vállunkról. „Ezt a háborút végig kell harcolnunk”. „A mi háborúnkat mindenképpen megnyerjük.” Á, bizonyosan azok

tévedtek, akik az elkövetkező országpusztulás sötét rémeit festették a falra, s rögeszméikért halált és börtönt is vállaltak. Lám, csak, itt ülnek Kállayék, akik olyan biztosnak látják a jövőt, mint valami előre kitervelt sakkjátszmát vagy kártyapartit: biztos lépéseik, jó lapjaik lehetnek, ha ilyen biztonságosak. Bizonyára nekik van igazuk, hiszen még a jószándékú magyarok, a demokratikus pártok embereinek nagy része is nekik kibicel, mondván: csak így tovább, csak semmi kockázatot, szolidan és ravaszul játszani! S még mi írók is nekik kibicelünk, ha eljöttünk ide, azzal a naiv hittel, hogy majd megmondjuk a magunkét... Á, nem kell mindjárt a legrosszabbra gondolni: lám, a lillafüredi kastély ablakai milyen szépen fénylenek, Budapestet is csak éppen megijesztették azzal a néhány bombával, s mire a határainkra ér a háború, majd csak történik valami csoda...

Sztálingrád volt a háború nagy fordulója, de a magyar közvélemény csak az 1943 januári voronyezsi áttörés után kezdte sejteni, hogy valami hiba nyilván mégis becsúszott a német számításokba. A Don mellett harcoló 2. magyar hadsereg is felbomlott, és rengeteg halottat, sebesültet, a menekülés közben megfagyottak ezreit hagyva maga után, rendetlenül özönlött visszafelé.

Külön dokumentumgyűjtemény kell még erről a csatavesztésről: minden darabja külön vádirat lesz az országvezető politikusok és tisztikar egyrésze ellen. A magyar katonák meztelen puskákkal állottak a szovjet tankokkal szemben. Jórészüik még januárban is nyári ruhában volt, pedig idehaza nagy csinnadrattával gyűjtötték a téli holmikat, s a dúskeblű honleányok kedves piknikek keretében kötötték az érmelegítőket, pulóvereket. Ma már tudjuk, hogy a finomabb bundákat a tisztek hordták szét, s hogy az összeszedett ruhákkal százezres panamákat csináltak az egyes katonai gazdasági hivatalok vezetői. A front mögötti raktárakban tízezerszámra voltak fölhalmozva a téli bakancsok, szőröcsizmák, mégis ezreknek fagyott le a lába menekülés közben. Írásos bizonyítékok vannak, hogy a raktárak kezelői a németekkel tárgyaltak ezeknek a lábbeliknek az eladásáról, s azt is megírták akkor a szovjet lapok, hogy az elfoglalt magazinokban saját csapataik között kiosztott vadonatúj csizmák pár nap alatt leszakadtak a katonák lábáról. Mert papírból volt a talpuk...

A nyilas „hősi életszemlélettől” duzzadó tisztek nagyrésze szégyenletesen, gyáván viselkedett. A Margit körüti katonai fogház megtelt „voronyezsi futókkal”, akik - egyáltalán nem követve a gyalog futó maratoni hős példáját - autót kaptak maguk alá, s Kievig, sőt Budapestig szaladtak. Miközben szegény bakákat a németek lerugdalták a teherautókról, s görcsösen kapaszkodó kezüket rohamkéssel, ásóval vágták le... Jány Gusztávnak, a 2. hadsereg parancsnokának a sajtóból eltanácsolt napiparancsa dermesztő ítélet volt erről a tisztikarról.

De nemcsak a „voronyezsi futók” címmel megtisztelt katonatisztek egy részét tették rácsok mögé, hanem hosszú heteken keresztül zárt táborokban tartották a nagynehezen hazavergődött, sok egységben harmadára, sőt tizedére fogyatkozott honvédcsapatokat is. Virággal s zeneszóval búcsúztatták őket, most szöges dróttal körülvett táborok várták a hazatérőket. „Egészségügyi zárlatnak” mondták ezt hivatalosan, dehát nem is annyira a tifuszos, hanem az egyéb fertőzés terjesztésétől félték uraink. S joggal, mert valóban „bacillusgazda” volt minden halál torkából hazavergődött katona: a németgyűlölet és a háborúellenes „fertőzés” hordozója...

Kállayék is látni kezdték már, hogy baj van, s különösen baj lesz a „döntő pillanatban” a még mindig mániákusan hitt „magunk háborúja”-val. Nem akartak több katonát adni a keleti frontnak, sőt még a kint maradt egységeket is haza akarták hozni.

Hitlerék bizalmatlansága a Kállay-rezsimmel szemben nőttön-nőtt, s különösen kiélesedett a helyzet 1944 első hónapjaiban, amikor a győzelmesen előrenyomuló Vörös Hadsereg betört Bukovinába, és elérte a Kárpátokat. A németek semmiképpen nem tűrhették közvetlenül a front mögött katonai terveiket esetleg zavaró, bizonytalan politikai helyzetet. Nekik sürgős volt, hogy tiszta vizet öntsenek a pohárba.

Március 12-én azt jelentette a bécsi magyar konzul Budapestre, hogy nyugati határainkon öt hadosztálynyi német erő gyülekezik, teljes harci felszereléssel. A zágrábi követ ugyancsak csapatösszevonásokat jelentett a Muraközből.

A kormány nagy ártatlanul megkérdezte a budapesti német követet, hogy mit jelent mindez, de Jagow ridegen, sőt gorombán elutasított minden választ. Egyben átadta Hitler „meghívását”: a kormányzó azonnal menjen a főhadiszállásra. Horthy eleinte húzódozott, egy-két napig a legkülönbözőbb ürügyekkel halasztotta az utazást, mintha abban reménykedett volna, hogy közben talán valami csoda történik. A csoda azonban késett: se az angol-német kibékülés nem történt meg, se angol-amerikai hadosztályok nem szálltak le az égből - menni kellett hát a „Führer”-hez.

Izgalommal terhes, nehéz órák voltak ezek - de csak azon kevesek számára, akik egyáltalán tudták, hogy mi történik itt. Már pedig a nagy tömeg semmit nem tudott, semmit nem sejtett. Talán semmi nem mutatta jobban az új szalónpolitika és a népmilliók teljes különszakadtságát, mint az, hogy miközben a nemzet sorsdöntő percei hullottak őrzítő lassúsággal a végtelen időbe, a nép maga, akinek a sorsáról döntöttek, föl se rezdült mindennapjai vak taposásából. Ahogy nemigen vette észre a Kállay-sajtó és a Kállay-rádió finom elhajlását a német vonaltól, úgy nem vette észre most sem, hogy nagy döntések érnek. Mert nélküle történt minden. Kállayék „függetlenségi” politikája kaszinói kártyajáték volt: csak az urak, a kaszinótagok játszhatták. Azt is maguk között, az úri illem szabályai szerint intézték el, ha látták, hogy valamennyi fél csal az osztásnál, vagy hamisan játszik. Hitlerék is, első cinkosaik is hamisan játszottak - de a „kibicelésből” is kizárt nép még március 19-én se tudta ezt meg, mert új kaszinótagok ültek az asztalhoz, és igyekeztek elsimítani a botrányt...

Talán ennek az iszonyú közömbösségnek a látása tette, hogy - jól emlékszem - még a német-ellenes, demokratikus elemek legtöbbje sem akarta tudomásul venni ezekben az órákban, hogy mire megy a játék. A Hangli-sörözőben s a többi „politikai” kávéházban pénteken és szombaton egész nap, a magánlakásokon egész éjszakákon át együtt ültek a politikusok, újságírók, írók, a különböző baloldali csoportosulások vezetői, s várták, lesték a híreket. Arról beszéltek, hogy mi lenne, ha mégis megtörténnék a német megszállás, de hogy mi legyen, arról nem igen esett szó, mert egyszerűen nem akarták elhinni, hogy ez bekövetkezhetik. Kállayéknak drukkoltak, valami csodában reménykedtek ők is és abban, hogy valamilyen kompromisszummal talán most is meg lehet oldani a válságot...

Ez alatt pedig kint a főhadiszálláson Hitler és a kormányzó között folyt a tárgyalás. Hitler közölte a kormányzóval, hogy a németek nem tűrhetik tovább Kállay hintapolitikáját, s hogy egyszer és mindenkorra véget vessenek ennek a renitenskedésnek, megszállják az országot.

Horthy tiltakozni próbált, és - ki tudja hányadszor - biztosította a „Führert” a szövetségi hűségéről. De az ridegen elutasított minden fogadkozást. Ragaszkodott a katonai megszálláshoz, s ahhoz is, hogy a kormányzó ne mondjon le, mert ha ezt tenné, román, szlovák és horvát csapatokkal szállatja meg Magyarországot. Ki tudja, csakugyan ez a fenyegetés bírta-e rá, hogy ne szegüljön szembe a német kívánságokkal, s ne maradjon inkább fogolyként Németországban, mint visszajöjjön Veessenmayer teljhatalmú megbízott mellett „díszállamfőnek”? Megint bevált a régi recept: a dunai kis népek egymás elleni kijátszása? Vagy a régi szégyen

kísértése ébredt fel benne? Mert az rendjén volt, hogy a csehek és a románok segítették leverni a munkásforradalmat, hogy a „cselákok” és „bocskorosok” segítették hatalomra őt és az ellenforradalmat - de most ezekkel szemben legyen trónvesztett a magyar reakció? Hát ezt már nem, bármi következik is!...

Nyilván a reakció örök oportunizmusa is noszogatta ezt a megalkuvást: semmi se túlnagy ár a pusztá létért, a megmaradásért, még a nemzet becsülete, jövője sem, mert mindennek ellenében legalább a reménység megmarad, hogy vissza lehet kapaszkodni a hatalomba.

Mindegy, mi volt az ok. Egy bizonyos: március 19-én egyetlen parancsszó sem hangzott el az ellenállásra, s nemcsak szabadságharcos tömegek, de hősök sem termettek ezen a napon. Hiszen valószínű, hogy sikertelen maradt volna az ellenállás, s talán a parancs is visszhangtalan szöként szállt volna el. Láttuk: a hadsereg legnagyobb része nyilas vagy legalább is németbarát volt. A függetlenségi mozgalmat szétverték, a tömegeket elvakították, lélekben is elnyomorították. Honnan is termett volna egyszerre szabadságharcos hév, beleszállani tízezrekbe, százezrekbe - amikor csak kevesen hitték, kevesen vallották, hogy ez lenne az igazi szabadságharc, nem a keleti front bűnös vérpazarlása. De legalább azok álltak volna oda a végzet elé, akik elindították!

Ez a legszörnyűbb szégyen: olyan csöndben, szinte észrevétlen zajlott le az ország megszállása, hogy sokan szinte észre sem vették. A fővárosban levő SS-csapatok már vasárnapra virradó éjjel megszállták a legfontosabb kormányépületeket s az egyéb helyeket - mégis, még vasárnap délben is csak kevesen tudták, hogy mi történt. Azok, akiknek a pusztá létét nem fenyegette veszedelem, teljes közömbösséggel fogadták az eseményeket: számukra egyszerűen nem történt semmi különös, az a szó, hogy „megszállás”, alig jelentett valamit, hiszen eddig is itt voltak már a németek, a barátok, a szövetségesek. Mások pedig egyenesen ujjongtak: vége tehát a zsidó aknamunkának, a dicső szövetséggel való packázgatásnak s a magyar érdekek, a magyar becsület elárulásának!

A lefogások hírére elmentem hazulról, s egész nap az utcán kóboroltam. Éppen olyan volt ezen a ködös vasárnapon a nagyváros élete, mint egyébkor: tömegek jöttek-mentek, nevetve, gondtalanul, ünnepelve hullámozgottak a pestiek a körutakon s mindenütt. Mintha semmi sem történt volna. Csak éppen sokkal több tank, ágyú, katonai teherautó nyüzsgött, s tetejükről gépfegyver csövek sötét toroka ásított a járdán nyüzsgő sokadalom felé. Legtöbbször nézték a felvonulást, legfeljebb megálltak egy pillanatra bámészkodni, vagy még azt se, mások pedig nevetve, vidáman integettek a rohamsisakos, sötét merevséggel a gépfegyverek mellett álló katonáknak. Talán, ha lett volna virág, még azt is szórtak volna rájuk... Láttam, a harcias németek szinte szégyelltek magukat, s bizonyosan még a gépfegyverek is szégyenkeztek volna, ha tudnák: minek ide ez a fenyegető parádé? Én is szégyenkeztem, néztem a háborítatlanul ünneplő pesti utcát, s egy régi újságriportra emlékeztem Csehszlovákia megszállásáról. Prága népe százezres tömegekben állt kint az utcákon, mikor ugyanígy, tankokkal, ágyúkkal, gépfegyveres teherautókkal bevonultak a németek, és sírva énekelte a maga himnuszát: „Lesz még hazánk...” Ők se álltak oda a tankok elé, de legalább tudták, hogy egy időre elveszett a hazájuk, és sírtak rajta...

Az előre kitervelt, nagyarányú razziaát is zavartalanul hajtotta végre a Gestapo régen Budapesten tartózkodó különítménye. Mert csak razzia volt a „gyanús” németellenes elemek összefogdosása, nem pedig valami komoly ellenállás letörése. Egyedül Bajcsy-Zsilinszky Endre próbált ellenállni. Kora reggel, amikor rátörték az ajtót, revolverlövésekkel fogadta a Gestapo embereit, akik erre géppisztolyból tüzet zúdítottak rá. Véresen hurcolták el. Úgyhiszem, több lövés nem is dördült el azon a napon...

Szinte természetesnek tartotta majdnem az egész főváros, hogy idegen hatalom emberei magyar állampolgárok ezreit szedhetik össze, dughatják az Astoria pincéibe, a fogházak agyonzsúfolt celláiba; hogy minisztereket, tábornokokat, képviselőket, politikusokat, írókat szedhetnek össze, s verhetnek akár agyon. Legalább is nem mutatta semmi jelét, hogy nem tartja természetesnek. S nem mutatta nemcsak a főváros, de az egész nemzet sem. Sőt, jellemző tünetként, még azok is majdnem magátólértetődő fordulatnak találták ezt, akikre a vadászat folyt: legfeljebb bújni próbáltak a kopók elöl, de nem mondták, hogy coki, ez az én hazám! Leszakadt végzetnek érezték március 19-ét, nem olyan gyalázatnak, ami ellen tiltakozni kell, akár reménytelenül és halálraszántan is...

Egy lélekvesztett nép szomorú, szégyenteljes vizsgája volt ez a nap. Az egyetlen hős és bátor ember példája valóban sivár ítélet volt. Az egész nemzetre rátörték az ajtót, az egész nemzet életét fenyegették a betolakodott rablók - s csak egy ember védekezett.

De még más gyalázatra és szomorú eltorzulásra is rámutatott Bajcsy-Zsilinszky példája, már előbb is, de ezen a napon mindennél élesebben. A magyar társadalom öntudatának rettentő elferdülésére. Ez az ember valamikor, huszonöt évvel előbb a magyar politikai élet fajvédő jobboldalán állott - huszonöt év alatt pedig egészen balra került. Vajon csak ő változott ennyit negyedszázad alatt? Változott, valóban, konokul, következetesen és becsületesen ment abba az irányba, amerre az igazi magyar érdekek parancsolták - de a magyar társadalom zömét meg éppen az ellenkező irányba hajlította, nyomorította el az ellenforradalmi reakció. Két mutató haladt itt ellentétes irányban, s mikor száznyolcvan fokos szögben állottak egymástól, nehéz végzet óráját kongatta az idő...

Vannak nagyon súlyos, komor emlékezetű gyásznapiaink, olyanok is, amelyeket nem fényesít meg a mártírok glóriája, és keserű áldozatukon nem enyhít az áldozat nagyszerűsége. De március 19-ét még e gyásznapiok közé se lehet sorolni. A tragédiában mindig van valami nagyszerűség is, valami komor fenség - 1944 március 19-ében azonban csak megaláztatást és szomorú gyalázatot érez az ember.

Muhit és Mohácsot szoktuk emlegetni történelmi multunk legsötétebb, legvígasztalanabb eseményeiként: emlegetésükben sokkal több a keserű önvád, mint a kegyeletes gyász.

1241-ben egy szétzüllött, meghasonlott, hatalmi marakodásokban lealacsonyodott vezető-rétegű ország várta a tatár seregek mindent elsöprő áradatát, s a nép reménytelen közönnyel nézte a közeledő pusztulást. De mégis volt valaki, egy király, aki legalább körülhordoztatta az országban a véres kardot, s az országot hatalmi versengésével lezüllesztő nemességből mégis összegyülekezett Muhi pusztán legalább pár tízezer harcos, hogy reménytelen hősiességgel bár, de odaálljon az országveszejtő, vad roham elé.

Vagy Mohács? A mohácsi vést is megelőzte egy „ellenforradalom”: a Dózsa-lázadás súlyos leveretése. Legalább százezer jobbágyot irtott ki Werbőczyék kegyetlen bosszúhadjárata, s a magyar parasztság iszonyú sebekkel, szűkülő kutyaként húzódott félre, bosszút esküdve és alkalomra várva, hogy mikor haraphat urai lábikrájába. Ha ez a százezer legyilkolt, kerékbe-tört, karóba húzott jobbágy ott állhatott volna tizenkét esztendővel később Mohács mezején, s ha egyáltalán meg lehetett volna mozdítani a parasztságot a török ellen - ahogy például Hunyadi is mezítlábas jobbágyokkal védte meg Nándorfehérvárt - akkor talán másképpen végződött volna a mohácsi csata. Talán nem lett volna évszázadokra szóló gyászemlékünk a mohácsi vész, nem jött volna a százötvenéves török hódoltság, s másképpen alakult volna az egész magyarság sorsa.

De ha már mindez nem is így történt, legalább ott volt a mohácsi csatatéren a Dózsa-gyilkos, parasztirtó, nemesi Magyarország színe-virága: a főnemesek, főpapok, zászlósurak és egyéb uraságok. Legalább szembeszálltak a földidézett veszedelemmel, s királyukkal együtt ott hullottak el a harcmezőn.

S március 19-én? A reakció tábora, amely huszonötéves uralmával ehhez a naphoz juttatta az országot, részben tapsolt az országhódító „töröknek”, részben pedig gyáván lapult, és mentette magát. Azoknak a végzetében, akik egy pincébe, egy börtönbe, egy internálótáborba kerültek a nemrég még általuk is üldözött haladószellemű magyarokkal, csak a sors keserű iróniáját láthatja az ember, nem a tragikus bukás nagyságát...

*

1944 március 19-e nemcsak az uralkodó osztály hitványságát, nemcsak a nemzet kábultságát, vakságát és közömbösségét mutatta meg a teljes meztelenségében, hanem a demokratikus, németellenes csoportok, mozgalmak, pártok erőtlenségét is. Most már nyilvánvaló lett azok számára is, akik eddig illúziókba ringatták magukat, hogy a harc elől nem lehet kitérni, ha komolyan akarják, amit eddig szavakkal hirdettek. Hogy nemcsak nem elégséges többé a szó, a vezércikk, a függetlenségi fogadkozás, a „rabok többé nem leszünk”, hanem szólni, írni, szavalni se lehet, mert egyetlen nagy börtön az egész ország, s már csak harcolni lehet a szabadságért. Vagy várni, hogy valaki majd csak elhozza számunkra.

Harcolni? Igen. Ám egyszerre az is kiderült, hogy a szavak mögött még kevesebb tényleges erő volt, mint amennyi látszott. Hogy egy kicsit maga a baloldal is bátortalanul csinálta a maga politikáját: szektákat, klubokat, asztaltársaságokat alakítva, szalónokban, sörözőkben, kávéházakban, magánlakásokban, párthelyiségekben gyülekezve, vitatkozva, legfeljebb röpiratokat terjesztve s nem elsősorban a tömegeket szervezve, mozgósítva. Persze, csak részben a maga hibájából, mert a jobboldali terror mindent legázolt, de az eredménytelenségnek maga is oka volt. A legaktívabb, legcéltudatosabb erő továbbra is a kommunista párt maradt.

A kommunista párt ekkor „Békepárt” néven létezett.

Március 19-e önmagától adódott a Békepárt számára, hogy az igazi nemzeti politika vezetőjeként szélesítse a németellenes mozgalmakat, és a szintén illegalitásba vonult pártokkal, elsősorban a szociáldemokrata párttal és a kisközgazda párttal együtt megteremtse a demokratikus, németellenes háborúellenes frontot. Emberei keresték is ezeket a pártokat - de csak pártokat jelképező egy-két vezetőt találtak. Illegalitásba vonult pártok helyett valóban betiltott pártokat...

A szociáldemokrata párt keretei teljesen széthullottak, a föld alatt nem verődtek új egységekbe, s a vezetők, akiket nem hurcoltak el a németek, vagy nem internáltak a magyarok, magukban bujkáltak. Legfeljebb egyes szakszervezetekben volt valamelyes élet, de a párt gyakorlatilag megszűnt létezni. Legalább is hosszú hónapokon keresztül tetszhalottként hevert. Igaz, nagy vérvesztéséget szenvedett: vezetői és közép-káderei jórészt elhurcolták - de hát ez csak magyarázta, és nem módosította a helyzetet.

S ha gyakorlatilag nem létezett illegálisan működő szociáldemokrata párt, méginkább így volt ez a kisközgazdapárttal, amely virágkorában is inkább csak „választási párt” s nem harcos tömegmozgalom volt.

Szóval ez volt március 19-e után a baloldal helyzete. Úgyannyira ez volt, hogy még a későbbi közös akciókban is nemcsak a kezdeményezés volt a Békepárté - majd később az újjáalakult kommunista párté -, hanem jórészt maga a kivitelezés is. Még a közösen aláírt röpiratokat is a Békepárt, illetve a kommunista párt emberei készítették el, s szinte egyedül is terjesztették. A

néhány szociáldemokrata s főleg kisgazda vezető ember később inkább a Horthyt és fegyverszüneti kísérletre hajló híveit megkörményező „diplomáciai” munkában vett csak részt.

Nem bántásként, inkább csak az illegális tapasztalat hiányára jellemzőként el kell mondani egy majdnem humoros esetet. Az egyik betiltott párt néhány embere úgy a nyár közepén, hosszú vajúdas után elhatározta, hogy külön a párt nevében is kiadnak egy röpiratot. Szépen megszerkesztették, valamelyik bakonyi falu papi nyomdájában ki is nyomtatták, s már csak el kellett volna terjeszteni. Igen ám, de éppen aznap, amikor elkészült a röpirat, lakodalom volt a faluban. Az ittas legények összeverekedtek, néhányat össze is szurkáltak - a csendőrök pedig elindultak házról házra, keresni az elbűjt, elmenekült tetteseket. A röpirat készítői, félve az esetleges házkutatástól, nagyhirtelen megsemmisítették ez egész anyagot. S azután se csináltak több röpiratot...

A Békepárt emberei május elején megbeszéléseket kezdtek a szociáldemokrata párt és a kisgazda párt néhány vezetőjével. A tanácskozások eredményeként megalakult a demokratikus pártok összefogását jelképező Magyar Front, amely június első napjaiban a következő kiáltvánnyal fordult a magyar nemzethez:

„Történelmünk legsúlyosabb órájában szólunk a magyar nemzethez. Német hódító tört az országunkra. Életünk és szabadságunk, nemzetünk léte, eljövendő magyar nemzedékek sorsa van kockára vetve.

Börtön, halál, és bűjdosás se tarthat vissza attól, hogy feltárjuk a való helyzetet nemzetünk előtt:

A szabadságért harcoló népek befejezték előkészületeiket, hogy együttes, halálos csapást mérjenek a hitleri rémuralomra. A Vörös Hadsereg felszabadította csaknem az egész Szovjetuniót, és készen áll, hogy a nyugati támadással egyidőben a megszállott országokon át folytassa a német ragadozó üldözését. A német ipari termelést és közlekedést bénító angolszász légióffenzíva mellett már sikeresen folynak az általános támadást bevezető olaszországi hadműveletek. A fasiszta propaganda maga is elkerülhetetlennek tartja az inváziót. Ugyanakkor belülről a leigázott nemzetek szabadságharca puszkaporos hordóvá változtatta Európát a hódítók lába alatt.

A németek elvesztették a háborút. Ezt már nemcsak a fasiszmus ellenségei, hanem barátai is tudják. Ezért vált megbízhatatlanná gazdáik szemében a németeket mindig kiszolgáló Kállay is.

Hazánk megszállása nem a németek erejének, hanem gyengeségének következménye.

Azért törtek az országra, hogy megbízhatatlanná vált szolgálók helyére a Sztójay-Jaross-féle politikai banditákat ültessék.

Azért törtek az országra, hogy a magyar parasztok és munkások robotmunkájával, a zsidók kirablásával hosszabbítsák meg létüket - és a mi rabságunkat.

Azért törtek az országra, hogy a Kárpátok vonalán felsorakozott és Romániába benyomult Vörös Hadsereget a mi vérünk, vagyionunk, városaink feláldozásával tartsák távol a német határoktól.

A megszállás első következményei már mutatkoznak. Százezrével küldik honvédeinket a Vörös Hadsereg ellen, a biztos pusztulásba. Városainkra szabadították a szörnyű légitámadásokat. Börtönnel szorítják munkásainkat a hadi kényszermunkára, hogy ne menekülhessenek a rombadőlő gyárak és lakóházak alól. Kirabolják az országot, felzabálják a magyar nép szűkös ételmét. Leányainkat kényszermunkára osztják, iskoláinkból kaszárnnyát csinálnak, diákjainkat

munkatáborokba hajtják. S hogy senki se merjen szót emelni, a Gestapo német és „magyar” pribékjei nap-nap után hurcolják el a munkásság, parasztság, polgárság vezetőit. A jó magyarok ezrei kínzókamrákban, internálótáborokban vagy bujdosásban gyötrődnek.

Az ország kirablását a zsidókon kezdték, s csak természetes, hogy az elkobzott millió hold zsidóbirtokból a paraszt egy kapavágásnyit sem kaphat. De talán kap-e valamit a kisajátított zsidó gyárból, házból, üzletből, lakásból a keresztény magyar munkás, iparos, kereskedő? Még ígéretet sem. Minden a németé. A szabad rablással kecsegtetett Jaross-Baky-Endre-féle hiénák is csak a zsákmány morzsáin marakodnak.

Mindez csak a kezdet, ha tűrjük az idegen uralmat, országunk csatatér, népünk ágyútöltelék, nemzetünk üldözött kisebbség lesz a saját hazájában.

Hová fordulhatunk a veszély óráiban? A 25 éves ellenforradalmi reakció minden árnyalata nemzeti érdekeink árulója lett. Ez a banda 25 évvel előbb a románt, most a németet csődítette nyakunkba. A fasiszta pártok és csoportok féltékenyen versenyeznek egymással, hogy melyikük szállít több magyar vért, verejtéket, kenyeret, s melyikük kapja meg érte a vérdíjat a hódítótól.

Nem nézhetjük tétlenül, ölbetett kézzel, hogyan sodor bennünket végső romlásba a németek oldalán néhány elvakult kalandor és megvásárolt renegát. Nem tűrhetjük, hogy Magyarország az eljövendő béke tárgyalásokon a népek szégyenpadjára kerüljön, és a nemzetet új, még rosszabb Trianon sújtsa. Az idő sürget. Néhány hetünk, legfeljebb néhány hónapunk van arra, hogy együtt harcolhassunk szabadságunkért a jugoszláv, lengyel, francia és a többi leigázott néppel. A küszöbön álló németellenes támadás megadja az utolsó alkalmat hazánk megmentésére.

Érezzük azt a súlyos felelősséget, melyet országunk sorsáért, nemzetünk megtartásáért a történelem s a szabad Európa színe előtt minden magyarnak viselnie kell. Éppen ezért mi, e gáládul elárult és idegenek prédájának vetett ország föld alá kényszerült demokratikus pártjai, új szabadságharcot, új népháborút hirdetünk. Megteremtjük a magyar szabadságharc széles harci egységét, a Magyar Frontot.

A Magyar Front programja: a német hódítók és cinkosaik kiverése, béke a szövetségesekkel s a minden ízében demokratikus, szabad Magyarország alapjainak lerakása.

A törvényes szervezeteitől megfosztott és fegyveres megszállás alatt nyögő magyar nép egyedül talán gyenge erre a feladatra. De nem vagyunk egyedül.

Határainktól északra a Vörös Hadsereg, délre a jugoszláv néphadsereg áll támadásra készen. Harcunkban velünk van a demokratikus népek nagy világkoalíciója, Amerikával, Angliával és a Szovjetunióval az élén.

Sztójay-Sztojakovicsék a bolsevizmus elleni harc ürügyével indokolják árulásukat. A Szovjetunió azonban hivatalosan kinyilatkoztatta, hogy hódító szándékai nincsenek, hogy a feltétel nélküli megadás elvét az egyes államok és népek magatartásától teszi függővé; hogy az államok társadalmi rendszerét megváltoztatni nem akarja, ezt a népek demokratikus döntésére bízta.

A Szovjetunió nem veszélyezteti, hanem megvédi függetlenségünket.

A szövetségesek minden órában várható egyesült rohama lehetővé teszi, hogy az offenzíva kibontakozásakor nyíltan szembehelyezkedjünk a németekkel, hogy kilépjünk a háborúból. Ebben bennünket sem Sztójay maroknyi terrorista bandája, sem a német megszállás nem akadályozhat meg.

Munkások! Harcba hív benneteket a Magyar Front. Az országban ti képviselitek a legjelentősebb és legöntudatosabb szervezett erőt. Szociáldemokrata és kommunista munkások már hosszú évek óta küzdenek szóval, tettel, röpirattal a Hitler-fasizmus ellen. Ma már minden munkásnak vállalnia kell a harcot. Megbújni nem lehet. A bomba, a behívó, a Gestapo a meghunyászkodókat is utoléri.

Munkások! Ti gyártjátok a hadianyagot, bányásszátok a szenet, vezetitek és fűtitek a mozdonyokat s hajókat. Kezetekben tartjátok a fasiszták, a hazaárulók sorsát! Ne termeljétek a németeknek! Ne menjétek a hadiüzemekbe! Dolgozzatok lassan, hiszen nem magatoknak, hanem a Hitler-banditáknak dolgoztok. Rongáljátok, és szabotáljátok!

Gazdák és falusi szegények! Titeket is harcba hív a Magyar Front. Ne szolgáltatassátok be terményeiteket - juttassátok el közvetlenül a magyar fogyasztókhoz. Ha nem lehet, inkább rejtsetek el, vagy semmisítsétek meg. Inkább senkié, mint a németé! Rejtsetek el a szökevényeket és a politikai üldözötteket! Harcoljátok a földért, a békéért, a kenyérért, a szabad életért.

Polgárok! Rátok is számít a Magyar Front. Szakítanotok kell a hazaáruló fasiszta reakcióval, és a nemzeti ellenállás útját kell járnotok, a francia, a dán, a lengyel polgárság példája szerint. Használjátok ki a németek ellen a termelésben, a kereskedelemben, adminisztrációban elfoglalt helyeteket!

Értelmiségiek! Ne legyetek bűntársai, cinkosai ennek a tiszavirágéletű rendszernek. Ti vagytok a nemzet szellemi vezetői. Maradjatok az élen a szabadságunkért folytatott harcban is!

A történelmi Egyházak magatartása minden bizonnyal olyan lesz az idegen megszállás e szomorú és végzetes idejében, hogy a magyar nép mindig emlékezni fog: papja nem hagyta magára, és nem tartotta előbbrevalónak saját megmentését, mint Krisztus tanításainak bátor képviselőjét és gyülekezete sorsát.

Honvédek! Fordítsátok fegyvereiteket a német hódítók ellen! Menjétek át a Vörös Hadsereghez! Ne vérezzetek német érdekekért! Rövidítsétek meg rabszolgáságunkat!

Ki a német megszállókkal!

Pusztuljanak a hazaárulók!

Éljen a különbéke!

Éljen a Magyar Front!

Éljen a szabad, független, demokratikus Magyarország!

Békepárt
Független Kisgazda, Földmunkás és
Polgári Agrárpárt
Magyarországi Szociáldemokrata Párt.”

Ezzel a történelmi jelentőségű kiáltvánnyal jelentkezett a Magyar Front. Minden megállapítása igaz volt, helyesen értékelte a jelent, s jól látta a jövőt. Ha javaslatait, harci felhívását széles tömegek fogadták volna el, minden másképpen alakult volna. Sajnos, az „új szabadságharc”, az „új népháború” jelszava nem mozdított meg tízezreket: ezért kellett még meghalniuk százezreknek, ezért lett országunk csatatér, sok falunk, városunk s egyetlen Budapestünk szomorú romhalmaz.

Ám még így is komoly jelentősége volt ennek a kiáltványnak. Mert, ami a következő félév alatt, a felszabadulásig történt a belső ellenállás vonalán, mind a Magyar Front munkájának az eredménye volt. Mert az ellenállás mégis egyre erősödött. Mégis akadtak munkások, komoly számmal, akik szabotáltak, hátráltatták a termelést, s az utolsó hetekben a legvadabb fenyegetések ellenére se mentek ki Németországba, sőt megakadályozták gyáraik kifosztását, gépeik elrablását. A Magyar Front propagandájának az eredménye volt, hogy a parasztság nagy tömegei nem dőltek be a fasiszta rémmeséknek: nem engedték „fölperzselt földdé” tenni az országot, nem menekültek el a Vörös Hadsereg elől, s nem engedelmessé váltak a kiűritési parancsoknak. A Magyar Front munkája eredményezte, hogy nyár végére, őszre már-már általánossá vált az országban a németellenes hangulat, hogy bekövetkezett a reakció frontját felbomlasztó október 15-e, s hogy - ha megint nem sikerült is talpraállítani a nemzetet - legalább nagy tömegek csöndes passzivitása állt szemben Szálasiék irtózatossá tett terrorjával. És a Magyar Front érdeme, hogy jelentős magyar katonai egységek álltak át a Vörös Hadsereg oldalára, és az utolsó hónapokban mégis voltak partizánmozgalmak és németellenes katonai akciók.

Nem tagadjuk, hogy törpék voltunk a nagy feladatokhoz. Mások bűneiért és a magunk gyengeségeiért megszenvedtünk - de amit tettünk, talán valamennyire mégis méltókká tett bennünket az ajándékba kapott szabadságra...

Március 19-e után hamar kiderült Sztójayékról, Imrédyékről, Jarossékról, Bakyékról, hogy nemcsak hű cselédek, hanem jó tanítványaik is a németeknek. Kitűnően megtanulták a leckét, s mindjárt kezdték is „fölmondani”.

Első tétel: irtsd a zsidót!

Igen ám, de nem úgy hebehurgyán s főleg még mindig csak parlamentáris alapon, elvégre az ősi magyar alkotmányos szellemet nem lehet megtagadni. Rendeleteket kell hozni, szépen sorjában, lehetőleg minden napra egyet, hogy az istenadta nép mindennap megkapja a maga cirkuszát, lelket adó antiszemita injekcióját. Először is megkülönböztető jel: a sárga csillag. Aztán a rádióengedélyek megvonása: ne szedhessék a „zs-vitamint”, s ne terjeszthessék a rémhíreket. Becsukni, elvenni üzleteiket, műhelyeiket, eltiltani őket a szórakozóhelyekről, kiparancsolni a piacokról, aztán külön kocsit a villamoson, meghatározni, hogy mikor mehetnek az utcára, eltiltani az utazástól, megvonni tőlük az élelmiszerjegyeket, hiszen úgy is sok a pénzük, vásárolhatnak „feketén”, de mindjárt másnap meghatározni, hogy mennyi pénzük lehet... Nem tarthatnak keresztény cselédek, nem mehetnek keresztény orvoshoz, zsidó orvos nem kezelhet keresztény beteget, zsidó nem mehet cukrászdába, zsidónak nem lehet telefonja, zsidó az utcai fülkéből sem telefonálhat, zsidó nem adhat fel táviratot, zsidó nem írhat levelet, zsidó nem mehet strandra, zsidó nem fürödhet nyilvános fürdőben, zsidó nem lehet szellemi, csak fizikai munkás, zsidó nem lehet fizikai munkás sem, zsidónak nem lehet üzlete, csak műhelye, zsidónak nem lehet műhelye sem, zsidó ügyvédnek nem lehet nemzsidó ügyfele, zsidó ügyvéd egyáltalán nem folytathat gyakorlatot, zsidó csak 1 és 3 óra között vehet cigarettát, de 1 és 3 óra között zárva kell tartani a trafikokat...

Csodálatosan sok változat és csodálatosan sok lehetőség a mindennapi rendeletadagra!

Aztán szép lassan adagolni lehet a „szellemi” uszítást is. Jöjjön a mozikba a „Jud Süß”, a színházba az „Ártatlanok”, a sajtóba a „Harc”!

Majd a suttyogó propaganda: tegnap lelőttek egy angol bombázó repülőgépet, egy magyar, azaz magyarországi zsidó is ült benne, ő irányította Budapest fölé a repülőgépeket. Zsidó ünnepeken nem bombáznak az angolok: agyon kell verni a zsidókat! Tegnap zsidó ünnep volt,

mégis bombáztak: agyon kell verni a zsidókat! Egy zsidó nem sötétítette el az ablakát: így akart jelt adni a repülőknél. Ki kell a zsidókat telepíteni a legjobban bombázott részekre. Felírásokat a falakra: „Egy magyarért száz zsidót!”

Az internált zsidó újságírókat csakugyan ki is vitték Csepelre, s a legvadabb bombázásban ott kellett állniok a gyárudvaron.

Második tétel: a kellő előkészítés után most már valóban irtsd a zsidót!

Először is meg kell csinálni a gettókat, Pesten a csillagos házakat, s aztán kezdődhet a zsidólanítás, a deportálás, ki a német haláltáborokba. Persze, megint csak „alkotmányos” érvek alapján: a hadműveleti területekről el kell távolítani a megbízhatatlan elemeket...

A nyilasok mindig azt harsogták, hogy a „zsidóság idegen elem a magyar nemzettestben, a zsidóság minden porcikájában idegen a magyarságtól”. Hát soha jobban nem bizonyosodott be, mint ezekben a napokban, hogy mennyire asszimilálódtak a zsidók: pontosan úgy reagáltak a maguk külön végzetére, mint a magyarok a fenyegető nemzeti katasztrófára. Még ekkor is illúzióik voltak, s azt hitték, csoda történik.

Azt gondolták, hogy a rendeletek pontos betartásában szépen ki lehet egyezni, s ki lehet térni a „harc vagy pusztulás” kegyetlen dilemmája elől. Legnagyobb részük hát pontosan betartott minden rendeletet, arra, hogy elbújjon, és illegalitásba menjen, csak kicsiny hányaduk volt hajlandó, s odaállni a németellenes harc frontjára, még kevesebb. Ezen a téren is betartották az „arányszámot”...

Inkább ostromolták reménytelen reménységgel keresztlevelekért a keresztény egyházakat, semmint hamis iratokkal bújkálni mertek volna, s a módosabbak vagyonokat adtak egy-egy svéd vagy más menlevélért, de a föld alatt ő értük is dolgozó Magyar Frontnak még ekkor sem adtak pénzt. Főleg a polgári elemek pontosan úgy viselkedtek, mint később októberben az urak, akikhez hozzáasszimilálódtak: csak kitérni a harc elől, hátha meg lehet úgymen menekülni.

Azokban a hetekben, hónapokban vidéken voltam: egy kis felsőtiszai faluban. Jóindulatú nép lakik ott, még mutatónak se akadt nyilas. Egyik vasárnap hajnalban dobolták ki, hogy két órán belül minden zsidó álljon útrakészen: ötven kilós csomagot vihetnek magukkal. Két óra múlva kocsira rakták az egész csapatot, az ölbéli gyerekeket éppen úgy, mint a mozdulni alig tudó öregeket. Megszédült, puskás leventegyerekek kakaskodtak körülöttük és durva, pofozkodó, csúfszájú csendőrök. Sírtak a szerencsétlenek, mikor elindultak velük a szekerek, s a falusiak is könnyeztek. Aztán egész délelőtt hasonló, halálraszánt, szomorú menetek vonultak keresztül a falun: a környékbéli községekből is errefelé vitték el a zsidókat, a tokaji gettóba. A kegyetlen látvány mindenkit agyonnyomott.

De délután már semmi sem tarthatta vissza a falusiakat, hogy be ne csődüljenek az elhagyott zsidóházak udvarára, nézni az esküdtek leltározását, s acsarogni, hogy ki kapja meg használatba a vak lovat, ki vigye el a padlásról a kukoricát. Másnap pedig már az egész falu tele volt a hírrel, hogy a szomszéd község zsidó szatócsánál a kútban titkos rádióleadót találtak. Aztán a harmadik, negyedik, ötödik faluból jött ugyanolyan hír. Néhol a kútban, másutt a kemence kéményében, a kályhacsőben vagy éppen az árnyékszékben volt a titkos leadó. Az egész környék tele volt már titkos leadóállomásokkal, s a padló alól vagy a pócegdörből egyremásra ásták elő az arany- meg ezüstpénzekkel teli ládákat.

Megpróbáltam okosan beszélni az emberekkel, s megmagyarázni, hogy mindez ostoba propaganda, de ők, akik pár nappal előbb még könnyezve hallgatták az elhurcoltak sírását, már egészen furcsán néztek rám is. A közelben van Tiszaeszlár. Soha nem emlegették Solymosi Esztert és a vérvádat, de most egyszerre újra megelevenedett a szörnyű legenda, s

már esküdtek rá, hogy csakugyan a zsidók ölték meg „vallásos áldozatul” a szegény kis libapásztorlányt. A legsötétebb középkor hangulata ült az egész falun.

A Tokajba bejáró asszonyok hozták a hírt, hogy az ottani gettóból minden zsidót átvittek Nyíregyházára. Onnan meg jött a hír, hogy a nyomorult pajtákba összezsúfolt szerencsétlenek között dühöng az éhség, sorra halnak meg a kicsi gyerekek, s hogy az örökül rendelt csendőrök ütik-verik, kínozzák a halálraszánt áldozatokat. Szenvtelen hangon, mint valami érdekességet mondogatták el mindezt a hírhordozók, s a falusiak is ugyanígy hallgatták.

Úgy menekültem ide, mint aki biztos menhelyet lel, s már menekülni szerettem volna tovább: valami szörnyű járvány, szellemi pestis fekete leheletét éreztem. Nem haragudtam a parasztokra, elvégre nem ők tehetek róla, hogy agyonfertőzték őket - csak éppen megéreztem, hogy bárki is bűnös, kemény ítélet tétetik itt mindenkin... Mondom, nem haragudtam rájuk, nem is ítéltém el őket, s amikor nemsokára csendőri fedezettel elszállították a faluból a zsidó holmikat, hogy a teli vagonok mindent kiszállítsanak Németországba, a „magyar nép ajándékaiként”, és ők szidni kezdték a németet, keserű gúnnyal állapítottam meg:

- Lám, már ennek is örülni kell...

Néhány hét múlva Pestre utaztam. A hatvani állomáson egy deportáló-vonat állt. A telegyömöszölt marhavagonok apró ablakainak sűrű rácsához elkínzott, állati félelemmel teli arcok tapadtak. Néhol könyörgő kezek nyúltak ki, s kicsi gyerek sírt vízért. A vagon őrző csendőr cinkos röhögéssel nézett föl rájuk. S a főleg középosztályi utasok visszavigyorogtak. Majd beszélgetni kezdtek egymás között. Eddig egész úton zárkózott merevséggel ültek egymás mellett, de most, mintha közös öröm érte volna őket, megoldódott a nyelvük. Egyik erről, másik arról a gettóról mesélt szörnyűbbnél szörnyűbb dolgokat, helyeslően állapították meg, hogy „végre azt kapják a zsidók, amit érdemelnek”, s csak azt nehezményezték, hogy Pesten még mindig ott nyüzsög az a sok sárgacsillagos...

Pesten akkor húzott keresztül a háborús hisztéria első nagy hulláma. Szinte naponta ismétlődtek az éjjeli, nappali bombatámadások: most már teljes szörnyűségével itt volt a háború, amiben eddig a nemzet nagy többsége nem akart hinni. Menekülő karavánok ostromolták a pályaudvarokat, a fővárosban maradtak pedig a menekülés másféle formáit keresték. A „csak egy nap a világ” hangulata lett az uralkodó, telve voltak a szórakozóhelyek, a bárók, a kocsmák. Bármerre nézett az ember, mindenütt az elszabadult szenvedélyek és állatösztönök vad dúlását látta. Még a németbérenc kormányon belül is a legszadistább két örülté: Baky Lászlóé és Endre Lászlóé volt a döntő szó, úgyhogy Imrédy óvatosabb s hidegebb gyilkos fasizmusa szinte humanizmusnak látszott. A keresztény középosztály és lumpenproletárság legnagyobb része vitustáncot járt a zsidóellenes szörnyűségek körül. Az öntudatos munkásság tömegei ájultan, tehetetlenül várták a végzetet.

Már megindult a zsidóság összeköltöztetése. Jönnek a hírek a vidéki gettók szörnyűségeiről. A deportáló vonatok és a lengyelországi halálkamrák rémlátomásai kísértének. Félőrült anyák dagnak, mentenek gyerekeiket, saját életük árán is. Mások meg szabad prédául hagyják kicsinyeiket, hogy maguk menekülhessenek. Tisztességes asszonyok dobják oda magukat SS-tisztek, Gestapó-pribékek szeretőjéül, hogy mentsék az életüket. Vad hajsza folyik a bujkáló zsidók után, Baky László csendőrszázadaival van tele az egész város, valami készülő, nagy razzjáról s pogromról szállnak hisztérikus hírek. A költözködő zsidók holmijai fölött vad kótyavetye folyik: már az eddigi zsidóbarátok egyrésze is abban reménykedik, hogy az őrzésre átvett holmik gazdáai sose jönnek vissza... A „Jud Süß” egy-egy előadásáról kijövő közönség összeveri az utcán a zsidókat.

Az „egyetlen békés sziget Európában Magyarország” hazug illúziója szétfoslott, egyre közelebb lánghatárainkhoz a háború, s fönt százával dübörögnek a halálhozó repülőgépek. A német győzelem biztossága már távoli álom. S a magyar társadalom nagy többsége nem úgy ébred az álmokból, hogy megpróbál okosan szétnézni. Inkább beleveti magát a felszabadított gyűlölet, a megáradt erkölcsi mocsár csúf fertőjébe. Mert csalódott abban, amit eddig hitt, hát még jobban, még felelőtlenebbül akar hinni az új, harsogóbb hazugságoknak. A rikító, virító, ízléstelen és ostoba plakátözönnek a falakon és az uszító jelszavaknak. A bódult álom utáni „katzenjammert” nem keserű igazsággal, hanem még nehezebb, sűrűbb mámorral, mákonnyal próbálja gyógyítani. „Csak egy nap a világ...”

Akinek módja van rá, ki akarja venni a részét százezrek kálváriájának véres gyümölcséből. A nagy tömegnek csak a fölszabadított ösztönök kielégülésének torz gyönyöre jut. A kibombázott külvárosi nép alig kap az üres zsidó-lakásokból, mert „mindenki csak eddigi életkörülményének megfelelő” lakást igényelhet, de az üzletelő, háborús konjunktúrában meggazdagodott keresztény polgárság és a hivatalnok réteg mohón veti rá magát a régen irigyelt javakra. Most egyszerre minden volt antiszemita zsidó vagyont akar „rejtegetni”. Magasállású hivatalnokok, zsidó kartársait munkatáborba küldő ügyvédek, nyilasvezérek és papok „mentik” a zsidókat: óriási összegekért szereznek mentességet, keresztlevelet, mindent... Göringék megszerzik a Weiss Manfréd-művek összes részvényeit, és ennek fejében semleges külföldre segítik az egész „zsidóplutokrata” családot... Akinek van pénze, összeköttetése, a pusztá életét még most is mentheti - de a vidéki és pestkörnyéki szegényzsidóság százazrei már úton vannak a csehországi és lengyelországi gázkamrák felé, hogy szappant főzzenek belőlük... A zsidóktól elvett üzletekbe új tulajdonosok ülnek, s ha eddig esetleg nem is hitték, most hiszik, és üvöltve hirdetik, hogy a zsidók a háború okozói, s hogy a németeknek meg kell nyerniük ezt a háborút.

Igen, igen, a zsidók és Kállayék mindennek az okozói. A zsidók, hogy miért bujtogatták Kállayékat, s Kállayék meg az egész elzsidósodott arisztokrácia, hogy miért hallgattak a zsidókra. Most aztán bevetni minden erőt, totális gazdasági és katonai mozgósítást, hogy elúzhessük határainkról a „bolsevista rémet...” Ha bejönnek a „vörösök”, megnézik mindenkinek a tenyerét, akié nem kérges, azt tarkón lövik, a többit pedig viszik ki, Szibériába. Az egész magyarságot vissza akarják telepíteni Ázsiába!...

A „józanabbak” így érveltek: ha Kállayék nem taktikáznak, nem kerül ilyen közel határainkhoz a háború, nem vonulnak be a németek. De most már nincsen visszaút. Ha a németek elveszítik a háborút, visszajönnek a zsidók és kegyetlen bosszút állnak az egész magyarságon. Tehát csak egy út van a mi számunkra: „Győzelem vagy halál!”

S mindezek után következett a harmadik tétel: a fokozott mozgósítás, új és új csapategységek kidobása a frontra...

Az ország lakosságának elszédített része valami extátikus, vad haláltáncba szédült bele ezekben a hónapokban, összekapaszkodva a hazugsággal, hisztériával, felelőtlenséggel, állati gonoszsággal, gyávasággal, megalkuvással és erkölcstelenséggel. Olyan volt Budapest is ezekben az időkben, amilyen Ninive lehetett pusztulása előestéjén...

A németek már régen túl voltak ezen az extátikus örületen: hideg számítással csinálták, amit csináltak. A zsidók elleni rendelkezéseket ugyan ők parancsolták, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy filmet készítsenek a gettók borzalmairól, a csendőri brutalitásokról, és lepergessék Svájcban: íme, ilyen brutális eszközökkel irtják Magyarországon a zsidókat... A deportálást is rideg üzletiességgel kezelték: nem utolsó sorban érdekelte őket, mit nyerhetnek rajta. A Svábhegyi Gestapo-barlangban összegyűjtött mükincseket vagonszámra vitték ki Né-

metországba. A bútorokkal és egyéb holmikkal megtömött vonatok a „magyar nép ajándékát” vitték a „bombázásoktól sújtott német városoknak”. A deportálás költségeit is felszámították a magyar államnak - elvégre a magyarok nem kívánhatják, hogy ingyen szabadítsák meg őket a zsidóktól. Annakidején Szlovákiában is így csinálták: fős számították, hogy milyen hasznot hajthatnak nekik a kiszállított zsidók - de mert a szállítási költség s az élelmezés sokkal többet tett ki, hát a különbözetet a szlovák állam terhére írták... Nálunk szintén ilyenféle számadást csináltak. Persze, nem kellett pénzben megfizetni a különbözetet; jó volt nekik érte gabona, zsír, hús is, és törleszteni lehetett a zsidóktól elvett üzletek átadásával. Imrédy azért is mondott le hamarosan a gazdasági miniszterségről, mert neki nem tetszett ez a számadás...

Mindez persze a kulisszák mögött folyt, az alkudozás is és a fizetés is: a nép csak az „elvet”, az „eszmét” látta, s azt csúrdöngölözte körül vad hejehujával. Aki nem vett részt ebben a csúnya, halálos lakodalomban, alig-alig mert valamit tenni, valamit segíteni az üldözötteken.

„Forradalmi” cselekedetként kellett elkönyvelni egy-egy felmordulást, hogy „ez már mégis csak sok, amit ezekkel a zsidókkal csinálnak!”...

A Propaganda teljesen elvakította, és megvadította a nép egy részét. Mentségül szolgálhat, hogy a saját maga dolgában éppen ilyen vakon és esztelenül tette azt, ami halált és pusztulást hozott rá. Nem is csoda: huszonöt, száz vagy ezer éve nevelték, fegyelmezték úgy urai, hogy ne arra menjen, amerre az ő érdekei kívánják. S ha egyszer-egyszer mégis arra próbált fordulni, hát volt ostor, korbács, puska és szurony visszatéríteni a „helyes” útra.

*

A Magyar Front hangja volt az egyetlen tiszta és következetesen igaz útmutató ebben a gonosz, öngyilkos és rémületes kavargásban. Sajnos, kevesen hallották ezt a hangot, és még kevesebben követték. Egymásután jelentek meg ugyan a felvilágosító veszedelmeket megmutató, szabotázsra és németellenes harcra hívó röpcédulák - de ebben a helyzetben, amikor már teljesen a fegyvereké volt a szó, nem volt elégséges a „papírfegyverekkel” vívott harc. Bátor, halálraszánt harcosok kellettek volna - de ilyenek kevesen akadtak. Nem véletlenül. Aki benne él egy közösségben, bármennyire szembehelyezkedik is vele, nem bírja magát teljesen kivonni a hatása alól. Nehezen teremnek ott hősök, ahol a mesterségesen felszított közhangulat halálos vétket lát az igazi eszmében, s ahol az emberek többsége gyáván, közömbösen félrehúzódik. S az egyéni bátorság sem elegendő, ha nem emeli fel lobogóul a tömegek harcos elszántsága.

Ságvári Endre, a kommunista párt egyik legkiválóbb harcosa július 27-én hősi halált halt. Illegális találkozón rátörtek a Gestapo emberei: hármat lelőtt közülük, a negyediknek golyója az ő életét oltotta ki. Csodálatos hősiességgel halt meg: ha harcos, nagy tömegmozgalom állt volna mögötte, példája talán jeladás lett volna a felkelésre - így csak mártírja lehetett az ügynek.

Mindenesetre nyár közepére - részben a nagy tömegben szórt németellenes röpiratok, a Magyar Front munkája eredményeként is - nagyot fordult a közhangulat. A tavaszi hónapok vad és vak beleszedülése a bűnökbe és hazugságokba egyre jobban feloldódott. Valahogy olyan volt ez, mintha múlni kezdett volna a március 19-én adott német-nyilas „injekció” hatása. Újra a Kállay-éra alatti „defetista” hangulat éledezett, megint egyre többekben kezdett ingadozni a német győzelembe vetett hit, a zsidók deportálását megszüntették, s az ittmaradtak egy kicsit újra biztonságosabban érezhették magukat. A „Magyar Front” mellett a legkülönbözőbb földalatti „szabad magyar” csoportok alakultak, főleg a polgárság és a fiatal értelmiség köreiben - sokszor egészen vegyes, bizonytalan, kalandor elemekkel keveredve -, és egyre-másra jelentek meg a németellenes röpiratok, a sokszorosított újságok.

Persze ebben a nagy változásban a hadihelyzet alakulása volt a döntő. Hiába hirdette a náci-propaganda hosszú időn keresztül, hogy nyugaton, az Atlanti-falnál véresen összeomlik majd az angolszászok minden partraszállási kísérlete: a szövetségesek nem illették meg a „bevehetetlen” nyugati erődítmények körüli nagy hirveréssel, hanem partraszálltak. Voltak természetesen, akik még ebben is német „cselt” láttak: így akarják becsalogatni az ellenséget, hogy aztán tönkrezúzzák. Hitték is sokan, de amikor már Franciaország jórészébe sikerült „becsalogatni” a szövetséges haderőket, egyre többen gondolkodóba estek, hogy ez a taktika talán mégsem egészen helyes...

Azután a keleti fronton is megindult a nagy offenzíva: a Vörös Hadsereg Romániában szétzúzta az ottani frontot, Románia kiugrott a háborúból, sőt átállt a szövetségesek oldalára, majd Bulgária tette ugyanezt, s Finnország is fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett.

Románia kiugrása merőben új helyzetet teremtett Magyarországon és elsősorban az uralkodó reakció részére.

Már előbb is, elsősorban a nyugati partraszállás hatására, megindult a legfelsőbb kormányzati és katonai körökben bizonyos átorientálódási folyamat. Különböző utakon újra diplomáciai tapogatózások kezdődtek külföldön, s ezzel egyidejűleg itt bent is érintkezést kerestek a kormányzó körének egyes emberei a különböző németellenes csoportosulásokkal, mindenekelőtt a Magyar Fronttal. Ifjabb Horthy Miklós, a kormányzó fia volt ezeknek a bizonytalan, tétova kísérletezéseknek egyik fő mozgatója s még néhány ember a kormányzó legszűkebb környezetéből és a hadseregből.

Megbeszélések, tanácskozások folytak állandóan, hol ezzel, hol azzal - de mindig inkább csak „tájékozódás” jelleggel. Ez a meghatározás, hogy „tájékozódás”, tulajdonképpen valami nagy-tétovaságot, bizonytalanságot takart. Az uralkodó reakció egyes körei érezték, látták, hogy menthetetlenül keresztülgázol rajtuk a történelem vasszekere, ha nem csinálnak valamit. „Valamit tenni kellene...” - ez volt minden bizonytalan „tájékozódási” kísérlet kiindulópontja, de egyben végpontja is. Valamit tenni... de mit, hogyan és kivel?

Az, hogy magasrangú vezérkari tisztek, a kormányzó fia, szárnysegéde, néhány bizalmasa összevissza tárgyalgattak mindenkivel, a Magyar Front embereivel éppen úgy, mint a „Magyar Hazafiak Szövetségének” vezetőivel, vagy az egészen bizonytalan létű csoportosulásokkal is, s hogy hol Jugoszláviával, hol a Szovjetunióval próbáltak nem is fél-, hanem negyed- vagy ötöd hivatalos érintkezést felvenni, világos jele volt a tétova kapkodásnak.

Csak egyet tudtak teljes biztonsággal: mindent úgy kell csinálni, hogy megmaradhassanak a hatalomban. Még mindig nem a nemzet egyetemes érdekét nézték, hanem a maguk sorsát, s ehhez mérték mindent.

Kiugrani a háborúból? Igen, ez lenne a legjobb - de hogyan? A németek itt vannak, nem biztos, hogy a hadsereget szembe lehet velük fordítani, más erő meg nincs. Azaz még itt lenne a munkásság. A Magyar Front azt ígéri, hogy komoly munkástömegeket tud felfegyverezni, dehát... ki biztosít arról, hogy nem fordulnak ellenünk is a fegyveresek? És a Szovjetunió... Még ha angol vagy amerikai csapatok lennének a határainkon! És hátha a németek mégse veszítik el a háborút... - tették hozzá magukban halkán, mert ez az illúzió még mindig nem veszett ki belőlük egészen: a régi szerelem emléke visszajárt kísérteni. - Vagy hátha kibékülnek az angolok és a németek és...

Az angolok, az amerikaiak: azokat várták szívremegve... csak addig, addig ki lehetne húzni valahogyan az időt! Csak ne a szovjet csapatok jöjjenek!

Halk kísérletként mindenestre elkezdtek a régi Kállay-féle utat: a Sztójay-kormány helyére a Lakatos-kormányt állították - a zöld színt próbálták átmázolni legalább szürkére...

Románia kiugrása bombaként robbant bele ebbe a tétova topogásba.

A Vörös Hadsereg egyszerre belül került a Kárpátokon. Elveszett megint egy illúzió: hogy a Kárpátvonalon meg lehet állítani a Szovjet hadait. A szélsőjobboldal hörgött a gyönyörűségtől: na most már végre tiszta az erdélyi kérdés! Románia elárulta Németországot: egész Erdély a miénk! Le kell rohanni a Kárpátokig, mielőtt belül kerül a Vörös Hadsereg! Horthyék józanabbul látták a kérdést. Tudták, hogy az a lerohanás nem is olyan egyszerű, s a jövőre gondolva, nem akartak még egy „visszacsatolást”, még olyan hadparancs formájában sem, hogy „előre az ezeréves határokra!” De ez a józanság megint csak nem cselekedetben nyilvánult meg, hanem további tétovázásban. Se azt nem csinálták, amit a szélsőjobboldali „nemzeti közvélemény” s a németek hadvezetősége követelt, se azt, amit a nemzet igaz érdeke követelt volna: Románia után az azonnali kiugrást.

Helyesebben - nem tagadva meg önmagukat - mind a kettőt csinálták, de csak egy picikét. Mint aki szeretné, de nem mer... Hosszú habozás után mégis megindultak a magyar csapatok Dél-Erdélybe, de azzal a magyarázattal, hogy ez nem hódítás akar lenni, hanem határaink előterének biztosítása. Ugyanakkor tovább folytatták a Szovjetunió felé történő negyedhivatalos tapogatózást, egybekapcsolva a hazug szovjetellenes propaganda fokozásával...

Románia kiugrásának napján a Magyar Front a következő javaslatot juttatta el a testőrségi főparancsnok révén Horthy kormányzóhoz:

„Azonnal átállni a szövetségesek oldalára. A Vörös Hadsereggel katonailag együttműködve kiverni vagy lefegyverezni a nálunk állomásozó vagy Romániából ide menekülő német haderőt.

E feladat szükséges és elodázhatatlan voltáról bizonyára felesleges vitázni. Hasonlóképpen szükségtelen belemenni a helyzet katonai és politikai elemzésébe. Nyilvánvaló, hogy a németekkel való minden további katonai együttműködés, vagy a várakozás is lehetetlenné vált.

A kérdés, amelyben haladéktalanul dönteni kell, a következő: együttműködhet-e a magyar uralkodó osztály a Szovjetunióval, melyet német érdekből és oktalan gyűlölettel megtámadott? Együttműködhet-e a magyar néppel, amelyet Európa legrégibb ellenforradalmi terrorja sújtott?

A Szovjetunió magatartása világos. A Romániának nyújtott szovjet feltételek ismét döntően bebizonyították, hogy nem akar területi hódítást, nem változtatja meg erőszakkal más országok társadalmi rendszerét, és hajlandó együttműködni és támogatni kapitalista kormányokat is, ha demokratikus berendezésükkel és fasisztaellenes, elszánt katonai fellépésükkel bebizonyították békés szándékukat a Szovjetunióval és saját népükkel szemben. Ha a reakciós román és bulgár uralkodó osztály vezetői át tudtak állni, akkor Magyarország vezetői is megtalálhatják a Szovjetunióval való együttműködés módját. Még akkor is, ha ez bizonyos előjogokról való lemondással jár is. Habozásuk már idáig is Erdély feláldozását jelentette. További várakozásuk elsősorban saját pusztulásukat és azon túl az ország szörnyű megpróbáltatásait vonná maga után.

A magyar munkásosztály állásfoglalása nem kevésbé világos. A magyar nép előtt egyre nyilvánvalóbbá válik a szövetségesekhez való átállás sürgető szüksége. De gúzsba kötve, nyakán a németekkel és a 25 éves ellenforradalmi reakcióval, idáig csak passzív ellenállással, szabotázzsal, elszigetelt akciókkal tudott védekezni. Mindez azonban reménytelenül kevés a hazánk sorsát eldöntő történelmi pillanatban. A helyzet kulcsa ma még az uralkodóosztály, elsősorban a katonai vezetők kezében van.

A munkásosztály tehát a saját és az egész ország érdekét követi, amikor együtt akar harcolni az ország vezetőivel, a hatalom birtokosaival, a németek ellen. A munkásosztály reméli, hogy az uralkodó osztály is hamarosan felismeri életérdekét és részt fog venni a harcban. A megegyezés csak a közös érdekek figyelembevételével, a legteljesebb őszinteség jegyében lehetséges. Éppen ezért a németekkel való azonnali szakításon túlmenően, vázoljuk további célkitűzéseinket is. A munkásságnak a jelenlegi uralkodó osztályhoz való viszonyát elsősorban nem az elmúlt 25 év rossz tapasztalatai fogják megszabni, hanem, hogy egymás mellett vagy egymás ellen kell-e megívni a fasiszmus elleni harcot.

A magyar népnek, elsősorban a magyar munkásosztálynak eltökélt szándéka, hogy a fasiszta terror legyőzésével, a 25 éves ellenforradalmi kormányzat után, nálunk is - mint egész Európában - megteremtse a demokráciát. Csak ez a biztosíték a fasiszmus újjászületése és a háborús kalandor politika ellen.

A fent elmondottak alapján tehát világos, hogy mind a Szovjetunióval, mind a munkásosztállyal való együttműködés lehetséges. Sőt, csak ez lehetséges. Ha azonban a magyar uralkodó osztály úgy kívánná, hogy a szegedi rendszerből ne csak Európa legelső, hanem legutolsó ellenforradalmi irányzata váljon, hogy ne csak a fasiszmus öse, hanem utóda is legyen, akkor minden együttműködés lehetetlen. Akkor a bevonuló Vörös Hadsereg és a magyar nép csak ugyanolyan ellenséget láthatna a hatalmon levőkben, mint a német háborús bűnösökben.

A németek kiverése és az ország demokratikus átalakítása elodázhatatlanul napirendre kerül országunkban. A Szovjetunió és szövetségesei, belülről a magyar munkásság, parasztság és a nemzet érdekeit szíven viselő polgárság el fogja végezni ezt a feladatot. A magyar uralkodó osztálytól függ, hogy ez könnyebben vagy nehezebben, saját részvételével vagy pusztulásával fog-e lezajlani.

Az idő sürget. Nem elégedhetünk meg álláspontunk elvi rögzítésével, sem elhúzódó tárgyalásokkal. Tehát néhány konkrét javaslatot teszünk:

Nem kötjük semmiféle feltételhez a német megszállók elleni harcban való legaktívabb részvételt. Ha az ország vezetői vállalják a harcot, akkor előzetes megállapodás és szervezeti kapcsolatok nélkül is számíthatnak teljes támogatásunkra. A harc sikere érdekében azonban fontosnak tartjuk az ország vezetőivel politikai kapcsolatok kiépítését. A siker legfőbb belső feltételét az ellenállás széles népi alapokra való helyezésében látjuk. Ennek a hiánya buktatta meg a németországi Hitler-ellenes puccsot, és ennek segítségével vívták ki a franciák Párizs és többi nagyvárosuk felszabadítását. Aktivizáljuk tehát a nyílt küzdelmekről 25 év alatt elszokott magyar munkásságot és parasztságot a következő intézkedésekkel:

1. Alakítsunk demokratikus kormányt a munkásság és parasztság igazi képviselőinek bevonásával.
2. Azonnal szüntessük be a német és magyar Gestapo működését.
3. Bocsássuk szabadon a munkásmozgalom, általában a németellenes harc letartóztatottjait.
4. Az államhatalom ne akadályozza a tömegek demokratikus, németellenes mozgósítását célzó szervezési és agitációs tevékenységét.
5. A párizsi tapasztalatok alapján fegyverezzük fel a magyar munkásságot.
6. A siker legfőbb feltétele a Vörös Hadsereggel való katonai együttműködés.

A kormány demokratikus átalakítása nemcsak a nép harckészségét, hanem a Szovjetunió bizalmát is fokozná, s a katonai együttműködés révén elérhetnénk, hogy a Szovjetunió ellenségéből függetlenségünk legfőbb biztosítója legyen”.

E komoly és felelősségteljes hangú javaslatétel mögött már nemcsak egy propagandahivatal-szerű szervezet, hanem valóságos erő is állott. A Magyar Front, mindenekelőtt a kommunista párt, ezekben a hetekben kezdett kilépni szűk kereteiből, s már lehetősége adódott, hogy jelentős munkástömegeket tudjon megmozdítani. A németellenes és háborúellenes hangulat hirtelen országszerte terjedt, s különösen terjedt a budapesti munkásság körében. A szakszervezetekben újra pezsgett az élet, a munkásság kezdett nekibátorodni, az egyre pusztítóbb bombatámadások, amelyek gyárait érték, elkeserítették, nagyobb szabású szabotázsakciók, rombolások, gyújtogatások történtek - a csepeli magnéziumgyár munkásai például egyik éjjel, légiriadó alatt felgyújtották a gyár egész magnéziumkészletét. A harci készség érett. A szervezett munkásság egy részét tehát mindenképpen fel lehetett volna fegyverezni. S a hadsereg átállásával együtt a kormány demokratikus átalakítása még szélesebb tömegeket mozgatót volna meg országszerte.

Mégis, Horthy válasza ez volt a javaslatra: nem!

A német és magyar haderők erőlködése hiábavaló volt: a Vörös Hadsereg betört a Székelyföldre, a németektől elhajszolt magyar lakosság tízezres tömegei áradtak az anyaország felé: vonaton, szekéren, gyalog; a sajtó és a rádió egyik szavában „helytállásra”, ottmaradásra buzdított, a másikban pedig a „bolsevista rémtettek” ocsmány meséivel a menekülés örületét szuggérálta. A szeptember tizediki kormányzótanács elhatározta a háborúból való kiválást, a másnapi minisztertanács leszavazta: a bomlott idegek, a 25 év alatt felgyűlt bűnök, a kerge tétováság, kapkodás, a hatalomhoz való görcsös ragaszkodás s a felelősségtől, a döntéstől való irtózás vad vitustánca volt ez már...

Egymásután s egymástól függetlenül két küldöttség is ment az oroszokhoz, de minden hivatalos megbízatás nélkül: inkább magánkezdeményezés volt mind a kettő, némi kalandor ízzel vegyítve. S kint persze így is fogadták őket. A kormányzó köre tudott is róla, meg nem is, akart is tudni róla, meg nem is: úgy csinált, mint az a kártyás, aki fél- vagy negyedszemét, csak egy picike oldalpillantását meri megreszkírozni, hogy „meggusztálja”, milyen lapot kapott a parti végére.

Már egész Budapest a készülő különbékéről, helyesebben a fegyverszünetről beszél, még a verebek is ezt csiripelik, s még mindig nincs döntés. A „kiugrásra” hajló politikai és katonai tényezők egyre tárgyalnak, mérlegelik a helyzetet - de ez minden nappal rosszabb lesz. A legkedvezőbb pillanat, a romániai front összeomlásának nagy lehetősége elmúlt: a németek a fejbeverés kábulatából kezdenek magukhoz térni. A magyar tervezetésekről természetesen mindent tudnak, s mert külpolitikailag és hadászatiilag is végzetes lenne számukra Magyarország kiválása a háborúból, megtesznek minden lehető ellenintézkedést. A magyarországi német haderő zöme felvonul a Dunántúlra, Budapestet SS páncéloshadosztályok veszik körül. Szinte az egész magyar haderő kint van, kint harcol a fronton. Budapesten talán mindössze negyvenezer főnyi magyar katonaság van, az is páncélosok, nehéz fegyverek nélkül, majdnem békebeli felszereléssel. A németek viszont már magyar „ötödik hadosztályukat” is mozgósítják: kezdik felfegyverezni a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség leplezett nyilas alakulatait, a budapestkörnyéki falvak volksbundistáit, s javában készültek, hogy kijátsszák az utolsó „nagy” kártyát: Szálasit, mindenre kész rablólégióival együtt.

Minderről meg természetesen Horthyék tudnak, s ahelyett, hogy késedelem nélkül cselekednének, még inkább viszolyognak a döntéstől. Bonczos belügyminiszter ugyan feloszlatja a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségét, de - a régi idők hagyományaként - ugyanakkor balra is üt: bezáratja a Vasasok székházát, mely az egyre erősödő munkásmozgólódás központja.

A naponta folyó tárgyalások hát napról-napra rosszabbnak mutatják a „sima” kiugrás lehetőségét: múlnak a jó órák, a hasznos percek, s az állandó, még mindig „tájékozódó” tanácskozásokon kívül szinte semmi nem történik. A kormányzó ugyan fogadja a Magyar Front vezetői közül a polgári politikusokat, de ez a tárgyalás is még mindig inkább csak informatív jellegű, s nem hoz olyan politikai kibontakozást, amit a Magyar Front pár héttel előbbi javaslata indítványozott, s ami legfőbb biztosítéka lehetne a hangulatilag már jórészt háborúellenes közvélemény megerősítésének és a tömegek megmozdításának. Úgy titokban, szép csendben a politikai foglyok és internáltak közül is kiengednek néhányat, főleg polgári politikusokat, de a munkásmozgalom s függetlenségi mozgalom legjobb harcosai még mindig börtönökben, internálótáborokban sínylődnek, sőt nemcsak a német, de a magyar Gestapo is tovább dolgozik. A munkásság felfegyverzését ugyan ígérik a katonai vezetők, helyesebben: „kilátásba helyeznek” bizonyos mennyiségű fegyvert és lőszert, de amikor arról van szó, hogy „most már aztán lássuk is a fegyvert”, visszatáncolnak. Még mindig jobban félnek a becsületes együttműködésre kész munkásságtól, mint a németektől és az országvesztéstől... Nem tagadják meg igazi lényüket.

A Magyar Front vezetői, elsősorban a kommunisták, új és új javaslatokat terjesztenek elő. Budapesten amennyire lehetséges, nagyobb katonai erőt kell összevonni. Ha a katonaság egymaga tudja, és meri vállalni, hogy ellenálljon a német visszavágásnak, ám tegye egyedül. De ha a harcba állítható erő nem látszik elegendőnek, ismét és ismét felajánlják: a munkásság hajlandó segíteni. Csak kapjon fegyvert. A szakszervezeti vezetők egy részével már kész a megegyezés: komoly tömegeket lehet mozgósítani, s máris mindenfelé szerveződnek a partizánegységek. A katonai és politikai előkészítés után proklamálni kell a fegyverszünetet. A fronton lévő katonaságot fel kell szólítani, hogy álljon a Vörös Hadsereghez, és forduljon Budapest felé. A németek valószínűleg ostromolni kezdik a fővárost, de addig mindenesetre lehet tartani Budapestet, amíg a felbomlott fronttól idáig érnek a magyar és a szovjet csapatok...

Horthyék azonban még akkor sem merték vállalni ezt a kalandot. Féltették Budapestet, az ő Budapestjüket... Pedig, ha - annyi elszalasztott jó óra után - legalább ekkor megtörténik az ország kiválása a háborúból, a mi Budapestünk nem lenne ilyen szörnyű romhalma, országunk nem lett volna végigdúlt csatatér s a nemzet több becsülettel állhatna a történelem ítélete elé.

Október hatodikán egy óbudai partizán-csoport felrobbantja Gömbös Gyula szobrát. Sokan azt hiszik, ez már nemcsak tiltakozás és figyelmeztetés, hanem jeladás is: nagy az izgalom az egész városban, s a hetek óta halmozódó, sűrűsödő feszültség valami nagy kirobbanást vár. Egymást kergetik a legvadabb rémhírek. Hogy kint Ankarában, vagy Stockholmban, vagy Moszkvában már folynak a hivatalos fegyverszüneti tárgyalások. Aztán már alá is írták a megállapodást. Hogy Rommel Budapestre jön, s huszonöt friss német páncélos hadosztály jön vele: pár hét alatt felszabadítják egész Erdélyt, mert bevetik a csodafegyvert, a fagyasztó bombát. Közben már Szegednél vannak az orosz csapatok... A lapok tele vannak a legszörnyűbb „bolsevista rémtettek” színesebb-nél-színesebb leírásaival. Milotay az Új Magyarországon „inkább becsületes katonahalált, mint gyáva megadást” ajánl a nemzetnek. A fölösztatott Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség még nyíltabban szervezkedik, és még kihívóbb propagandával dolgozik, mint felosztatása előtt. Harcra uszító, a legvéresebb demagógiával telesűrített, kormányzót gyalázó röpiratait német repülőgépek szórják a városra.

Egy októberre emlékszem még, amikor ugyanilyen ítéletes, szinte elbírhatatlan feszültséggel teli napok jártak: 1938 októbere volt. Akkor is augusztusnak képzelte magát október, s a forró őszi napok a fenyegető történelmi vihar fülledt izalmától voltak terhesek. A müncheni döntés

előtt voltunk, s az akkor még ismeretlen háború rémületes sejtelve nehéz, fullasztó köddel kavargott a forró őszelőn. Minden este azzal a gyötrő, szűkülő érzéssel feküdtünk le, hogy reggelre talán már felszakadnak a zsilipek, és ránkzúdul a „bepalackozott” rengeteg szenvedés: repülőbomba, gázbomba, lángszórók tüze, tankok és ágyúk sokezre, az internálótáborok halálkamrái - a halál sokezer változata, ami elől úgyse lehet elbújni. Közben azonban egyre dédelgettük az illúziót, a reménységet, hogy az emberiség mégse rohanhat ilyen öngyilkos örületbe, hogy az utolsó pillanatban mégis győz a „józan ész”...

Azóta már megtanultuk, hogy a pusztítás, a szervezett halál útja lassúbb, ördögibb és kegyetlenebb, mint akkor hittük, de megtanultuk azt is, hogy a humanizmus, a „józan ész” győzelme, mind hamis illúzió, ha szervezett bitangok, „eszmei” alapon álló gonosztevők kezébe kerül a fegyver.

Az elmúlt esztendőök alatt rengeteg hazugság hullását, rengeteg csírázó bűn beérését s rengeteg hamis illúzió megcsúfolását láthatta mindenki 1938 októberétől ez októberig szinte minden nap kemény leckeadás volt - s mégis mennyien vannak még most is, akik a régi meséket mondják.

Október egyre forróbb napokkal tikkaszt - mintha a háború egyre közelebb kúszó tüzének forróságát éreznénk ebben a szinte már hisztériás idegességgel kavargó nagyvárosban. A csöndes, lehülő éjszakákon már hallani délkelet felől az ágyúzás tompa morajlását - de még mindig nem akarja elhinni szinte senki sem, hogy holnap vagy holnapután, vagy akármikor, idáig ér a mordulásait küldő vad vihar. A hitetlenek hite nem egy: az egyik tábor ilyen, a másik olyan fordulatot vagy talán inkább csodát vár. Főnt egyre jár, egyre köröz - reggel, délben, este, éjszaka - egy-egy német repülőgép, s szórja a rengeteg röpcédulát. Az utcákon, a tereken bokáig járunk papírban, nézzük a szinte háztetőket súrló gépet, s ökölbe szorul a kezünk: hát itt, Budapesten, amely állítólag még Magyarország fővárosa, a magyar kormány székhelye, lehet ez?! Miért nem szólalnak meg a légelhárító ütegek, miért nem lövik le ezt a vasszörnyeteget, amely most még csak papírt szór, de ha megfogadjuk azt, ami a papíron van, hát minden eddiginél pusztítóbb bombazápor hull majd ránk? „A Nemzeti Ellenállás Frontja”: mondja a röpiratok aláírása - pedig már leplezetlenül vicsorog minden sor mögül a hazaárulók halálfejes igazi képe. Bevallott hazaárulás minden betűje, s véreskező fenyegetés minden szava. „Ha kell, minden falut, minden tanyát lerombolunk a vad bolsevista hordák előtt. Megmérgezzük minden kutat, felégetünk mindent. Itt már csak egy választás van: győzelem vagy halál!” „Tudja meg az a fiatalember ott fent, a várban, aki Badogliónak képzei magát, és tudja meg az összes cinkosai, az arisztokraták, a zsidó-kommunisták mind, hogy eltiprunk minden megalkuvót, minden gyáva hazaárulót!” S e „hazafias” röpiratok alján ott a legszeméretlenebb hazaárulás bélyege: a bécsi náci propagandahivatal impresszuma - „hazafiaink” már nem is itthon, hanem odakint Németországban nyomatták ezeket az uszító förmedvényeket.

Már a vak is láthatja, hogy mi készül. A németek és a németbérenc „hazafiak” aligha pocsékolják fölőselegesen ezt a rengeteg papírost: nem tinta, nem nyomdafesték, nem is az üres szó, a propagandafecsegés, hanem a kiontott vér és halálhörgés az ő igazi lényegük. Suttogva terjed a hír, hogy Budapest városparancsnokát, Bakay altábornagyot „ismeretlen tettesek” elhurcolták, és meggyilkolták. A lapok azonban még mindig a „vörös szörnyettekről” regélnek. A Gestapo már nem elégszik meg egyszerű letartóztatásokkal és elhurcolásokkal, hanem orvgyilkosságokkal bővíti „munkaterületét”. Egyik nap híre járt, hogy végre mégis elkezdődtek a hivatalos fegyverszüneti tárgyalások: a magyar delegáció már kint van Moszkvában. Alig hisz már neki valaki is. Egyre több német tank mászkál kint az utcákon - tüntető felvonulásokat rendeznek. Íróbarátaim közül néhányan már nem bírják az idegőrlő, komisz feszültséget, a legellentétebb híresztelések, a pánik és a reménykedés vad

szélsőségeit: vidékre menekülnek. Sokan messiásváró hangulatba esnek: nem törődnek már azzal, hogy talán nekünk is tenni kellene valamit a felszabadulásunkért, hanem egész nap a rádiót lesik, a térképet bújják, s csak azt számítgatják, hogy mikorra érhet ide a Vörös Hadsereg? A nyilasok és a gyógyíthatatlan németbarátok valahogy nagyon csendesek - csak a röpcédulákat szórják egyre a gépek. A milliós város népének többsége pedig, belekábulva a hír- és propagandaforratagba s részben még mindig fel nem ébredve a régebbi kábulatból, szédülten áll, s már maga sem tudja, hogy mit várjon...

Végre október 15-én, vasárnap délben hirtelen megszakítja adását a rádió. Mindenki a szokott riasztást várja: „Légiveszély! Légiveszély! Bácska! Bácska! Légiveszély!” De egészen másképpen kezdi a kicsit remegő, bizonytalankodó hang: „Felolvassuk a kormányzó úr őfőméltósága szövegét a magyar nemzetnek.” S egy pillanatnyi szünet után már olvassa is a bemondó: „Amióta a nemzet akarata az ország élére állított, a magyar külpolitika legfontosabb célkitűzése volt a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak legalább részbeni megszüntetése a békés úton elérni kívánt revízió által...”

Éppen kint járok az utcán s a nyitott ablakokon keresztül úgy hallok minden szót, mintha otthon ülnék a lakásban, a rádió mellett. Az ünneplő, vasárnapozó tömegektől teli utca egyszerre olyan lesz, mint a falánk apróhalakkal teli tó, ha kenyérmorzsát szórnak a vízbe. Az előbbi nagy nyüzsgés már végtelen, megüledett nyugalomnak tetszik ahhoz az izgatott sürgés-forgáshoz és futkosáshoz képest, ami most kezdődik. A nyitott ablakok alatt, ahonnan - a földszintről vagy az emeletekről - leszóródik a rádió hangja, hirtelen tömegek verődnek össze, s halálos csendben, szinte rápisszegve a hátul ágaskodókra, a most érkező kíváncsiakra, ünnepélyesre simult arccal hallgatják a kormányzói szöveget:

...„Az újabb világkrízis beálltakor sem idegen területek megszerzésének vágya vezette Magyarországot, a csehszlovák köztársasággal szemben sem voltak támadó szándékai, és nem háború útján kívánta a tőle előzően elvesztett területek egy részét visszaszerezni...”

Nem bírok egyhelyben állni, érzem, tudom már, hogy mi történt, hogy mit mondanak a következő diplomatikusan megszerkesztett mondatok: a végét, az utolsó szót szeretném hallani. Azt, hogy „béke!” „Fegyverszünet!” S mintha ezzel előbb odaérnék az utolsó szóhoz, megyek, sietek tovább, hajt az izgalom, a történelmi pillanat mámora, gőze. Mindenütt szól a rádió, s a kiáltvány - mint meg-megszakadó fonál - végig kísér.

„Magyarország a szövetséges államok elleni háborúba a geográfiai helyzetünk következtében reánk nehezedő német nyomás folytán sodródott bele...”

Nem gondolok most arra, hogy ahány szó, annyi hazugság, annyi félremagyarázás, nem a huszonöt esztendő alatt elkövetett bűnök hegyét látom s nem tízezrek, százezrek gyötrelmes kálváriáját, nehéz kereszthordozását, nem a megváltó eszmék naponkénti megfeszítettését, hanem a rengeteg szenvedést, ami még előttünk áll, s amitől ezek a szavak talán megszabadítanak. Engem is, téged is, Budapest milliányi népét s ennek a sokat szenvedett, szegény országnak nagyobbik részét. Az élet az emlékezés és a feledés örök vitája. Vannak pillanatok, amikor - bármilyen nehéz is - meg kell parancsolni az agynak, a léleknek a feledést, amikor nem szabad hátrafelé nézni, amikor nem a múltak emléke, hanem a jelen és a jövő érdeke ítélkezik, s ez a pillanat éppen ilyen...

Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a német birodalom ezt a háborút elveszítette. A hazájuk sorsáért felelős kormányzatok le kell hogy vonják ennek következményeit, mert mint ezt a nagy államférfi, Bismark mondotta: „Egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán...”

Hangosan, harsogva szól Budapest utcáin, a rádió hullámai viszik szét és ahol magyarul tudnak, mindenütt megértik, amit eddig csak suttogva és egymás között mondhattunk el, s amivel a legzordabb időkben is melengettük magunkban a dermedező reménységet: a németek a háborút elveszítették!... Lengyelország letiprása, Dánia, Norvégia, Belgium és Hollandia lerohanása, Franciaország összeomlása, Jugoszlávia szétverése, a Szovjetunió megtámadása, Kiev eleste, a moszkvai csata, a németek a Kaukázusban, Sztálingrád... Mennyi széthulló illúzió, mennyi reményteljes várakozás összeomlása, s aztán mennyi töredező, de elfogyhatatlan bizalom véres, kegyetlen útján jutottunk idáig, hogy nyíltan, hangosan ki lehet mondani: a németek, a népek szabadságának, az igazi eszméknek és ártatlan millióknak az orvgyilkosai elveszítették a háborút! Nézem a sűrűsödő csoportokat, nézem az embereket, s most látom csak igazán, amit eddig is tudtam, és lépten-nyomon tapasztaltam, hogy az esztendőkön át űzött propaganda a lelki imperializmusnak, a hódításnak, a gyarmatosításnak milyen pokoli alaposágával és milyen eredményességével dolgozott. A figyelő arcok legtöbbször furcsa rettetet látok: mintha már azt is bűnnek éreznék, hogy meghallgatják ezeket a „defetista” szavakat: a németek elvesztették a háborút!...

„Szomorúan kell megállapítanom, hogy a német birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte. Már hosszabb idő óta a magyar haderőnek egyre újabb és újabb részeit kívánságom és akaratom ellenére az ország határain túl vetette harcba. Ez év márciusában pedig a német birodalom vezére éppen a magyar haderő visszahozására irányuló sürgetéseim folytán tárgyalásra hívott meg Kleesheimbe, s ott közölte velem, hogy Magyarországot német csapatok szállják meg...”

Miért kell még mindig a szövetségi hűségre hivatkozni, s miért kell szomorúan megállapítani, hogy megszegték a németek, mikor ez a szövetség sodort bennünket katasztrófába? De hagyjuk most a bírálatot, hessegessük el a felágaskodó dühöt! Halljuk az utolsó szót!

...,„A német megszállás védelme alatt a Gestapo az általa e téren másutt is követett módszerek alkalmazásával kezébe vette a zsidókérdésnek az emberiség követelményeivel ellenkező, ismert módon való intézését...”

Jaj, de diplomatikusan megszerkesztett mondat! Miért kell mindig a „zsidókérdés emberiség követelményeivel ellenkező megoldásának” nevezni a nácik és magyar cinkosaik példátlan tömeggyilkosságát? Őszinte és kemény szavakat akarunk hallani „szövetségesünkről” és önmagunkról egyaránt, hogy végre ezen a párás ködökkel borongó októberi napon szétszakadjon mindenki szeme elől a sokesztendő köd, s mindenki lássa a lábunk előtt tátongó szakadékot. Rettenjen vissza mindenki feneketlen mélységétől! Lám, még egyre járnak a villamosok! Még gondtalanul nyüzsög az utcákon sok-sok ember, s a nevető arcok sugárzása nem a történelmi esemény reményt élesztő fordulatának szól...

...,„Az ország területét visszavonulásaik alkalmával fosztogatások és rombolások színterévé tették...” „Megbízható értesüléseket kaptam arra nézve, hogy német politikai színezetű csapatok erőszakos felfordulás útján az általam időközben kinevezett törvényes magyar kormány megbuktatásával saját embereiket szándékoztak uralomra segíteni, miközben az ország területét a német birodalom utóvédharcainak színterévé kívánták tenni...” „Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetséggel szemben is, midőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, szabadságától, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy eddigi ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, és velük szemben minden ellenségeskedést megszüntetünk...” „A honvédség előljáróit megfelelően utasítottam, ezért a csapatok esküjükhöz híven egyidejűleg kibocsátott hadparancsom értelmében az általam kinevezett parancsnokoknak kötelesek engedelmessé válni. Minden becsületesen

gondolkodó magyar embert felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján.”

Az ember azt várná, hogy az emberekből a befejező szavak után - mint kinyitott szelepen a lefojtott gőz - süvítve és hatalmas hanggal vágódik ki a felszabadult kiáltás. De nem. Néhol ugyan hallatszik egy-egy bátortalan, lelkesedést imitáló kiáltás, hogy „éljen a kormányzó!”, „éljen a különbéke!” - de az ácsorgó csoportok továbbra is állnak, némán, mozdulatlanul. Nem is megindultság az, ami az arcokon tükröződik, hanem inkább valami tétova töprengés - mintha még most méricskélnek az elhangzott szavak értelmét és értékét. Mintha azok még nem értek volna el az agyukig, a szívükig. Az itt-ott mozduló izgalom inkább a nyugtalanságé, mint az örömé. Senki nem mozdul az ablakok alól, még várnak valamit!...

Aztán felolvassák a kormányzó hadparancsát:

„Honvédek! A hön szeretett hazánk szívében folyó pusztító harctól a küzdő erőket számbavéve, immár döntő, az országra nézve kedvező fordulatot nem várok. Ezért elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek. Mint a fegyveres hatalom legfőbb hadura, felszólítalak benneteket, hogy honvédeskütközkhöz híven, hűséggel és feltétlen engedelmisséggel teljesítsetek előljáró parancsnokaitok útján kiadott parancsaimat. További létünk attól függ, hogy a honvédség minden egyes tagja e súlyos helyzetben kötelességtudó és végsőig menő fegyelmezett magatartást tanúsítson.”

Szinte rohanva megyek végig a Nagykörúton: keresem az ujjongó tömegeket, a felszabadultan ünneplő, lelkesen tolongó ezreket. Hiszen ünnep van! Fegyverszünet! Béke! „Éljen a különbéke!” - kiáltom a szembejövők arcába, inkább dühös vicsorgással, mint a lelkesedés mámorával. Néhányan velem kiáltják, olyanféle arckifejezéssel, hogy „ki tudja, hátha csakugyan...” S ez a „ki tudja, hátha csakugyan...” hangulat az uralkodó: nagyon kevesen vannak, akik nyíltan, boldogan mernek ünnepelni. Ezekből azért hamarosan kis csoportok verődnek össze, szavalókórusok hangja száll - de a nagy többség, Budapest „igazi” népe tétova és bizonytalanlankodó.

A rádió már indulókat harsog. Szinte tragikomikus, hogy ugyanazokat a germán melódiájú, sőt kimondottan német katonaindulókat, mint máskor. Úgy látszik, nincs kéznél más... S ez most egyszerre nagy-nagy szimbólummá nő, árnyékát rávetve erre a napra, egész Budapestre, s talán az egész országra. Nincs kéznél más, nincs kéznél igazi magyar induló. Ki tudja, muzsikusaink talán nem is írtak még igazi magyar indulókat? Hiszen száz, kétszáz vagy ki tudja, hányszáz esztendőn keresztül, mindig a németek eszével gondolkoztunk - utóbb már a németek szívével éreztünk is... Lehetséges, hogy az iménti szavakat csak a fülek hallották, de a lelkek ezekre az indulókra rezonálnak igazán?

A csillagos házakból már kitódultak az utcára a bezárt zsidók, s a kapuk fölül kezdik leszedni a sárgacsillagos jelzéseket. Néhol a nem-zsidók is segítenek nekik, s a leszedett táblák körül kisebb örömnépek zajlanak. Amott viszont, egy német katonai hivatal előtt német őrszemek állnak, keményen és marconán, teljes hadifelszerelésben. Nyugodtan és mozdulatlanul, mintha semmiről nem tudnának, vagy mintha nagyon is biztosan tudnák, amit tudnak. Pár lépésre tőlük pedig magyar katonai őrség. Immár tűz és víz, s mégis milyen nyugodalmasan egymás mellett...

Néhányan körülfogják a magyar katonákat, s magyarázzák, hogy mi történt. Fegyverszünet. Béke. Izgalom csillan kicsi tatárszemükben, de nem mozdulnak. Egyre azt hajtogatják, hogy még nem kaptak semmiféle parancsot. Persze, a parancs, ami akár így szól, akár úgy, engedelmeskedni kell neki...

Főnt az égen megjelenik a jólismert német repülőgép, és szórja a röpcédulákat. S a légelhárító ütegek még mindig nem lövik. Legalább ezek a katonák kapnak le a fegyverüket, s lövöldözni kezdenek rá, bármilyen reménytelen is, hogy eltalálják. Dehát, persze, a parancs...

Újra megszólal a rádió, s elmondja ugyanazt, mint az imént. Egy szóval se többet, se kevesebbet, mint az imént. Pedig úgy kellene még valami... valami... Mi is kellene? Talán csakugyan parancs, felszólítás, mert ez a nép olyan elgyávult, olyan megfélemlített, hogy még azt se meri parancs nélkül tenni, amit szeretne. Majd újra harsognak indulók. Aztán megszakad az adás: légiveszélyt jeleznek lent a déli végeken. De most csak magyarul, németül nem. S ez a kicsike jel szinte többet mond, mint az előbbi kiáltvány. Végre valami jel! A nyüzsgés egyszerre nagyobb lesz az utcákon, s a felszabadulás hangjai is bátrabban harsognak. Öklök emelkednek a főnt keringő német repülőgép felé, és valahol kattogni kezd egy géppisztoly. Talán azok a katonák kezdtek el löni végre, parancs nélkül is?...

Úgy érzem, ha most megszólalna a rádió, s a többször elismételt, hivatalos nyilatkozaton túl valami mást is mondana: valami megmozdulásra szólító felhívást, ez fel tudná oldani a tétova, bizonytalankodó hangulatot. Dehát, úgylátszik, ezt a legújabb „játszmát” megint a nép bevonása nélkül játsszák uraink, nem hagyva számára mást, csak a találgatás és tanácsalanság kibicszerését...

A légiveszély megszűnt, újra szól a rádió, s megint elismétli a kormányzó kiáltványát, meg a hadparancsot. S újra harsognak az indulók. A német és magyar strázsák továbbra is a legnagyobb békekészen állóknak egymás mellett, mindenütt a városban. Csak a német katonai autók nagy nyüzsgése, rohangálása jelent valami változást. Hosszú sorban tankok és ágyúk dübörögnek végig a Nagykörúton. Ugyanaz a kép, mint március 19-én: a gomolygó tömeg majdnem közömbösen nézi ezt a nagy felvonulást, és sokan még integetnek is nekik. S nem akad senki, aki öklével arcába vágna a karlendítőknek, a zsebkendőlobogatóknak... Gyávaóság ez, vagy olyan elaljasodás, aminek a fekélyét csak tűzzel lehet kiirtani?

Egyre nagyobb tömegekben árad a nép az utcákon, s az a kezdeti kicsi lelkesedés, ami itt-ott mégis feltört a kormányzói kiáltvány nyomán, egészen belevész, belefut ebbe a nyüzsgő sokadalomba. Úgylátszik, ma is igazak Ady korbácsos, ciliciumos szavai: „Nekünk Mohács kell!...” Az arcokat figyelem, mintha valami rejtvényt akarnék megfejteni. Legtöbbjén inkább csalódottság látszik, mint öröm. Úgylátszik, ez a népség csak akkor tudna ujjongani, ha halálos ítéletét hallaná felolvasni!...

Újra légiveszélyt jelez a rádió, lent a déli körzetekben, de már németül is bemondja a jelzéseket... Aztán Vörös János vezérkari főnök nevében olvasnak fel egy parancsot, hogy a fegyverszünetet még nem írták alá, a honvédség tehát harcoljon tovább... Villamosra szállok, mintha abban reménykednék, hogy így rohanva, gyorsan törekedve hamarabb kiérek a rámrohant, szorongó bizonytalanságból. A villamoson egy civil a kormányzói kiáltványról mesél szomszédjának. Mellette áll egy csendőrtiszt, aki gorombán leinti, hogy: „ne terjesszen rémhíreket, mert azonnal átadja a rendőrnek”. A civil megrökönyödve próbálja magyarázni, hogy nem rémhír ez, hiszen a rádió is bemondta. A csendőrtiszt egyre fenyegetőbben felel. Beleszólok a vitába, és bizonyítgatom a civil igazát, de csak annyit érek el, hogy kettőnk között osztom meg a szinte már habzósájú dühöt. Igazolványt követel, és le akar bennünket szállítani. S az egész villamos hallgat, mint a sír. Mintha kettőnkön kívül tényleg senki sem hallott volna semmit a kormányzó kiáltványáról...

A következő órák, a rádió mellett, szinte megfullasztanak sűrített izgalmmal. Valójában semmi se történik, s ez az, ami komiszabb és fojtóbb a legkegyetlenebb eseményeknél is. Egyre harsognak az indulók, néha megszakad a csindaratta, s felolvassák a vezérkari főnök

„parancsát”. A kormányzó kiáltványáról már szó sem esik. Aztán kísérteties hang ismétli egyre: „Beregffy vezérezredes jöjjön azonnal Budapestre!” Ugyan ki lehet ez a Beregffy? Ki hívja és miért?

A barátommal, akinél vagyok, felkeressük a Magyar Front egyik emberét. Ő se tud semmit, csak azt, hogy a kormányzó fiát délelőtt a nyílt utcán lelőtték, aztán elhurcolták a Gestapo emberei. Nyilván puccsot készítettek elő a németek, és ezért hangzott el ilyen sebtiben a kormányzói kiáltvány. Mert a tervek szerint csak szerdán hozták volna nyilvánosságra.

Hogy most mi lesz? Hát majd meglátjuk, hogy a hadsereg... A hadseregen múlik minden, mert a munkásság nem kapott egy szál fegyvert sem.

Néha cseng a telefon. Valaki azt jelenti, hogy a Városmajorban felfegyverzett nyilasok gyülekeznek. Egy újabb híradás pedig ugyanezt mondja a Népligetről meg az Angolparkról.

- Ez előre látható volt - nyugtatjuk magunkat. - A németek nem engedik olyan egyszerűen hűtlenné lenni utolsó szövetségeseinket. Dehát majd a hadsereg!...

Reménykedő hangsúllyal mondjuk ezt az utolsó mondatot, nem is egyszer, hanem minél többször egymásután, s magyarázzuk egymásnak, hogy talán csak volt eszük Horthyéknek, és katonailag alaposan előkészítették ezt a lépést. Hiszen mindig arra hivatkoztak, hogy majd a hadsereg... S a hadparancs is arra hívta fel a honvédeket, hogy „teljesítsék előljáróik útján kiadott parancsaimat”. Szóval biztosan előkészítették a fordulatot!

Mondjuk, magyarázzuk - ám minél többször elmondjuk magunknak és egymásnak, annál üresebbnek érezzük az érvelést. Nem merjük szavakba foglalni, pedig ott szorong a négy szűk fal között, ott harsog az indulók hangjában s a kísértetiesen ismétlődő felhívásban, hogy „Beregffy vezérezredes azonnal jöjjön Budapestre!”, a nehéz ítélet: uraink 25 esztendő alatt még semmit sem csináltak úgy, hogy a nemzet javát szolgálta volna; hát éppen most tennének így?!...

Késő este van már, kint lehalkul az utca zaja, és sötétségbe borul a város. A rádió makacsul rezgeti a rezesbandák németesen kemény, darabos indulóit. Majd hirtelen megszakad a zene, és diadalmas hangsúllyal bejelenti a bemondó: „Felolvassuk Szálasi Ferenc hadparancsát a fegyveres nemzethez...”

A fölöttünk lévő lakásban, mintha megbolondultak volna: ugrálni, táncolni, dübörögni kezdenek, hogy majd leszakad a mennyezet. A készülékből pedig hullanak a bűnös ostobaság, a cinikus hazaárulás harsogó nagyképűségei. Fönt minden mondat után megújul a tombolás. Minél ostobább, minél hazugabb és minél gonoszabb egy-egy passzus, annál tombolóbb az ünneplő lelkesedés. Ugyan kik ünnepelnek odafönt? Mindegy. Sápadtan, csöndben ülünk a rádió körül, s még egymás tekintetét is kerüljük, nehogy előlről kelljen kezdenünk az okos magyarázkodást, hogy:

- Hát ez előrelátható volt...

A falak mintha eltűnnének mellőlünk, s az egész város itt lenne már, ebben a házban. Lent a néma, tehetetlen dühvel küszködök s fönt a mennyezetszagató bűnösök, becsapottak, ostobák. Van ebben a nagyvárosban most legalább másfélmillió ember. Ugyan hány lakásban és hányan ujjonganak, tombolnak fönt? Szinte már a vakolat is hull fölöttünk. Olyan ez, mintha bombák záporától döngne a föld, szökkenne a sár, és a tébolyult félelem paroxizmusa tombolna a falakon áthallatszó kurjongatásban, éljenzésben, kacagásban...

Csöndes, néptelen, sötét utcákon botorkálok hazafelé. A sarkon mindenféle harci felszereléssel ácsorgó német őrség. Iszonyú némaság mindenfelé. Lehet ugyan, hogy most se nagyobb a csönd, mint egyébkor, de én most a halált, a pusztulást érzem leselkedni az esti némaság mögött. S az élet biztatása lenne, ha szólának a haláltosztó puskák, kelepelnének a gépfegyverek, és dörögnének az ágyúk. Néha valahonnan délkelet felől - talán Kecskemét tájékáról - tompa morajlások halk neszt hozza a félve lábadozó őszeleti szél. S ha van valami biztató és reménytadó ebben a kegyetlen sejtelmektől terhes estében, hát ez az egyetlen...

Ám reggel felé mégis dörögni kezdenek az ágyúk. Gépfegyver is kelepel, puskák is ropognak itt-ott. Hát mégis történt valami? A telefon süket, a rádió még nem szól. A hajnal köde lebeg a levegőben, s innen a Rózsadomb tetejéről egyetlen tejfehér gomoly ágának látszik az egész város. Most a Vár irányából dübörögnek az ágyúlövések, majd amonnan, keleti irányból, s közben a páncélosok csörtetésének kilométerekre elhallatszó, csikorgató zaja vegyül a gépfegyverek kelepelésével. Kik lönek, és kiket lönek?

Korán reggel fölpackolom az egész családot. Pár szükséges ruhadarabot egy bőröndbe, s gyerünk. Pár napja még csak, hogy a szabadabb levegőjárás reményére feljöttem velük a vidéki bújdosásból - s most mehetünk újra...

Az emberek éppen úgy indulnak munkába, mint más reggeleken, mintha semmi sem történt volna. Sőt még méltatlankodnak, hogy nem járnak a villamosok, és a hidakon nem lehet átmenni. A szórványos ágyúdörgés és géppuska-ropogás alig zavarja őket - legalább is nem kelt bennük különösebb emóciókat. Mi lesz velük, ha nem érnek be a hivatalba, a gyárba? Ez szinte nagyobb izgalom, mint az, hogy valami nagy dolog történik körülöttünk. Valami nagy dolog történik, még akkor is, ha nem történik semmi. Még akkor is, ha igaz az, amit itt a fülem mellett mond valaki kedélyesen a fegyverzajra: „Táncoltatják a zsidókat...”

Nem hiszem, hogy itt a lezárt híd körül ácsorgó tömegeből bárki is többet tudna, mint én vagy a másik, vagy a harmadik, de már mind arról beszélnek az emberek, hogy „a zsidókat táncoltatják a németek...” Mert ugye, nagyobb dolgok nem is történhetnek ebben a világban?!

Ilja Ehrenburg felejthetetlen kis írására gondolok, a bécsi felkelésről. Azokra a döbbenetes képekre, ahogyan leírja, hogy míg a felfegyverzett munkások az utcasarkok, a hevenyészett torlaszok mögül utolsó töltnyeiket lötték Dollfuss pribékjeire, odább közömbös munkások százai, ezrei siettek a gyárakba, az üzemekbe, nehogy elkéssenek, nehogy levonjanak a bérükből egyetlen pfenniget is...

A hidat német katonák őrzik, de nemsokára magyar katonák is jönnek, tiszték, altiszték, közlegények, nyilaskeresztes karszalaggal a karjukon. Aztán rendőrök és csendőrök is jönnek, szintén nyilaskeresztes karszalaggal a karjukon. Aztán diákok is jönnek, puskával a vállukon és nyilaskeresztes karszalaggal a karjukon. Aztán telitömött teherautók jönnek, rajtuk lövöldöző, kurjongató leventelegények, proligyerekek, halálfejes sapka a fejükön és nyilaskeresztes karszalag a karjukon. Magasrangú magyar katonatisztek rohangálnak nyilaskeresztes-zászlós autókon. Közkatonák nagyobb egysége masírozik: mind nyilaskeresztes karszalaggal...

Katonák, rendőrök, csendőrök, leventék, diákok, zöldinges, egyenruhás munkások: mind nyilaskeresztes jelvényekkel. Ugyan kik lövöldözhetnek hát és kire? Megint az lenne, hogy a derék, öntudatos munkások egy csapata hullatja a vérét a közömbös vagy éppen ellenséges tízezrekért, százezrekért? Vagy csakugyan nem történik más, mint „a zsidókat táncoltatják?”

Az ágyúlövés és gépfegyverezés néha elhallgat, majd nemsokára újra kezdődik. Míg aztán dél felé teljesen megszűnik. Szabad már átmenni a hídon. A város élete megint olyan, mint volt, s mintha semmi nem történt volna - csak éppen sok a nyilas karszalag. Katonákon, rendőrökön, csendőrökön, villamoskalauzokon, sőt még postásokon is, és tömött teherautók rohangálnak

lövöldöző, kurjongató, zsidóvér-ivásra buzdító, énekeket ordító „halálfejes” suhancokkal. Már ott virít a falakon Szálasi hadparancsának plakátja, a rádió is ezt harsogja, s a munka folytatására szólít fel mindenkit.

Úgy látszik, elvégeztetett... Szálasi „hatalomátvétele” simán sikerült. Talán még simábban, mint akár ő vagy akár a németek gondolták. Budapest hát újra levizsgázott. Még tragikusabban, mint március 19-én.

Talán kint a frontokon a hadsereg?... Az ember már nem is meri végiggondolni a halk reménykedést, mert úgy érzi, csak újabb csalódást csalogatna vele ide...

Amott éppen egy csapat szerencsétlen zsidót hajszolnak fegyveres nyilasok, „halálfejes” suhancok. Halálrémült emberek, fiatalok és vánszorgó öregek, síró asszonyok, ijedt, siránkozó kisgyerekek, összebújva, s mind a csoport közepébe próbál furakodni, mert aki a szélén van, sűrűn kapja a rúgásokat és a puskatusos noszogatókat. Az emberek megállnak, megnézik őket, azután tovább mennek.

Állok a város forgatagában, feleségemmel és két kicsi gyermekemmel. Most aztán merre, hova, kihez? El lehet bújni ez elől a most még csak első kortyokat nyelő, részeg örület elől? Először a zsidók jönnek, azután mindenki, aki más sorsot akar ennek a szerencsétlen országnak, mint a gonoszság és butaság megszállottjai. Holnap vagy holnapután már talán én botorkálok ugyanígy közrefogva, a rúgások és ütések elől a csapat közepébe tülekedve, mellemre szorítva síró kisfiamat. S érdemes egyáltalán elbújni? A bújásban mindig van valami reménykedés: hogy egyszer majd megint érdemes lesz előjönni. De érdemes lesz-e itt élni azután, ami tegnap, október 15-én elindult gyávasággal, tehetetlenséggel, butasággal és ördögi kegyetlenséggel kikövezett útján?

Félek a légitámadástól, mert ahányszor le kell vonulni a pincébe, mindig kényszerképzet gyötör, hogy ránk omlik a ház, s ott fulladunk meg, iszonyú kínok között, belémarcangolva önnön húsunkba. Most mégis szinte fáj, úgy kívánom, hogy szólaljanak meg a szirénák, és jöjjön ide ezer repülőgép, s szórják, szórják a bombát, a tüzet, hadd pusztuljon, hadd égjen el minden gonosz fürtelem, ami még csak most készülődik kikelni. A hernyót is a petében kell elpusztítani! Nincs itt most logikus gondolkodás, hogy „több az ártatlan, mint a bűnös”, nincs történelmi gondolkodás, hogy „a nép nem tehet róla”, csak az önmagát is elpusztítani képes ember szégyene, dühe, elkeseredése van a készülő haramiarendszer ellen. Jöjjetek repülők, bombák, jöjj emésztő tüztenger! A csalódás, a kiábrándulás vigaszát se engedjétek megérni azoknak a tízezreknek, százezreknek, akik akár egy napra, hétre vagy hónapra is győzelemre engedték, vagy segítették ezt a sátáni bandát.

*

Október 15-én tulajdonképpen nem is a németek, nem Szálasiék csináltak puccsot, hanem Horthyék próbálták meg ugyanezt. Kicsit furcsán hangzik ez, pedig így történt. Talán első eset volt a történelemben, hogy egy uralkodó csoport csinált puccsot. Bár - az események megmutatták - nem is volt ez valami csoda. Horthyék uralkodása itt már csak látszat volt: a németek és a németbérencek voltak az igazi uralkodók. A nemzeti függetlenségnek és a szabadságnak az a kicsiny maradéka is - amit a kormányzó még mint megóvandó kincset emlegetett a kiáltványában - régen elveszett már. Elveszett, mert kevesek lelkében élt csak. A nemzet nagy részénél közömbösség, gyávaság, megalkuvás, szolgálai alázat vagy butaság és gonoszság plántálódott a helyébe.

Hogyan történhetett volna különben, hogy a hadsereg, a rendőrség, a csendőrség és minden fölesküdtöt szervezet túlnyomó nagy része egyszerűen fütyült az esküjére, s cserben hagyta azt, akire esküt tett? Mindegy, hogy gyávaságból, nem mervén ellentmondani az új parancso-

lónak, vagy azért, mert csakugyan Szálasinak hitt, és már előbb is csak muszájból, helyesebben gyávaságból engedett a parancsoknak. Tény az, hogy csúnyábban alig bukott még el rendszer, mint Horthyéé. Nemcsak a hadsereg nem követte a „legfőbb Hadúr” szavát, de a rendszer külön támaszaiul szervezett nyílt, félig vagy egészen titkos egyesületek sem álltak oda vezérük mellé. Sem a Vitézi Szék vitézei, sem a Turáni Vadászok vadászhadai, sem az Etelközi Szövetség „magyarjai”, sem a... Különben minek soroljak fel itt még vagy tíz katonai alapon megszervezett „kormányzóhű” társaságot? Úgy látszik, csakugyan igaz, hogy a történelem előbb-utóbb igazságot szolgáltat. Egy rendszer, amely nem a saját erejéből, hanem más hátán kapaszkodik fel a hatalomba, amelynek nincsenek hősei, sőt mártírjai, csak utólag, hivatalból kinevezett „vitézei”, csúfosan belebukik az első komoly erőpróbaiba.

Ez történt a Horthy-rezsimmel is. 1919-ben nem harccal szerezte meg a hatalmat, s amikor harcolni kellett volna a megtartásáért, gyáva volt hozzá. Csinált ugyan valami bágyadt kísérletet erre, de minden belső határozottság nélkül, szinte inkább csak alibiként vagy a veszett fejsze nyelének a megmentéseként, semmint komoly elszántsággal. Nem is csoda, ha alig követte valaki a kormányzó felhívását, hiszen azok se igen hittek a döntés sikerében, akik előkészítették.

S valójában nem is felhívás, nem is kiáltvány volt ez a „kiáltvány”, hanem eléggé óvatos hangú közlés: nem a nemzet egyetlen helyes útjának a megkiáltása, hanem egy megoldhatatlan dilemmába jutott vezetőség ijedt rángása sugárzott elégikus hangú mondataiból. Az, hogy a tervszerűen előkészített „második német megszállás” elleni puccsként, reménytelen kísérletül, előbb mondatott el, mint amikorra szánták, még jobban, még élesebben megmutatta az elhangzott szavak mögött gomolygó egész kilátástalan csődtömeget...

Hosszú heteken keresztül készítgették elő a döntést, de befelé azzal a reménységgel, hogy talán mégis el lehet majd kerülni, főleg a vele járó harcot és kockázatot. Ezért nem adtak fegyvert a munkásság kezébe, ezért akarták az egész ügyet csak úgy maguk között elintézni. Valójában nem is ők döntöttek. Szinte csodálatos, hogy az utolsó pillanatban volt bátorságuk berontani a rádió palotájába, s beolvastatni a kormányzó kiáltványt. Arra pedig már nem futotta ebből a reménytelenség szülte bátorságból, hogy utána felrobbantsák a stúdiót - bár nyilván sejtették, hogy pár óra múlva Szálaszi hadparancsa hangzik el ugyanonnan.

Horthyék október 15-én valósággal kizökkentek történelemszabta szerepükből - a rövid közjáték után az volt az igazi, természetük szerinti folytatás, hogy a kormányzó, testőrei elhullása után, német védelem alá helyezte magát, és aláírta az eléje tett lemondó okmányt. Nem „Horthy úr”, hanem néhány órai rádió-ócsárlás után „Horthy volt kormányzó”-vá visszatisztességesített legfőbb Hadúr és egykori fővezér szimbolizálta igazán az október 15-én csúfosan elbukott ellenforradalmi rendszert.

Ekkor már nyilván a hadsereg nagyobbik része látta reménytelennek a háborút, s az állami bürokrácia is jórészt így érzett, mégis, nagyon kevesen akadtak, akik nem tették le Szálasira az esküt. Nagyon-nagyon kapóra jött a nyilasok alkotmányosdi játéka, a kormányzó lemondása, a „jogfolytonosság” megfoltozása: pallót kaptak a talpuk alá, hogy szépen átlépdelhessenek a keskeny szakadékon, amit a szolgabecsület valamelyest talán mégis felidézett bennük.

Október 15-én nemcsak a fegyverszüneti kísérlet bukott meg. A huszonötéztendő ellenforradalmi rendszer, sőt az ezereztendő magyar feudalizmus bukásának a napja volt ez. Mert ha a történelmi számlán semmi más nem lett volna egyik ellen sem, ez a csúfos és illúziótlan széthullás egymagában is elegendő bizonyíték lett volna a halálos ítélet igazsága mellett...

Majd bizonyosan előkerülnek a titkos okmányok, az ismeretlen dokumentumok, s szépen sorra kiderülnek október 15-e kulisszatitkai. Megíródnak a memoárok, vallomást tesznek az egyes szereplők, és akik benne voltak az események bonyolításában, elmondják - ha ugyan lesz rá még módjuk -, hogy mi hogyan történt? Sokan firtatják, kutatják majd a felelősség kérdését, sok ember szerepére derül fény, s nyilván sorakoznak majd a következtetések, hogy „ha ez ekkor meg ekkor ezt csinálja, vagy nem csinálja...”, „ha ez így vagy úgy történik, akkor...”

Aki azonban a szétdúlt város romjaiból ítél, az érzi, hogy eleve hamis itt minden „ha” és minden „akkor”. A törvény teljesedett be, az ítélet hajtatott végre 1944. október 15-én.

S ami ezután következett, az már az oszlásnak induló hullá dögletes fertőzése volt egy szerencsétlen ország életében.

*

Október 15-én éjjel, állítólag az egyik Népszínház utcai sárgacsillagos házból a zsidók kilöttek egy német katonára. Nyilasok törtek be a házba, s akit fegyvercsőre kaphattak, mindenkit lemészároltak. Férfit, nőt, aggot és csecsemőt. Majd végigrazziázták az egész környéket, s házkutatásokat tartottak minden zsidó lakásban. Nyilas pártszolgálatosok, nyilas rendőrök, pelyhesállú suhancok, Teleki téri vagányok, alvilági alakok, kölyökkorú „halálfejes légionisták”, leventék, légoltalmi szolgálatosok.

Házkutatásnak mondták, de formális rablás volt ez. Ékszer, pénz, szőnyeg, ruha: jó volt minden, amit vinni lehetett. Ám elcipelték a kifosztott lakásokból a lakókat is. Nem nagyon messzire, csak a közeli tűzoltó laktanya udvarára, és tízesével lövöldözték őket agyon. Később már odáig sem fáradtak, hanem a Teleki tér bódéi között, esetleg mindjárt lent a ház előtt, az utcán végeztek velük.

Folyt a vér, sortüzek és halálos sikoltások hasogatták az új Szent Bertalan-éjszakát.

Valamivel természetesen indokolni kellett a pokoli vérengzést. „Fegyvereket rejtegettek, lövöldöztek!” - harsant a vád. Nosza, ezt az „ellenállási fészket” ki kell füstölni, mégpedig radikálisan. Tankok robogtak elő, s alig pirkadt a hajnal, közvetlen közelből löni kezdték a házakat. Hadd pusztuljanak a nyomorult zsidó partizánok!... Lőtték az emeleteket, a földszintet, ágyúval lőtték be a pincékbe. Néhol egy-egy sebesült vánszorgott ki az utcára, félőrült anyák rohantak ki a kapun, kisgyermeküket a mellükre szorítva, kegyelemért sikoltozva: lelőtték őket, mint a kutyát.

Az ágyúdörgések, amelyek hajnalban olyan jó reménységgel ébresztették a belső ellenállásban hívőket, s amelyek kisebb-nagyobb szünetekkel majd délig tartottak, jórészt innen hallatszottak. A gépfegyverkelepelés és a puskaropogás is a Népszínház utcai és a Teleki téri „ellenállás” letörését hirdette, ami a környék minden elhordható értékének elcipelése és többszáz ártatlan ember lemészárlása után hétfő délre sikeresen be is fejeződött...

A vérszagtól megvadult és a rablástól megmámorosodott fegyveres nyilasok, halálfejesek, s egyéb hasonló elemek teherautókon, lövöldözve rohangáltak összevissza a városban. Már új „ellenállási fészkeket” kerestek, plakátokat ragasztottak, és röpcédulákat szórtak, hogy ki fognak irtani minden zsidót - de Szálasiék visszaparancsolták őket a laktanyába. A „nemzet-hű” katonatisztek plakátokon követelték, hogy agyon kell löni a „hazaáruló kormányzót” - de estefelé már ezeket a plakátokat is levakarták a falakról. Egy-két napig még hangos dobszóval toborozták a halálfejes légiókat - azután szélnek eresztették ezeket a rablógyilkos különítményeket. Néhány napra lezárták a zsidóházakat - majd újra megengedték, hogy a zsidók, ha

mernek, néhány órára kijöhetnek az utcára. Szóval, Szálasiék megpróbálták megfoltozni a „jogfolytonosságot”...

Mert hiába, a magyar ember, még ha nyilas is, törvénytisztelő. Szívesen irtja a zsidót, a rablást sem veti meg, s nem finnyáskodik a különítményes garázdálkodásoktól - de mindezt legszívesebben törvényes, vagy legalább is rendeleti alapon csinálja. Ha pedig mégis akadnak egyének, akik nyilaskeresztes, helyesebben hungarista egyenruhában gyilkosságokat meg rablásokat követnek el, saját számlájukra, azok kommunista bitangok, esetleg éppen zsidók, akik így akarják kompromittálni az eszmét...

Különben is délkelet felől az ágyúdörgés egyre közelebb ért, s esténként a lehajló ég szélínél, mint közeledő vihar távoli villámlásait, már látni lehetett a torkolattűzek fel-felcsapó vörösségét. A bolsevizmus elleni harc fokozására kellett fordítani minden erőfeszítést. A propaganda a hisztérikus hazudozás vitustáncát járta. Plakát, röpcédula, rádió, újság: minden területen eltűntek még a kötelező s a hírverés sikeréhez nélkülözhetetlen ízlés határai, és orgiákat ült a beteg ösztönök felzargatása. S jellemzően társadalmunk belső züllöttségére, egy-két hétre nem is egészen hatástalanul. Újra megszorodott azoknak a száma, akik acsarogva esküdtek a győzelemre, s ugyanúgy szidták Horthyt, mint március 19-e után Kállayt: ha nem szabotálta volna el zsidáival együtt a nemzet totális harcbaállítását, mindenütt a Kárpátokon kívül lennének az oroszok... No, de még így sincs semmi baj! Szálasiék azért rendelték el Kecskemét, Nagykőrös, Lajosmizse meg a többi Duna-Tisza közti város és falu teljes kiürítését, mert azon a területen vetik be a csodafegyvert.

Beregffy - most már tudtuk, hogy kit hívott akkor este olyan kísérteties hangon a rádió! - egyik napról a másikra szinte totális mozgósításnak megfelelő bevonulást rendelt el. Persze, hamar kiderült, hogy bármilyen szép is a totális honvédő buzgalom, ezt az óriási tömegű bevonulást megszervezni lehetetlen. Hát visszavonták a rendeletet.

Közben természetesen a zsidókról se feledkeztek meg.

Mindenekelőtt megszüntették az összes kivételezéseket. Majd visszavonták ezt a rendeletet. Mert Szálasiék az első hetekben minden rendeletet kétszer adtak ki. Először, mikor kiadták és másodszer, mikor visszavonták. Ez esetben pedig még harmadszor is, mert a visszavonást is visszavonták, azaz módosították.

A rendeletekkel való játszadozás azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy hozzá ne kezdjenek most már a budapesti zsidóság kiirtásához is. Deportálás? Dehogy foglalkoztak ők ilyen vonatosdival! Egyszerűen behívtak munkaszolgálatra minden mozdulni bíró férfit és nőt, s akkor aztán gyerünk: gyalog, ezres tömegekben Németországba! A bécsi országút Budapesttől az országhatárig tele volt csorda módra hajszolt zsidókkal. Aki nem bírta az iramot, s kidőlt vagy összeesett, azt helyben agyonlőtték.

Az itthon maradt öregeket és gyerekeket gettóba terelték, a tömegnyomorúság, az éhhalál és a járvány fészkevé téve Budapest közepén egy egész városnegyed. S a nyilas lapok büszkén hirdették a Hungarista Állam első nagy „sikerét”: mégis meg lehetett csinálni, amiről a Horthy-rezsim árulói azt mondták, lehetetlen - a budapesti gettót!...

Kellett is a sikerrel való kérdés, mert másféle sikert azután Szálasiék nem tudtak felmutatni. A hadi helyzet semmit nem javult számukra, sőt november első napjaiban már közvetlenül Pest alá ért a front. A kezdeti politikai siker, amely a szélső jobboldali csoportok és a különböző nyilas, félnyilas frakciók mellett főleg a középosztályi és kispolgári elemekből meglehetősen nagy tömegek szimpátiáját könnyvelhette el, pár hét alatt szinte semmivé foszlott. Azok, akik kétségbeesve hallgatták a kormányzó kiáltványát, s „nemzetmentőként” üdvözölték Szálasi, miután nem látták a remélt nagy fordulatnak, a hadi helyzet gyökeres

megváltozásának semmi jelét, hamarosan visszahúzódtak. Nem lettek természetesen németellenesek, sőt nyilasellenesek sem - de a „hősi helytállás” helyett inkább a hasznosabb menekülés útját keresték. Így, főleg a vagyonosabb „felsőbb körök” soraiban már november elején elkezdődött a Dunántúlra való menekülés.

A nyilasok, komoly tömegező nélkül, mindjobban terrorszervezetté lettek: az „országvezetői” látszatok egészen rövid idő alatt lefoszlottak hungaristáink működéséről, s a foszladozó gúnya alól teljes meztelenségében kezdett előtűnni igazi lényegük. Szalasi és kormánya fönt még próbálgatta a nemzetvezetés kisded játékát, a diplomáciát, a politizálást, sőt a parlamentesdit is - lent azonban már kezdett dúsan virágozni a nyilas rémuralom. A giccses háborús sláger, hogy „Csak egy nap a világ...”, egészen hungaristáink szívéből szólt már s ezt az egy napot igyekeztek minél jobban kihasználni.

Ha a párhónapos nyilas uralmat „történelmi korszakokra” próbáljuk osztani, novembert feltétlenül a korrupció és a rablás korszakának kell neveznünk. December és január első fele, egészen a felszabadulásig, a gyilkosság korszaka volt - bár ezen belül szintén két szakaszt kell megkülönböztetnünk: az adminisztrált gyilkosságokét és az anarchikus gyilkosságokét... Na, de most még csak novembert tartunk. A nyilas pártszolgálatosok száma egyszerre felduzzadt: a lumpen elemek, az alvilági söpredék gyűjtőhelye lett a hungarista mozgalom fegyveres alakulata. Az ágyúk ugyan már itt dörögtek egészen Budapest alatt, Üllőnél és Soroksárnál, de ezek a dicső csapatok a sokat prédikált hősi életszemlélet helyett inkább a „belső front” erősítését vállalták, vezéreikkel együtt. Ami nem jelentett mást, mint rablást és fosztogatást.

A Németországba elhajtott és a gettóba zárt zsidók lakását természetesen minden további nélkül kifosztották. Ez azonban sovány zsákmányt jelentett, hiszen a módosabb zsidók nagy része valamilyen formában már előbb megszerezte a kivételezést. Tehát a „védett házak” lakóit kellett valahogyan kezelésbe venni.

Leleményességben nyilasainknál nem volt hiány. A gazdagabb, módosabb „védett” zsidók ellen egyre-másra érkeztek a különböző nyilas központokba a feljelentések, hogy nemzetellenes tevékenységet folytatnak... Így aztán sorra elhurcolták őket - „kihallgatni”. A kihallgatások eredménye egészen különböző volt, aszerint, hogy a pártszolgálatos testvérek mit láttak célszerűbbnek. A legegyszerűbb forma az volt, hogy az illető gyanúsított a kellő verések és kínzások után - értéktárgyaitól természetesen megszabadítva - kikerül az óbudai téglagyárba, ahonnan naponta újabb és újabb csoportokat indítottak útnak Németország felé. A lakását pedig, újabb házkutatás ürügyén, szépen ki lehetett fosztani. Voltak azonban igényesebb testvérek is, akik nem szívesen alkalmazták ezt a primitív „rendvédelmi” módozatot, hanem - lélektani és közgazdaságtani ismereteikre támaszkodva - az „értékelőcsalogatás” módszerével dolgoztak. Először természetesen ők is végigcsinálták a kihallgatás különböző fokozatait, azután pedig megkérdezték a szerencsétlen áldozatot, hogy mit tudna felhozni a védelmére? Sőt, a legtöbbször mindjárt a szájába is rágták a választ, ami változó összegű pénzt, ékszert és ilyesmit jelentett... S az „értékelőcsalogatás” rendszerint sikerült is, mert a megkínzott ember, hogy megmentse az életét, mindenét odaadta, néha az egész család vagy az egész rokonság értékeit. Ami azonban nagyon sokszor nem használt semmit, mert legközelebb újra bevitték, s ha nem tudott megint fizetni, kikísérték az óbudai téglagyárba...

A „rendvédelem” igen jó üzletnek bizonyult, úgyhogy egyre-másra alakultak a pártszolgálatos csapatok, s lassan már alig volt utca, ahol ne lett volna nyilas vallató központ. Különösen a fővadászterület, az Újlipótváros közelében, egymást érték a hungarista székhelyek.

A hungarista rendvédelemnek azonban másféle feladatai is akadtak. Elkezdtek a Sztójay-kormány alatt lezárt zsidó üzletek kiárusítását, a legvadabb panamákat, lopások és sikkasztások kíséretében. Sőt, már nem is lehetett ezeket panamáknak, lopásoknak, még csak sikkasztásoknak se nevezni, mert az egyéni bűnözések félhivatalosan elismert rendszerré szerveződtek össze: a szervezett bűnözés diktatúrája volt ez, ami ezekben a hetekben folyt. A hullarablók végső osztozkodása volt ez, egy kimúlt rendszer förtelmes büzt terjesztő, oszlásnak indult holtteste fölött...

*

Ezek az idők újra meg újra, minden eddiginél súlyosabb, vigasztalanabb jelekkel mutatták meg a magyar társadalom iszonyú lezüllöttségét, ájultságát és tehetetlenségét. Az elmúlt huszonöt esztendő óriási pusztításait a magyar nép öntudatában, gerincességében és jó ösztöneiben.

Mondottam már az imént, hogy Szálasiék erőlködése, hogy országvezetéssé tegyék klikkjük uralomrajutását, nem sikerült. Az első napok mámorát azoknál a nemnyilas, de németbarát elemeknél, akik már az ördöggel is szívesen szöveteztek volna a győzelmesen előretörő Vörös Hadsereg ellen, hamar elfújta a szél. A nyilas propaganda ugyan mindent megtett, hogy a „bolsevista rémtettek” legdúsabb ponyvaregényírói fantáziát is megszegyenítő leírásával éléssze, és ébrentartsa a harci kedvet. Itt azonban már nem segített semmiféle propaganda injekció. A közeledő ágyúdörgéssel aláfestett hírverés nem elszántságot, nem hősi kiállást szült, hanem szűkülő félelmet vagy letargiát.

Az október 15-i kiáltvány, ha a hadsereg átállását nem is eredményezte, bizonyos bomlást mégis előidézett a katonaság soraiban. Már a kiáltványt követő első órákban egész csapatok széledtek szét, s Szálasi hadparancsa után is egyre szaporodott a katonaszökevények száma. A visszavont nagy mozgósítási rendelet után az egyéni behívások nagy tömegével próbálkoztak Beregffyék - de itt is egyre több volt azoknak a száma, akik nem tettek eleget a behívási parancsnak. Először a megbocsátás, a büntetlenség biztosításának ígéretésével kísérleteztek, azután drákói ítéletek hirdetésével, majd a szökevények családtagjainak kiirtásával fenyegetőztek Szálasiék, hogy megállítsák ezt a bomlási folyamatot. Voltak, akiket vagy az ígéret vagy a fenyegetés, de mindenképpen a félelem, visszariasztott a dezertálástól. Azonban, hogy egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a hungarista eszme sem tudja megállítani a Vörös Hadsereget, s ahogy a totális mozgósítás szellemében egyre szaporodtak a behívási parancsok, a katonaszökevények és a bujkálók száma is mind nagyobb lett.

Valóságos gyári üzemek gyártották már a hamis iratokat, az alkalmatlansági bizonyítványokat, a zsoldkönyveket, nyílparancsokat, szabadságleveleket. Már nemcsak a bujkáló zsidók, hanem a bujkáló katonaszökevények ezreinek is menedéke volt a főváros dzsungelé. Egy-egy razzian százával fogták össze azokat, akik igazolvány nélkül is inkább a szökést, a főbelövés kockázatát választották, mint az értelmetlen harcot - de sokezer volt azoknak a száma, akik hamis írások egész gyűjteményével a zsebükben sétáltak az utcán. Minden harmadik ember vagy hadiüzemi alkalmazott vagy légószolgálatos volt, s a henteseknek, pékeknek, fűszereseknek a száma - akiknek nem kellett bevonulni - egyszerre úgy megszorodott, hogy más foglalkozásúak már alig akadtak ebben a városban...

November végén Budapest önkéntes kiürítésével próbálkoztak a nyilasok. A felhívásnak, amely a Dunántúlra való áttelepülésre akarta rábeszélni a főváros népét, csúnya kudarc lett a sorsa. Voltak kerületek, ahol egyáltalán senki nem jelentkezett, másutt pedig legfeljebb húszan-harmincan iratkoztak fel az önként kitelepülők listájára. A módosak jórésze persze felhívás nélkül is elment, s a nyilas vagy jobboldali vezető emberek „kitelepítő” autói

karavánokban mentek nyugat felé - de a „köznép”, még ha hitt is a propagandának, és félt is az oroszoktól, nem mozdult.

A passzív ellenállás hát komoly méretekben terjedt - de aktív ellenállásra, ami pedig egyetlen mentség lehetett volna a közelgő ostrom szörnyűségeivel és pusztításaival szemben, csak nagyon kevesen voltak kaphatók. A győzelemben s a Vörös Hadsereg visszaszorításában már csak nagyon kevesen hittek. De egyébfajta illúziók még mindig bőven termettek. „Budapest nyílt város lesz!” „Budapestet nem fogják védeni a németek!” „Elvégre mégis csak szövetségesegek vagyunk, és már politikai szempontból sem tehetik, hogy pusztulásra szánjanak másfélmillió embert!” Sokan hitték ezeket a naiv jelszavakat.

Hamis illúziók és hiú remények rendszerint ott teremnek, ahol nincs bátorság cselekedni. A gyávaság valóságos humusza, televénye az ilyenfajta babonáknak. Aki fél a szenvedésektől, de fél a szenvedést megváltó vagy megkisebbitő áldozattól is, az illúziókba menekül. Budapest népének nagyrésze félt a sztálingrádi sorstól. Abban sem sokan hittek már, hogy a németek most a maguk sztálingrádi csatáját tudják itt megvívni, s ezzel megfordítják a háború sorsát. Ám azt már mindenkinek látnia kellett - hiszen erre figyelmeztettek a közelben bőmbőlő ágyúk s az állandó légitámadások -, hogy itt már szinte a pusztta életről van szó. De, mert ezért is harcolni kellett volna, inkább elhessegették a sztálingrádi példát. „Budapestet nem fogják védeni a németek...”

Így a tömegesen szaporodó katonaszökevények mellett aránytalanul nagyobb volt azoknak a száma, akik eleget tettek a bevonulási parancsnak, s a bújkálókból is csak kevesen lettek partizánok. Az önkéntes kiürítésre alig jelentkeztek néhányan - de amikor „tervszerűen” kezdtek áttelepíteni Dunántúlra és Németországba az egyes hivatalokat, üzemeket és intézményeket, kevesen mertek ellene szegülni a parancsnak. Ha volt ellenállás, leginkább az ipari munkásság mutatta szép példáit.

*

A Magyar Front Szálasiék hatalomrajutása után átalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronttá. A Magyar Frontban működő három demokratikus párt mellé negyedikként a Nemzeti Parasztpárt is csatlakozott, amelynek egyes emberei már eddig is komoly részt vettek a belső ellenállás szervezésében. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front levonta október 15-e tanulságait, s míg addig a „kiugrás”, a fegyverszüneti egyezmény politikai előkészítését tartotta egyik főfeladatának, most a fegyveres harc szervezésének elsőrendű fontosságát vallotta. Mégpedig mindenekelőtt a tömegek, elsősorban az ipari munkásság mozgósításával. Az október 15-i fordulat a Front vezetői számára is némely illúziók bukását jelentette, nem utolsó sorban annak belátását, hogy az uralkodó rendszer embereinek politikai meggyőzése, a politikai és katonai vezetőkkel való tárgyalás és egyezkedés, szervezett tömegek nélkül nem vezethet komoly eredményre.

A változott helyzetben ilyen tárgyalásokra és egyezkedésekre nem is igen volt lehetőség. Helyesebben: másképpen volt rá lehetőség, mint október 15-e előtt. A politikai vezetés Szálasiék, azaz őrajtuk keresztül már teljesen a németek kezében volt. Alacsonyabb posztokon s főleg a hivatali bürokráciában azonban elég sok ember maradt, akik felesküdtek ugyan Szálásra, de valójában Horthy hívei voltak, s látva a feltartóztathatatlant véget, s hogy mentsek magukat is, szinte merészebb dolgokra voltak hajlandóak, mint október 15-e előtt. Rajtuk keresztül mindenekelőtt a különböző rendelkezések szabotálását, a totális mozgósítás gépezetének akadályozását, az üzemek, gyárak leszerelésének, a főváros s a még fel nem szabadított országrészek kirablásának, a munkásság elhurcolásának megakadályozását lehetett munkálni. S nem is teljesen eredménytelenül, mert hogy az ostromgyűrű nem egy teljesen

kifosztott, „tervszerűen kiürített” város köré zárult karácsony estéjén, részben ennek az eredménye volt.

A hadseregnél pedig az volt a helyzet, hogy míg a hivatásos tisztikar nagyobbik része szégyenteljes árulásnak bélyegezte a kormányzói kiáltványt, s ujjongott Szálasi jöttén, a kisebbik rész másféle szégyent érzett október 15-e miatt. Szégyellte a teljes gyávaságot, amivel a magyar hadsereg fél éven belül immár másodszor lefeküdt a németeknek. S mert ezek az emberek katonaitélettel mérlegelték az eseményeket, még illúzióik sem voltak többé: tudták, hogy micsoda pusztítással gázol végig rajtunk lépésről lépésre a háború, ha nem segítjük mielőbbi befejezését. Tehát még a legmagasabb tisztikarban is akadtak, akik - hogy segítsenek jóvátenni az október 15-i gyalázatot - vállalták már a hadsereg körében is a fegyveres harc szervezését.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front vezetői azonban nem tévesztették szem elől a közelmúlt tanulságait. Először is szervezeti egységbe próbálták fogni a burjánzó egyéni vagy szektakezdeményezéseket. Szervezni kezdték a munkásság körében a partizán csoportokat, s a hadsereg különböző embereivel és egységeivel való kapcsolatok révén fegyvereket szereztek a harci csoportoknak. Ugyanakkor nem győztek újra és újra figyelmeztetni a megváltozott helyzetre s a kínálkozó, végzetes hibákra.

„A legnagyobb veszély - írta a Szabad Nép, a Magyar Kommunista Párt illegális lapja - mindenekelőtt az, hogy a társadalom jelentős rétegei, különösen az értelmiség és a tisztikar a fegyveres harc szervezését és kiszélesítését általános jellegűvé, összetéveszti és azonosítja a fegyveres puccs szervezésével. Úgy képzeli el a dolgot, hogy egyetlen gombnyomásra az egész országban egy és ugyanabban a pillanatban robbanhat ki a felkelés, az erők előzetes, titkos úton való megszervezésével, a katonai szerepkörök és tennivalók pontos tervszerű beosztásával s az összes erők előzetes, titkos felfegyverzésével.

Ez az út járhatatlan, nem helyes és végzetes. Nem helyes, mert nem a harcokban kipróbált, hanem csak feltételezett erőkre alapítja egész tervét. Éppen ezért, még ha eljutna is a cselekvéshez, a leggyönyörűbben kidolgozott tervek mellett is teljes csőd fenyegeti. És végzetes, mert elképzelhetetlen a nép sok tízezres tömegének titkos felfegyverzése és összeesküvés alapján való megszervezése, anélkül, hogy előbb-utóbb a rendőrség fel ne fedezze. Minden puccs és összeesküvés tehát már eleve magában foglalja saját halálos ítéletét, és a bátrabb harcosokat juttatja fölöslegesen a hóhér kezére.

A magyar nép fegyveres felszabadító harca nem puccsszervezkedésből, nem összeesküvés alapján, hanem a tömegek apró harci csoportjainak napi harci vállalkozásain keresztül nőhet ki általános jellegűvé. A központi vezetés és tervszerűség szükséges, de ennek mindig a nap- nap után megnyilvánuló és növekvő harcos erőkre kell felépülnie.

Passzív nemzeti ellenállásunk általános nemzeti jellegűvé vált. Lépünk át a következő fázisba! Induljon meg a társadalom minden egyes pontján: üzemekben, laktanyákban, a fronton és front mögött, városokban és falvakban, mindenütt az aktív ellenállás. Fel a támadó partizáncsoportok szervezésére. Fel a sztrájkokra és kisebb harci vállalkozásokra. Fel a partizán harcon keresztül az általános nemzeti felszabadító harcra!”

A kisebb harci cselekmények november hónapban és december elején valóban meg is szaporodtak, különösen a fővárosban és a főváros környékén. Egymásután követtek el „merényleteket” német katonai autók, tehergépkocsik és tankok ellen, bent a város szívében is. Egymásutáni napokon az Astoria-szálló előtt, a Nagykörúton, az Alkotmány utcában, a Wien-szálló előtt, a Múzeum körúton, az Üllői úton, majd kint Óbudán, Újpesten, Rákospalotán és a Mária Valéria telep előtt repültek a levegőbe német lőszer- és csapatszállító

teherautók. Pestújhely közelében és Kelenföldnél felrobbantották a vasúti síneket. November végén egyszerre tizenhét helyen robbantották partizáncsoportok a csepeli összekötő vasúti hídnál a pályatestet. Óbudán a bánhidai villamosvezetékét rombolták szét újra meg újra.

Egymásután történtek fegyveres támadások a különböző nyilas központok ellen, főleg kint a külvárosokban, de a „Hűség Háza”-ba is bedobtak néhány kézigránátot. Az újpestiek, míg nem volt fegyverük, „forrasztó pákákkal” indultak harcba. Hosszú vaspálca végén súlyos vasgömb: akit elért, nem kelt fel többet. A lebukó nyilasoktól azután elszedték a fegyvert: így jutottak először puskához. Az egyik robbantó-különítmény felrobbantotta a nyilasok Városi Színházban rendezett parádés nagygyűlését. Felrobbantották a Kossuth Lajos utcai nyilas könyvesboltot is.

Mindezek a kezdeményezések azonban csak akkor jelenthettek volna igazán nagy eredményt, ha nyomukban sokszoros erővel lángol fel, s valóban tömegmozgalommá válik a fegyveres belső ellenállás.

A szabadságszerető magyar katonatisztek egy csoportja a hadsereg körében is elkezdte a fegyveres felkelés szervezését, - azonban áruló furakodott a mozgalomba. November 22-én a késő délutáni órákban Radó nyilas csendőrszázados húsz nyomozóval behatolt Tartsay Vilmos nyugalmazott vezérkari százados lakásába, és Tartsay nevében telefonon odacsalták az ellenállási mozgalom több vezetőjét, magasrangú katonatisztek és polgári személyeket. Ugyanakkor letartóztatták Bajcsy-Zsilinszky Endrét is, aki március 19-étől tartó fogságából a kormányzói kiáltvány napján kiszabadulva, azonnal bekapcsolódott a belső ellenállás szervezésébe.

A nyilas csendőrnnyomozók tizenkét napon át „vallatták” a letartóztatottakat a legszörnyűbb, legállatiasabb kínzásokkal, úgyhogy némelyik vádlottnak a végén már nem is volt emberi formája. Véres, összetört húscsomó volt az arcuk, üvegszilánkokkal televert daganat a talpuk - de a bátor, kemény katonák mégse vallottak.

A kínzókamrából rögtönítélő hadbírószám elé kerültek, hat vezetőt halálraítéltek - az ítéleteket felülvizsgáló Kovarcz Emil totális mozgósítási miniszter és az „újvidéki” Feketehalmy-Czeidner azonban háromnak megkegyelmezett. A halálos ítéletet Kiss János altábornagyon, Nagy Jenő ezredesen és Tartsay Vilmos századoson azonnal végrehajtották.

Tartsay a bitófa alatt ezt kiáltotta halálraítélői felé:

- Hazaáruló, sváb banda!

Bajcsy-Zsilinszky Endrét ekkor még nem ítélték el. Játszották az alkotmányosdit: mint nemzetgyűlési képviselőt, előbb ki akarták kérni a mentelmi bizottságtól. Addig is Budapestről Sopronkőhidára vitték. Elhurcoltatása előtt még beszélhetett a feleségével, akinek ezeket mondta:

- Derűs lélekkel nézek a magyarság jövője elé. Saját személyemre leszámoltam az étellel. Bajtársaim kivégzése után nekem már nem is illik élni. Magyar ember számára szebb halált el sem lehet képzelni, mint ami rám vár...

Aztán arról beszélt, hogy a kivégzettek mindannyian bátran, keményen viselkedtek, s Nagy Jenő többször is hangoztatta társai előtt, hogy halálukkal sok magyar életét mentik meg.

Zsilinszky végül is ezzel búcsúzott feleségétől:

- A béketárgyaláson mindnyájan ott leszünk...

Jól látta sorsát: a nyilas pribékek csakugyan halálra ítélték, s a sopronkőhidai fegyház udvarán december 24-én, karácsony előestéjén - azokban az órákban, amikor a Vörös Hadsereg csapatai teljesen körülkerítették Budapestet - kivégezték...

A pesti oldalon a főváros határában hosszú hetekig állt a front. A november elejei nagy ijedtség után már újra éledezni kezdtek nyilasaink - amikor azonban lent délen átkeltek a szovjet csapatok a Dunán, s óriási ívben elindultak fölfelé, hogy bekerítsék Budapestet, egyszerre kitört közöttük a pánik. A legfőbb vezetők - hiába hangoztatták, hogy semmiképpen nem hagyják el a fővárost - szép csöndben áttették a szállásukat Nyugat-Magyarországra. A kormányhivatalok kitelepítése is megkezdődött, s a gyárak leszerelése, elszállítása, a munkások katonai behívása, elhurcolása és a közüzemek tervszerű kifosztása a legnagyobb sietséggel folyt. Rengeteg érték vándorolt nyugatra, és sok tízezer embert cipeltek Dunántúlra, majd Németországba. A hidakat már aláaknázták, a dunaparton végig tankcsapdák, aknatelepek, tüzérségi állások, drótakadályok és lövészárkok készültek, a nagy közüzemeket is mind előkészítették a robbanásra - a pesti polgár azonban még mindig azzal bízta magát, hogy „a németek nem fogják védeni Budapestet”.

Akiben volt mersz, az nem vonult be a parancsra, hanem bujkált - de komoly, szervezett ellenállásra hosszú ideig nem került sor, pedig már a pestkörnyéki falvak, városok teljes kiürítését is elkezdték a németek. Üllőt, Soroksárt, Dunaharaszti és a többi helyeket órák alatt el kellett hagynia a lakosságnak, „agyonlövés terhe mellett” - utána pedig a németek kiraboltak mindent. A Soroksári úton, a Kerepesi úton, az Üllői úton reggeltől-estig, napokon keresztül folyt az otthonukból kiparancsoltak áradata, ahogy valami rossz taligán vagy gyermekkocsin tolták néhány megmentett holmijukat, tetejébe rakva kicsi gyermekeiket. A háborús híradók megrendítő képei egyszerre ideköltöztek, megelevenedve, Budapest utcáira. Az elkínzott arcok, a fásult vagy rémült tekintetek olyan kísértetiesen ugyanazok voltak, mint a filmekben, hogy szinte már megrendezettnek tetszett ez a nagy hasonlatosság...

S most megint a munkásság mutatott példát.

Csepelen december 4-én reggel hirdetményeket ragasztottak ki, hogy a csepeli gyárakban dolgozó munkások gyülekezzenek a község északi részében, a hozzátartozók pedig azonnal induljanak el gyalog „felvevő területükre”, Komárom megyébe. A csepeliek pár nappal előbb a saját szemükkel látták a német rablást és fosztogatást a kiürített Soroksáron. Tudták, hogy az ő otthonukra, munkás életük minden kis szerzeményére ugyanez vár, ha elmennek - rájuk pedig a szenvedés, a hontalanság, a hideg tél minden borzalma.

Az asszonyok vezetésével leszaggatták a plakátokat, aztán a községháza elé vonultak, betörték az ablakokat, s a németek és nyilasok ellen tüntetve követelték a rendelet visszavonását.

A katonák és a rendőrök - akiknek pedig szét kellett volna oszlatni a tömeget - a nép mellé álltak. Erre nyilas karhatalom vonult ki, teherautókon, de nagyrészüket le se mert szállni. Egy nyilasvezér is kijött, saját autóján, hogy megnyugtató szónoklatot mondjon a munkásoknak - de szóhoz se engedték jutni: kőzáporral megszalasztották. Két nyilast, akik lefogtak egy katonát, véresre vertek, s a nyilas székházból kiszabadítottak nyolc bezárt munkást.

Néhány lakos engedelmeskedni akart a kiürítési parancsnak. Azoknak minden holmiját szétszórták, kocsijaikat felfordították, és felgyújtották.

A tüntetések másnap és harmadnap is tovább folytak. Ekkor már a két vezetőjegyző is a lakosság mellé állt: azt mondták a tüntető tömegnek, hogy igazuk van, ne menjenek, ők se mennek! Mire mind a kettőjüket letartóztatták a nyilasok. A nép óriási zajjal követelte szabadonbocsátásukat, s mert híre jött, hogy a magyar katonák Királyerdőn fegyvereket osztogatnak a munkások között, a németek visszavonták a kiürítési rendeletet.

A csepeli esetnek, bár a lapok bölcsen hallgattak róla, híre ment, és komoly hatása volt. Pest-szentlőrincen, Kispesten, Rákosszentmihályon és több helyütt is próbálkoztak még a nyilasok és a németek a lakosság elhajtásával - a nagy többség azonban már nem engedelmeskedett nekik.

A nyilasok, a köznép és a kisebb vezetők, akiknek „hősi helytállást” parancsolt a Vezér, a Nemzetvezető testvér, érezték, hogy a közhangulat egyre inkább ellenük fordul. S egyre jobban érezték az „egy nap a világ” számukra szomorú igazságát is. Italba, orgiákba és szadista mámorba fojtották felrémlő, rossz sejtelveiket. Az egyre szaporodó vallatóközpontok örömtanyák és hóhértanyák lettek. Vad hajsza folyt a bújkáló zsidók után, s a „védett házak” lakói közül is mind többen kerültek a kínyzókamrákba. Akiket oda vittek, azok közül most már nem is eresztettek haza senkit. Az „értékelősalogatásnál” fontosabb lett a szadista örület tombolása: a haj kitépése, a körmök leszaggatása, a herék letépése, a szemek kiszúrása, a nők megerőszkolása. S nem volt többé óbudai téglagyár sem. A félholtra kínyzott szerencsétleneket éjjelenként tízesével-húszasával összekötözve kísérték ki a dunaparra, leparancsolták őket a legalsó lépcsőkre, hogy a tarkólövéstől vagy a kedélyesen „perforálásnak” nevezett géppisztolysorozattól belebukjanak a vízbe...

Éjjelenként velőbe hasító halálsikolyoktól volt hangos az egész dunapart. Bár sokszor még odáig se kísérték a szerencsétleneket, hanem menet közben, az utcán agyonlőtték. Reggelenként a város minden részében lehetett látni az úttesten heverő hullákat, lábukban a menekülő futás megmerevedett mozdulatával. A rendőrök ezekről mind szépen jegyzőkönyvet vettek fel, feljegyezték a halottonál talált ismertető tárgyakat - aztán a hullaszállító kocsi bevitte a holttesteket a Törvényszéki Bonctani Intézetbe. A rendőrség, mint aki tudja, hogy mi a dolga, szorgalmasan „adminisztrálta” ezeket a gyilkosságokat, s még a nyomozást is minden esetben megindította. Persze - szintén, mert tudta, hogy mi a dolga - még véletlenül sem tudott kinyomozni egyetlen tettest sem...

Legyünk azonban igazságosak: nem minden nyilas volt szadista tömeggyilkos. Például még olyanok is akadtak, akik „mentették” a zsidókat. Voltak vezetők, akik kiválasztottak egy-egy „védett házat”, s a maguk védnöksége alá helyezték. Nem ingyen természetesen, hiszen a többi testvérnél nem volt könnyű elintézni, hogy védenek bátorságban maradhassanak a „hosszú kések” éjszakáin. A legtöbb ilyen védnök tíznaponként állapította meg a védelem árát, ami - a „szociális belátás” alapján - tíz- és harmincezer pengő között váltakozott...

A csendőrnnyomozók s a nyilas és német Gestapo különítményei pedig az ellenállási csoportok felgöngyölítésével foglalkoztak. A Hűség Házában, aztán fönt a Várban és egyéb helyeken javában működött a Nemzeti Számonkérő Szék. A dekoratív név mögött lényegileg ugyanolyan kínyzó-apparátusok húzódtak meg, mint amilyenek a zsidókra és katonaszökevényekre vadászó nyilas különítmények voltak. Legfeljebb, mert itt eszmékről s nem rút anyagiakról volt szó, a kínyzásokban még több volt a lelemény...

S ezeknek a Számonkérő Székeknek már az sem volt fontos, hogy valaki csakugyan követett-e el valami szerintük való bűnt? Sorra összeszedték a nevesebb politikusokat, közéleti embereket, akik nem bújtak el előlük, s akikről sejtették, hogy a hungarista eszmékkal nem igen értenek egyet. Kelltek a túszok.

S ahogy mindinkább nyilvánvaló lett Budapest közeli bekerítése, a politikai foglyokat mind elszállították a Dunántúlra. Egyik decemberi korareggelen egy Győrffy-kollégista diák állított be hozzám, összetört arccal, csúnya sebekkel a fején, a két karján. Tudtam róla, hogy pár hónappal előbb lefogta a Gestapo - s most mégis itt volt, bátran mosolyogva rám a mély sebek mögül.

Elmondta, hogy úgy szökött meg a fogolyszállító tehervagonból, nyolc vagy tíz társával együtt. Kelenföld után kifeszítették a kocsi egyik deszkáját, s egyenként kiugráltak a sötét éjszakába, valahol Budaörs táján. Az örök észrevették a szökést és sortüzet zúdítottak utánuk. Nem tudja, a többivel mi lett. Őt mindenesetre nem érte lövés, „csak” ezeket a zúzódásokat kapta, ahogy ráesett a vasúti töltésre. Egész éjjel ott kóborolt a környéken, hófúvásokba és félig befagyott mocsarakba keveredve. Most pedig itt van. Valakitől megtudta a címemet, s eljött, mert szeretné megtalálni a „vonalat”...

Kint nehéz dübörgéssel szóltak a főváros határában álló front ágyúí, néha nagyot csattant egy-egy orosz „belövés”, majd megszólaltak - szinte menetrendszerű pontossággal - a szirénák, s már bömböltek is a légelhárító ütegek. Elkezdődött a napi „tréning”, amely mintha így akarta volna edzeni a főváros népét az elkövetkező szörnyűségekre - ez a fiú pedig itt áll, csúnya sebeivel alig szabadulva a halál torkából, és keresi a „vonalat”, hogy újra bekapcsolódhassék az ellenállási mozgalomba. Volt valami fölemelően nagyszerű ebben a jelenetben, s egy pillanatra - ki tudja már hányadszor? - újra azt hittem, hogy mégis lesz itt erő, amely az utolsó pillanatban visszafordítja a végzetet...

*

Karácsony estéje van, s a búvóhelyül szolgáló idegen lakásban szorongva hallgatjuk a becsapódó aknák és ágyúlövedékek csattanását. Számítgatjuk, hogy ugyan hová, melyik utcába eshetett ez az előbbi, amelyik majdnem betörte a mi ablakunkat is? Úgy látszik, mindent meg lehet szokni, még a halállal való játszadozást is. Egészen nyugodtan ülnék, ha nem lenne itt mellettem ez a két ártatlan csöppség. Ott játszanak a padlón a karácsonyra kapott játékokkal, s egy-egy nagyobb csattanásnál megrebbenve néznek rám: én vagyok számukra az oltalom és a legfőbb biztonság.

Hisznek és bíznak bennem: valahogy úgy érzik, ha én itt vagyok mellettük, nem érheti őket semmi baj. S mert ezt látom sugározni ártatlan tekintetükből, egyszerre olyan nehéz lesz a szívem a felelősségtől, hogy majdnem kiszakad a mellemből.

Egyszerre csak jön valaki, egy ismerős, és hozza a hírt, hogy az oroszok bekerítették Budapestet! A budai oldalon már a Hűvösvölgyben vannak. Aztán más jön, és ugyanezt mondja. Az ágyúdörgés mindenesetre egyre közelebb hallatszik, s a „belövések” egyre sűrűbbek. Szóval megtörtént...

Valami egészen mámorító érzés vesz rajtam erőt. Az eszem tudja, hogy ezzel nincs vége semminek, sőt most kezdődik csak igazán a neheze: a mostani közeli csattanások csak szelíd előhírnökei annak, ami ezután következik. Tegnap a szomszéd házba vágott be egy akna: az egyik lakásban meghalt az egész család. Ma délelőtt a szomszéd utcában történt hasonló. Lehet, hogy ma éjjel vagy holnap itt nálunk... Nem tudom végiggondolni a gondolatot: nem a védekező ösztön, hanem az öröm hessegeti el mellőlem. Nagy-nagy biztonság ömlik el bennem: talán valami ilyesmit éreznek kicsi gyermekeim is, ahogy rámnéznek és idesimulnak hozzám.

Egész éjjel nem bírok aludni. De nem az időnkint becsapódó lövedékek csattanásait figyelem, s nem is a főt köröző repülőgép közeledő, majd távolodó bugására fülelek, hogy vajon dob-e bombát - hanem a szünni nem akaró szekerzörgést hallgatom, kint az utcán, az ablakunk alatt. Úgy látszik, vonulnak visszafelé a németek, át Budára. Mehettek már, rászorult a nyakatokra a hurok. S eszembe se jut, hogy ez a hurok engem is megfojthat: csak a beteljesedés izgalmas örömét érzem...

Karácsony két napján végig egyre tart a német visszavonulás. Lehetséges, hogy ezek csak-ugyan nem akarják Budapestet védeni, hanem kitörésre készülnek valahol Budán? Viszont az is igaz, hogy csak lovas szekerek vonulnak a hidak felé: se tankok, se ágyúk, se teherautók nem sorjáznak utánuk. A belövések egyre szaporodnak, de különben csönd van. Azt már kezdjük megszokni, hogy az utcán egyszerre csak közécsap egy embercsoportnak egy-egy akna vagy ágyúlövedék, s véres húscafatok mázolódnak a falra.

A halottak különben is szaporodnak az utcákon. A nyilasok tőlük telhetően versenyeznek az aknákkal. Vajna testvér, aki a főnyilasok közül egyedül maradt a körülzárt fővárosban, parancsot adott, hogy a bújkálókat és a katonaszökevényeket a helyszínen agyon kell löni. S a pártszolgálatos testvérek buzgó igyekezettel teljesítik is a parancsot. Sőt, nemcsak a bújkáló gyanús vagy baloldali elemeket és nemcsak a katonaszökevényeket lövik agyon, hanem a védett házakból is egyre több zsidót hurcolnak ki, és gyilkolnak halomra. Nincs már óbudai téglagyár, és nincsen dunapart sem: az utcák és a terek kivégzések színhelyei - legfeljebb a Pannónia-kávéház vagy a Városháza pincéibe hurcolja el áldozatait az, aki a tarkólövés vagy a „perforálás” előtt még egy kis kínzással is ki akarja elégíteni aljas ösztöneit.

S nincs már a gyilkosságok „adminisztrálása” sem: a rendőrség nem jegyzőkönyvez, a hullaszállító autó nem szállít - a hullák temetetlenül hevernek az utcákon és a tereken.

Egyik reggel óriási detonáció légnyomása dob ki az ágyból, és betörnek az összes ablakaink. A csepeli vasúti összekötő hidat robbantották föl a németek. Az akna- és ágyútűz is egyre sűrűsödik. Talán megkezdődött a tényleges ostrom? Hiába, most már le kell költözni a pincébe, abba a nedves, piszkos, patkányokkal teli oduba, összezárva még száz másik emberrel. Eddig főleg a magamfajta emberekkel érintkeztem: olyanokkal, akikkel egy a vágyam, gondolkodásom és reménykedésem. Itt azonban a legkülönösebb elemek vannak összezsúfolva, s szinte percenként ugranak egymás torkának, a ketrecbe zárt vadállatok ingerültségével marakodva egy-egy jobb helyért vagy biztonságosabb fülkéért.

Azt is meglepődve tapasztalom, hogy még mindig szép számmal vannak, akik kitartóan hisznek a német győzelemben: főleg a módosabbak, és azok a kereskedők, akiket a háborús konjunktúra és a zsidótörvények hulláma emelt föl a hátán. Nem is akarják tudomásul venni, hogy a szovjet csapatok csakugyan körülzárták a fővárost, s ha nagynehezen mégis tudomásul veszik, hát a felmentő seregek közeledésében reménykednek. Ők viszik a szót, a többség pedig hümmögve bólogat vagy hallgat - annál is inkább, mert Vajna testvér már kibocsátotta hírhedt rendeletét, amelynek értelmében azt, aki „csüggeteg kijelentést” tesz, a helyszínen fel kell koncolni...

Egymásután jelennek meg a bevonulási parancsok. Ha mindenki betartaná a rendelkezéseket, alig lenne már civil férfi ebben a városban. Csendőrök, rendőrök, nyilasok razziáznak az utcákon: vizsgálják a hamis igazolványok, mert már legalább minden harmadik férfi katonaszökevény. A nyilasok olyan buzgók a bújkálók felkutatásában, hogy sokhelyütt még a pincéket is végigjárják. Rajtuk még nem is csodálkozom, hiszen a fejük, az életük a tét ebben az utolsó játszmában. Nyilván nem is hiszik, hogy tíz- vagy húszezerral több katona - akiket felfegyverezni se tudnak már - meg tudná védeni Budapestet. De minél többeket beugratni ebbe a véres viaskodásba, s így minél többekkel megosztani a felelősséget: ezt a törekvésüket megértem. Hanem ezek a csendőrök és rendőrök, akik kopó-igyekezettel szolgáltak végig ki tudja már hány kormányt, hányféle rezsimet? Ennyire el tud aljasodni s ennyire a szolgaszenvedély üzőttje tud lenni az ember? Hiszen, ha csak úgy tessék-lássék, a forma kedvéért csinálnák ezeket az igazoltatásokat. De látom rajtuk, hogy csakugyan hiszik a felülről kapott ítéleteket, mindenekelőtt azt, hogy aki nem vonul be a parancsra, bűnös!... Hiszik, s a jó kopó törekvő igyekezetével próbálnak minél több „bűnöst” összefogni...

A villamosok már nem járnak, a gyalogos nép a házak tövébe húzódva jár, siet, fut, hogy legalább ennyire védve legyen a becsapódó lövedékektől. Ezek a jóltáplált, nagydarab emberállatok pedig - mellükön a láncos fémlappal, hogy „csendőr” - olyan nyugodtan sétálnak, szemügyre véve minden férfit, mintha egy falusi búcsú forgatagában járnának. Parasztgyerekekből nevelt janicsárok: most látom csak igazán, ebben az ítéletes képben, hogy rideg, kegyelmetlen ellenségei lettek a népnek, amelyből származtak. Lehetetlen velük többé bármikor is szót érteni.

Valahányszor találkozom velük, szorongva surranok el mellettük, zsebemben a legkülönbözőbb igazolványokkal. Csak az bátorít, hogy most már hiába fognak el, nem tudnak elcipelni ebből a városból.

A szaporodó belövéseken túl különben meglepően nagy a csöndesség. Néha jár ugyan egy-egy repülőgép, de nem dob bombát. Már a szirénák se szólnak, hiszen mire felülvöltenének, úgymint késő lenne. S különben is az egész város lent van már a pincékben. De mire várnak az oroszok? Majdnem egy hete tart már ez a feszült várakozás. Most, most lenne itt az utolsó pillanat, hogy kirobbanjon egy belső felkelés. Hol vannak már a „nyílt város” illúziói, s a naiv hiedelmek, hogy „a németek nem fogják védeni Budapestet”? A pusztulás, a szenvedés, úgy látszik, immár elháríthatatlan - de bátorsággal és áldozattal meg lehetne kisebbiteni.

A holttestek az utcákon egyre jobban szaporodnak. Ki tudja, a becsapódó aknák és ágyúlövedékek ölnek-e több embert vagy a nyilasok? A nyilasok, akik a harci szünet várakozó feszültségétől egyre jobban megvadulnak, s éjjelenként be-bemennek a gettóba egy kis zsidóirtásra. Bár ott nélkülük is éppen eléggé arat a halál: a betegek és az öregek a két hónapja tartó állati éhezés következtében, orvos és gyógyszer nélkül, százával pusztulnak. A halottakat persze nem lehet eltemetni, tehát a Kazinczy utcai fürdő udvarán „sichtolják” fel őket, úgy, ahogyan a fát szokták, mert különben nem férne meg a rengeteg hulla. Éhség, betegség és nyilas golyó versenyt pusztítja a gettó szerencsétlen népét.

Ám a zsidóvadászatnak ezt a formáját csak kényszerűségből csinálják nyilasaink, hiszen ez olyan, mint mikor körülkerített, teli vadaskertbe megy valaki vadászni. Izgalmasabb mulatság hol erre, hol arra a védett házra rácsapni, s tízével-húszával kicipelni onnan az embereket. Bár nem is egészen döntő már a faji szempont: a katonaság elől bujkálókat, a defetistákat, az alkoholtilalom megszegőit is le kell löni, fel kell koncolni Vajna testvér legújabb parancsa értelmében, ott, ahol találják őket...

Szilveszter reggelén aztán egyszerre vége szakad a nagy csöndességnek. Iszonyú vijjogással megindulnak a Ráták, s szórják a városra a bombát. Tehát elkezdődött az ostrom. Reggeltől estig tart a nagy roham - lent a pincében száz ember halálos rettegésben várja a végső ítéletet. Elalszik a villany, megszűnik a vízszolgáltatás, közben recseg, és inog fölöttünk az egész ház: úgy érezzük, innen már nincs többé menekvés. Sokan nem bírják a sötétség s a szakadatlan bombarobbanások vad rémületét, ki akarnak menekülni az udvarra - de a repülőgépek üvöltése és a gépfegyverek, a gépágyúk ropogása újra, meg újra visszaüzi őket, hogy végül is teljesen apátiába süllyedve várják az elkerülhetetlennek látszó, szörnyű véget.

Estefelé, mikor szűnik a repülőjárás és a bombázás, nem is akarjuk elhinni, hogy még élünk. Az udvar tele van rommal, törmelékkel s tele van röpcédulával. Azt jelentik be rajtuk az oroszok, hogy parlamentereiket - akik Budapest megkímélése érdekében megadási ajánlatot tettek a védőseregnek - orvul agyonlőtték a németek...

Így már szinte várjuk is, hogy másnap reggel újra kezdődjék a pokoli roham. S kezdődik is, csakugyan, és egész nap, aztán harmadnap is folytatódik.

A sötétséget még csak lehet bírni valahogy, s különben is pislákol a pincében néhány petróleumlámpa, de a tartalék vizünk fogytán van. Vagy szomjan pusztulunk, vagy szerezni kell valahol vizet. Kimenni az utcára, és víz után járkálni, majdnem biztos halál - de még mindig biztatóbb, mint bambán és tehetetlenül elpusztulni. Vad géppuskarúztben, a robbanó bombák légnyomásától néha szinte a földre verve megyünk a harmadik utcába, ahol ásott kút van, s amikor szerencsésen visszatérünk a vízzel, úgy érezzük, valahol nagyon-nagyon messze, ismeretlen tájakon jártunk...

Különben ezek a napok mind olyanok, mint egy idegen, kusza és megismerhetetlen világ lázálmainak gyűjteménye. Szinte nem is tudjuk már, hogy mikor van nappal, és mikor van éjszaka? Inkább csak abból vesszük észre az idő múlását, hogy a patkányok jobbadán csak éjjel kezdik el furcsa, sírós cincogásukat és kenyérkereső sétájukat a lábunk alatt. Azt se tudjuk, hogy a ház áll-e még fölöttünk, s hogy egy-egy lezuhanó bomba fölöttünk döntötte-e romba az épületet, vagy a szomszéd házat rombolta szét?

Egyik éjjel rendőrök jönnek, és sorban minden férfit igazoltatnak. Engem néhányadmagammal félreállítanak: hiába minden beszéd, hiába a legjobb hamis igazolvány, menni kell velük.

A Ludovikára visznek bennünket: ott van a Hungarista Légió toborzó központja. Persze, a toborzás úgy történik, hogy nyilasok, rendőrök, csendőrök fogdossák össze az emberek százait a pincékben, s kísérik ide, beállni a Hungarista Légióba. Pálincaszagú, alkoholtól puffedt nyilas-vezetők és karszalagos katonatisztek válogatják itt az összegyűjtött „anyagot”. Aki volt katona, vagy legalább is tud bánni a fegyverrel, az azonnal kap puskát, és már mehet is a frontra, amely itt lehet a negyedik vagy ötödik utcában. Aki még lóni sem tud, azt leviszik a pincébe, párórai gyakorlatozásra...

Legalább kétezer ember van itt összezsúfolva, vad összevisszasággal. Reggel felé az egyik frontra induló csapattal sikerül kiszöknöm a kapun. Most egy-két napig szünetel a nagy légi-roham, de most meg a nyilas kopók miatt nem mer szinte senki az utcákon járni. Nincs már fölmentés, nincs kivételezés: mindenkinek be kell vonulnia a Hungarista Légióba, harcolni vagy torlaszokat építeni. Olyan ez, mint száz évvel ezelőtt, amikor még kötéllel fogták a katonákat. Akkor azonban betyárok, az úri világ ellen harcoló szabadcsapatosok lettek a katonaság elől elbújdosó legények. Most is bújjik, aki tud, talán több már ebben a városban a katonaszökevény, mint a katona - de harcra ugyan ki vállalkozik?

Kevesen vannak a harcosok, a partizánok, s azok se itt bent a városban, hanem kint a perifériákon tevékenykednek. A saját hazájukban, hiszen majdnem mind munkások.

Az újpestiek például elég eredményesen működnek. Kevés a fegyverük, hát szinte pusztá kézzel indulnak el, hogy szerezzenek. Éjjelente. - katonaruhában és hamis igazolványokkal felszerelve - mint járőrök, csoportosan járják a várost. Vasbunkókkal, botokkal irtják a nyilasokat, katonákat fegyvereznek le, s így jutnak géppisztolyhoz, robbanó anyagokhoz. A nemzetőrség parancsnokával, aztán az egyik laktanya tisztjeivel tárgyalnak, végül is számosan csatlakoznak a harci csoportokhoz. Komoly, fegyveres akciókban vesznek részt, német harc-kocsikat rombolnak szét, gyűjtanak fel. Újpest épségben maradásához jelentősen hozzájárulnak, mert elvagdalmazzák, és felgöngyölítik a telefonhuzalokat, így az összeköttetés a front és a mögöttes parancsnokság között bizonytalanná válik. A németek kénytelenek hamarosan kiűriteni a várost. Ám előbb igazi német „tervszerűséggel” fel akarják robbantani a vízműveket, az elektromos-műveket és a fontos gyárak, üzemek egész sorát. A lelkes partizánok sorra megakadályozzák az aljas merényleteket, s sikerül majdnem mindent megmenteni. Igazi partizán leleményességgel behatolnak a nyilas házba, bravúros rajtaütéssel kiszabadítják a politikai foglyokat, és felrobbantják a nyilas büntanyát.

A rákospalotaiak benyomulnak a frontvonalba, és használhatatlanná tesznek több német üteget. Az óbudai és kőbányai partizán csoportok szintén komoly és bátor fegyvertényeket hajtanak végre: zavarják a németek védekezését, sok üzemet megmentenek a felrobbantástól, és segítik a Vörös Hadsereg előnyomulását. Kisebb akciók aztán mindenfelé, de főként a perifériákon folynak, hol itt, hol ott repül levegőbe egy-egy, sín pár, robban fel egy-egy német autó, s főként reggelente sok nyilas holtteste hever az úttesten, jelezve, hogy az éjjel partizánok dolgoztak.

Mindez azonban csak kevesek hősi harca és bátor példamutatása: a milliós város rengeteg népe szorongva, rettegve húzódik meg a pincékben. Fent a levegőben rengeteg repülőgép kering, s olykor lecsap, mint a vércse, ha valami járművet pillant meg az utcán. Géppuskáik sisteregve-kattogva ezer halált záporoznak a földre. Mint ítéletidőben a jégverés, kattog a falakon, háztetőkön az acéleső, s akit eltalál egy is, ott marad holtan. A golyózáporkba egy-egy nagyobb robbanás hangja vegyül: a gépek egy-egy bombát dobnak. A gép vijjogva húz fel ismét a magasba, s itt lenn nem látni egyebet, mint füstöt, port, mely mint gomolygó felhő - rátelepszik az egész környékre. A becsapódás nyomán halálhörgést, sebesültek halódó jajgatását hozza felém a fűjdogáló szél. Azután ennek is vége szakad, s nagy csend lesz megint. Ám minden pillanat csak vihar előtti csend, mert újra meg újra jönnek a Ráták, kelepel a géppuska, hull a bomba, és - arat a Halál.

A „légvédelmi” ágyúk szinte szünet nélkül puffognak. A ledobott gyújtóbombák nyomán tüzek törnek ki, szeszélyesen csipkézett lángnyelvek nyaldossák az ég alját, s a tüzek fölött - mint gyapotfelhőcskék - robbannak az ágyúvédékek füstpamacsai. De repülőgépet - egyetlen egyet sem találnak. Nem is légelhárítás ez, hanem inkább halálos veszélyt jelent - a mi számunkra, mert a gépek zúgva rárepülnek az ütegre, és lövik, bombázzák szakadatlanul. Éjjelente a németek más és más helyen állítják fel az ágyút. A pincelakók elkeseredetten káromkodnak, szitkozódnak: holnap ez a környék következik. S igazuk van, mert jókor reggel megjelennek a gépek, kettőt-hármat köröznek, kikeresik az üteget, aztán elkezdődik a haláltánc.

Lent a föld alatt nyüzsög a város. A pincékben csak a nagyobb robbanások hallatszanak, mert még a csatazaj dübörgő szavát is elnyomja a marakodó-civakodó emberek lármája. Minden semmiséget egymás torkára teszik a kést. A felkorbácsolt idegek elfojtott indulatát élik ki, s keserűvé teszik az amúgy is nyomorúságos oduéletet. Összezsúfolva, egymás hegyén-hátán hevernek, kártyáznak, rettegnek, vitatkoznak, s egy-egy hazatérő ismerős beszámolóját hallgatják. A jövevény elmondja, hogy vagy tíz utcával odébb áll a front, s lehet, hogy egy-két nap múlva „átesünk”. Persze a hallgatóság vegyes, fasiszta, kommunista, polgár, meg minden egyéb fajtaból tevődik össze. A nyilas-féle látatlanból megcáfolja az állítást, s rárivall, hogy „ne terjesszen rémhíreket, mert Nidosi testvér elrendelte, hogy a csüggedőket fel kell koncolni”. De a másik egyre bizonygatja, hogy ez nem rémhír (nagyon is örömhír - gondolja, de ezt még nem meri hozzátenni), mert saját szemével látta, ahogy egymásra lövöldöztek az oroszok meg a németek. A vitába többen beleszólnak, s az indulatok hevében parázs veszekedés kerekedik. Egyiknek is, másiknak is akad pártfogó tábora, s a veszekedés végén bosszút esküsznek egymás ellen.

Egy éjjel megint rendőrök jönnek le, és zavarják fel álmából a férfinépet: azonnal ki az utcára és legalább autónyom szélességű utat feltakarítani, elhordani a törmeléket. Bizonytalan érzéssel felkászálódunk, fogunk a reménytelen munkához. Vagy két méter magasan emelkedik a törmelék, romhalmaz, s beborítja az egész úttestet. Még el sem kezdjük, már valaki kitalálja, hogy „jönnek a felmentő seregek”, s reggel itt vonulnak fel. Azért kell az utat rendbeszedni.

Lent a nyilas társaság fancsali ábrázata egyszerre felvidul, s nem férnek a bőrükbe az örömtől. Nem tudom, dühöngjek-e vagy szánakozzam ekkora balgaság láttán, vagy mullassak-e magamban, hisz jól tudom, mire megy ki a sebtében végzett romtakarítás. S én is várom tovább a „felmentő sereget”.

Nidosi testvér rendelete szerint a halottat, akit az utcán lönek agyon, annak a háznak kell eltemetni, amely előtt fekszik. A mi házunk előtt lelőtt fiatalember úgy dőlt el, hogy félig a szomszéd ház, félig a mi épületünk előtt fekszik. A két ház parancsnoka nem tudja eldönteni, hogy melyik ház lakói kötelesek eltemetni a halottat. Három napon át perlekednek, mire - korszerű bölcsességgel - méterrúddal megállapítják, hogy a halott nagyobbik fele a mi házunk előtt van, tehát mi temetjük el. Temetjük? Dehogy, csak elássuk, mint máskor az elhullott állatokat szoktuk. Még ez sem megy simán, átkozódnak, civakodnak a lakók, hogy „ennek is pont itt kellett meghalnia”, míg nagynehezen elkaparják a vérbefagyott áldozatot. Fásult, szenttelen arcok vetnek búcsúpillantást a halottra, félóra múlva talán vissza sem emlékeznek a temetésre.

A nyilasok gyakran lejárnak razziázni a pincékbe. Gyűlölet-e vagy rettegés kifejezése ül ilyenkor az arcokra, nem tudni, mert az emberek egymástól való félelmükben nem igen mernek beszélni, és senki sem tudja biztosan, hogy melyik oldalhoz tartozik a másik. A szomszédból átjön valaki, és elmondja, hogy egy tizenöt éves kisfiút is kihajtottak a nyilasok a frontra, puskát adtak a kezébe, és magára hagyták az utcasarkon. A gyerek véletlenül elsütötte a puskát, de az alaposan „megrúgta” a kis újoncot. A fiúcska rettenetesen megijedt, sírva fakadt, és hazarohant az édesanyjához, hogy ő nem bánja, de többet nem megy a frontra harcolni.

Így védelmezték a nyilasok Budapestet.

Új hírek szállingóznak a pincébe. A nyomor minden piszkában-búzában fetregő emberek végkép megelégedik már a halálfélelmet, az örökös perpatvart, gyerekzsivalyt, gránátrobbanást. Az ostrom utolsó napjaiban percenként csapódik be az akna vagy a házba vagy a közvetlen környékre. Ha valaki felmerészkedik az udvarra, sokszor a légnyomás hozza le újra. Halott volt még bőven, de temetésre már senki sem vállalkozott. Nidosi testvér hős zöldingesei is hátravonultak, biztosabb berkekbe, mert az oroszok harci zaja éjszakánként jól behallatszik.

A közelgő szabadság első hangját, az esténként megszólaló orosz katona-rádió híreit és muzsikáját az éjszakai szél sodorja felém. Majdnem tisztán ki lehet venni az egyes szavakat, amint a megafon szertebömböli. Most érzem először igazán, hogy a szenvedések szűnni nem akaró sorozata nemsokára mégis csak véget ér. Újjongó lélekkel hallgatom a távoli hangokat, és számolom a hátralevő órákat, amint üldögelek a sötét éjszakában.

Egyszer azt veszem észre, hogy már nem lövik a házunkat, sem a környékét, nem kattognak a Ráták fedélzeti fegyverei, csak jóval a hátunk mögül, vagy tíz utcával túlhan dübörög még az akna robbanásának jól ismert hangja.

Tudom, hogy órák múlva már szabadok leszünk.

Tudom, hogy ez már biztos jel.

És egyszer csak megjött a felmentő sereg.

Akiket olyan nagyon régen vártunk. Talán tíz esztendő, talán száz telt el azóta, hogy ide leköltöztünk. S talán ezer, mióta erre a pillanatra várunk.

Könnyes meghatottsággal, túlradó örömmel ölelem magamhoz az első katonát. A felszabadító Vörös Hadsereg harcosát, aki sokezer kilométer távolságon verkedte át magát, hogy a szabadság és béke olajágát elhozza a magyar népnek.

A keblekből feltörő sóhaj: a szabadság első sóhaja.

A szemekben csillogó könny: a szabadság első könnycseppje.

Nem is tudom, éjszaka van-e vagy nappal, mert a felszabadulás mámorító percei valami fenséges magasságba emelnek, s csak könnyesszemű feleségemet és a mitsem sejtő, tétován mosolygó kicsinyeimet látom.

Hároméves kisfiam megkérdezi, hogy „ez milyen katona bácsi?” Én megmondom neki, hogy „orosz katona bácsi”.

- Orosz katona bácsi... - ismételteti a gyermek.

S ha nem is tudja, de érzi, biztosan érzi, hogy nagy órának vagyunk tanúi, s velünk örül, a felnőttekkel.

Felszabadultunk...

*

S most, január huszadikán, mintegy a romokban szemlélve a múlt bűneit, itt állok a Nagykörúton, e félig elpusztult nagyváros szívében.

A Rákóczi tér felől énekszót hallok. Nem értem a szöveget, de a dallam ismerős: fehérre meszelt, puritán falusi református templomok hűvös, józan áhítata csap meg ebben a pusztulás orgiáját ülő, pompéji környezetben. „Perelj Uram, perlőimmal, Harcolj én ellenségimmel...” Komoran zeng az ősi zsoltár, még most sem békítésre, nyugalom osztására szólítva Istent e szétdúlt, pusztulás szélére lökött város romjai közé, hanem kemény perre és ítéletes harcra.

Húz e pogány lázadás, ez énekbe szőtt istenkísértés. Ugyan kik lehetnek a vádlók, és ki nekik az ellenség? Odamegyek, látom, temetnek. Frissen csákányozott sírgödör a bombáktól felszaggatott tér tépett bokrai között; hatan-nyolcan állják körül a sírt, és énekelnek. Temetés a Rákóczi téren? Nem nagy furcsaság ma, hiszen temető itt már minden tér, s az ostrom szüneteiben szűkölő kutyaként kaparnak halottaiknak egy kis gödröt az emberek mindenütt, ahol nincsen kő, nincsen aszfalt. Inkább az a meghökkenítő, hogy amikor százával fekszenek az utcákon széttépett holttestek, s állati közönnyel lépnek rajtuk keresztül, amikor nincsenek halottak, csak hullák vannak, amikor nincs temetés, csak hullaásás, e sír körül gyászoló emberek állnak és énekelnek.

Ugyan kinek a holtteste körül zengik a gyász sirató dallama helyett ezt az ótestamentumi kegyetlenségű, nehézhangú zsoltárt?

Egyikük kezében egyszerű, gyalult deszkából összeszögezett sírkereszt, rajta fekete betűkkel a név: Szabó Dezső!...

Szabó Dezső! A magyar szellem magányos vándora, harc, támadó harag és üldöztetés nélkül élni sem tudó középkori lovagja, útkereső fiatalságom első nagy forradalma. Hát ő is egy a sokezer halott közül, akiket beomló falak alatt, beszakadt pincék mélyén, gránátverte tereken és utcákon hagyott ez az egyetemes ítélet?

Furcsa, hogy nem érzek semmi megrendülést, semmi megdöbbenést. Pedig, bármilyen messzire kerültem is tőle esztendő folyamán, bármennyire másnak mutatja is a távlat, mint fiatalságom forró közelsége, mindig úgy néztem vissza rá, mint hatalmas építményre. S most mégse súlyosítja a keserűségemet, hogy íme, a szétdúlt város romjai között itt fekszik ledőlve

ő is. És nem a fásult beletörődés, a fokozhatatlan fájdalom zsibbadt közönye ez, hanem inkább egy várt ítélet csöndes tudomásulvétele...

Meghalt Szabó Dezső. Bomba ölte meg vagy a nyilas őrület? Gépfegyvergolyó vetett véget kíméletlen harcainak, vagy ágyban párnák között valami „polgári” betegség? Megkérdezhetném ezektől a gyászoló fiataloktól - de nem teszem, annyira mindegynek érzem. Valami sorsszerű ítélet szele csap meg, s a beteljesült végzet hidegét érzem. Nem, ez a sír, a koporsó, a kereszten a név és körülöttünk ez a temetővé vált város, mindez így együtt, nem véletlen!

Nem véletlen az, hogy ezen a szürke alkonyatba hajló téli délutánon égő, üszkös romok apokaliptikus képét mutatja Budapest, s hogy talán egyetlen óriási Budapest most az ország. És az sem véletlen, hogy éppen ma temetik itt Szabó Dezsőt. A görög sorstragédiák kegyetlen ítéletének dördülését hallom, s a végzet iszonyú vaskényszerétől megilletődve mormolom: íme, beteljesedett a törvény!...

Eddig csak tudtam, de emellett a sír mellett érzem is, hogy itt, ezen a sokat kínzott magyar földön valami végleg elmúlt. Hogy a romok alatt nemcsak ártatlan emberek, asszonyok, gyerekek holttestei fekszenek, hanem ez a lerombolt város, ez a rombadöntött ország maga alá temetett egy korszakot jelentő politikai rendszert is. A magyar ellenforradalom rendszerét, amely huszonöt esztendővel ezelőtt született, s amelynek e koporsóba hullott ember volt egyik szellemi bábája... Hát lehet-e véletlen, hogy együtt pusztultak el?

Igaz. Ő nem ilyennek akarta a gyereket, s talán már ott, a szülőágy mellett megfojtotta volna, ha előre látja bűnös, nemzetgyilkos jövőjét. Huszonöt esztendő óta egyebet sem tett, mint naponta ótestamentumi átkokkal sújtotta, és a prédikatori harag, a véres káromlás, a gyilkos gúny minden fegyverével harcolt ellene. A magyar fajvédelmet ő nem úgy képzelte, hogy az örök veszély, a germán imperializmus számára lesz trójai faló, s a gettó barbárságát, az ukrajnai halálmarsok, a deportáló vonatok gaz őrületét akasztja a magyarság nyakába, lemoshatatlan szégyenül. Sose akarta, hogy átértzett nacionalizmusából híglevű, olcsó irredentizmus legyen, hasznos bálvány jó uraink számára, amelynek a nevében el lehet sikkasztani minden belső reformot, s amelyre felesküdtetve újra egy esztelen, idegen érdekeket kiszolgáló háborúba lehet beugratni a magyar népet.

Sajnos, nem látta meg, hogy az 1918-19-es forradalmak ledöfése új 1514 volt, új Dózsa-gyilkosság, hogy Horthy az új Zápolya, nyomában új Werbőczyek jönnek, s a vég nem lehet más, csak egy új Mohács... Nem úgy akarta ő a „magyar forradalmat”, hogy abból a végén talajgyöker, vérrög, hungarista állam, Szálasi-hadparancs, tébolyult tömeggyilkosság legyen, s a nyomában kifosztott, évtizedekre tönkretett ország maradjon. Sose képzelte, hogy egyoldalú, romantikus parasztdicsőítése huszonöt évig lesz politikai tőke a reakció számára, szembeállítani, s egymás ellen kijátszani a parasztságot és az ipari munkásságot. Mikor ő azt mondta Budapestről, hogy „bűnös és idegen város”, nem akarta, hogy ebből huszonöt év múlva a német és nyilas gázság lerombolt városrészekkel, kifosztott gyárakkal, felrobbantott hidakkal csináljon ítéletet, új Ninivét hagyva maga után...

Ő semmit sem akart abból, ami történt - de a sorstragédiák örök és megmásíthatatlan törvénye, hogy a vétlen elkövetett ősbűn végzete elől sincs menekvés...

De mi is lehetne tovább az ő munkája és szerepe? A világra segített és naponta megtagadott, a szellemi destrukció minden eszközével támadott ellenforradalom halott, a determinált írói szerep utolsó szava is elmondott. Mit mondhatna ő még a jövődönnek? Huszonöt éves nagy pörében - amelyben minden könyve, minden írása egy-egy akta, bűnvádi feljelentés eszméi elorzói, meghamisítói ellen - megtörtént az ítélet. Elhallgatott hát ő is. Csak a búcsúztató zsoldár mondja még a harc ígét: „Perelj Uram perlőimmal, harcolj én ellenségimmal...”

Buda felől német ágyúk dördülnek meg, a lövedékek lila gömbökként szállnak a romok fölött a sűrűsödő alkonyatban. Ott még harc van, robban a bomba, omlik a ház, s a pincékben ugyanúgy szoronganak az emberek, mint pár nappal előbb még mi is. Pár napja? Mintha végtelenül messze lenne az az idő, s mintha a budai harctér is elérhetetlen messzeségben lenne ide.

A változás úgy látszik döntőbb mérték az ember számára, mint a tér és az idő.

Nézem a romokat, a ledőlt házakat, a felszaggatott úttestet, a tönkrement üzleteket: a nagy változás jeleit ennek a sokat szenvedett városnak az arcán. S már nemcsak a pusztulást látom bennük és nemcsak az elkerülhetetlen ítélet beteljesedését, hanem egy új és szabad emberi közösség ígését is. Valami elmúlt, s valami elkezdődik.

Úgy jöttem el hazulról, hogy a romokban olvasva számvetést tegyek a múlttal, és most, hogy lassan visszafelé ballagok, már a jövőendő biztató képe dereng föl bennem...

-&-